Inhoudsopgave Dante 700 Maandberichten 2021

2021		Pagina
Januari	Vita Nova	2
Februari	L'Amore	3
Maart	In viaggio con Dante	9
April	Dante con la barba e altri ritratti di Dante	31
	I ritratti di Dante	44
Mei	Inferno	49
Juni	Purgatorio	70
Juli	Paradiso	86
Augustus	De kunsten	106
September	De Welfen en Ghibellijnen, de ballingschap en de dood van Dante Alighieri	124
	Dante en Rome	137

Januari/ oktober 2021
R. A. Vroom
Presidente Società Dante Alighieri Amersfoort

Dante 700 Januari 2021

Het is de intentie om iedere maand van het Dante 700 jaar één of meerdere aspecten betreffende de persoon en het werk van Dante Alighieri voor het voetlicht te brengen.

La Vita Nova
Geen beter begin van deze serie berichten is denkbaar, men kan er niet omheen. In dit boekwerkje wordt de bron van het Magnus opus van Dante Alighieri verwoord, zijn verlangen naar een echte ontmoeting met Beatrice, zijn ideale of geïdealiseerde geliefde. Dat hij dat uiteindelijk pas kon realiseren in de door hem zelf geschapen Paradiso, ja, dat kon hij in zijn jonge jaren nog niet bevroeden.

Er is natuurlijk veel over La Vita Nova geschreven, ook zijn vele kunstuitingen daarop gebaseerd. Hierbij een kleine selectie om een indruk te krijgen.
Beelden zeggen soms meer dan woorden. De beelden aan het begin van de uitzending van het concert La Vita Nova van Nicola Piovani brengen de wereld van Dante Alighieri op indrukwekkende wijze tot leven. Laat ze tot u doordringen en geniet.

Nicola Piovani, La vita nuova (Ravenna) - YouTube
Als je het boekwerk La Vita Nova bij de hand hebt kun je tekst ook gemakkelijk volgen.
De componist zelf geeft hier nog een toelichting op:
La "Vita nuova" secondo Nicola Piovani - Letteratura - Rai Cultura
Mocht je nog geen goed beeld hebben van de betekenis van het werk La Vita Nova, de volgende tekst een aanrader:
Dante Alighieri - Vita nuova - Letteratura italiana (weebly.com)

Een heel andere aanpak is die van Allesandro D'Avenia, die, gelardeerd met citaten uit La Vita Nova, voor een groot gehoor de betekenis van La Vita Nova uiteenzet.
Alessandro D'Avenia racconta la Vita Nova di Dante - YouTube
Weer iets anders kom je tegen in de Soundtrack van de film Hannibal.
Hannibal (Soundtrack- "Vide Cor Meum") - YouTube
Over de betekenis van Vide Cor Meum, een opera-aria geschreven door **Patrick Cassidy**, zie:
Vide cor meum - Wikipedia
In de komende berichten zal ik veel een beroep doen op Youtube. Het is slechts een selectie en arbitrair wat ik daaruit opvis. Maar kijk daar gerust zelf naar, men zal verbaasd zijn hoeveel informatie daar te vinden is, maar dit is echt een open deur.

Met deze eerste aflevering gewijd aan La Vita Nova is voor mij het Dante 700 jaar echt begonnen.
Ti auguro un Buon Anno Dantesco Nuovo e Felice.
Rob Vroom
1 Januari 2021

Dante 700 Februari 2021

In deze notitie staat Amore, de liefde, centraal. Niet omdat Februari de maand van de liefde is, denk alleen maar aan Valentijnsdag 14 februari, maar omdat Amore, de liefde, verzinnebeeld in de persoon van Beatrice 'la chiave della storia di Dante' is.
Ik zal zoveel mogelijk met eigen woorden proberen de sleutel in het slot te steken om de deur te openen naar de goddelijke wereld van Amore, Dante en zijn Beatrice.

La Vita Nova
In La Vita Nova, geschreven tussen 1292 en 1293, 2/3 jaar na de dood van Beatrice, beschrijft Dante, sinds 1285 getrouwd met Gemma Donati, zijn ontmoeting met Beatrice op 9 jarige leeftijd, zijn tweede ontmoeting 9 jaren later op het negende uur. Bij een volgende ontmoeting keurt zij hem geen groet meer waardig omdat hij, om te voorkomen dat zijn liefde voor Beatrice bekend zou worden, belangstelling toonde voor andere vrouwen (donne schermo genoemd). Het verhaal eindigt met haar dood en de emoties die zijn leven daarna bepalen.

Overigens het getal negen heeft een bijzondere symbolische betekenis.
Het getal negen (3x3) verwijst naar Beatrice en staat symbool voor de goddelijke liefde, immers de 3 verwijst naar de Drie-eenheid.
In La Divina Commedia wordt die symbolische betekenis aangehouden. Deze bestaat uit 3 delen, ieder bevattende 33 canti en ieder vers bestaat uit 3 versregels.
Voor een levendige beschrijving van die jaren in Firenze zie: Alessandro Barbero racconta Dante e l'amore - YouTube

Bij die eerste ontmoeting wordt Dante zo gegrepen door haar schoonheid, dat hij deze voor de rest van zijn leven niet meer kan loslaten. Een schoonheid die in de loop der jaren voor hem steeds meer goddelijke trekken heeft gekregen, waar hij al in het begin van La VIta Nova gewag van doet. Het past overigens in de geest van die tijd. Men spreekt dan van La dolce stil novo, hetgeen verwijst naar het gebruik van de volkstaal maar ook naar de verheffing van de vrouw als een relatie tussen het aardse en het goddelijke. De vrouw krijgt dan engelachtige trekken die ook bij Beatrice zo duidelijk vallen waar te nemen.

In zijn allereerste sonnet in La Vita Nova '**A ciascun'alma presa e gentil core',** voordat nog iets van zijn levens- en liefdesverhaal is uitgewerkt, doet hij verslag van zijn droom waarin Amore, door God gezonden, zijn hart vasthoudt en dat aan de in zijn armen slapende madonna, Beatrice aanbiedt om op te eten, waarna zij al huilende (naar de hemel) weggaat. Een eerste indrukwekkende vingerwijzing naar zijn redding, de goddelijke liefde.

A ciascun'alma presa e gentil core
nel cui cospetto ven lo dir presente,
in ciò che mi rescrivan suo parvente,
salute in lor segnor, cioè Amore.

Già eran quasi che atterzate l'ore
del tempo che onne stella n'è lucente,
quando m'apparve Amor subitamente,
cui essenza membrar mi dà orrore.

Allegro mi sembrava Amor tenendo
meo core in mano, e ne le braccia avea
madonna involta in un drappo dormendo.

Poi la svegliava, e d'esto core ardendo
lei paventosa umilmente pascea:
appresso gir lo ne vedea piangendo

Alle mensen met een liefdevol hart,
lees deze verzen zonder respijt
en geef me uw mening in openheid,
in naam van Amor, die ons verwart!

De nacht had al een derde van de tijd
aan de fonkelende sterren ontnomen,
toen Amor zich vertoonde in mijn dromen,
een dwangbeeld waar ik nu nog onder lijd.

Hij hield mijn hart verheugd in zijn handen
terwijl hij zich aan mijn liefste wijdde,
zodat de slaap haar leden overmande.

Hij wekte haar, waarna hij haar leidde
naar mijn hart, dat deemoedig brandde.
Toen hij wegging, zag ik dat hij schreide.
(vertaling een zekere Lepus)

Zo wordt direct aan het begin van La Vita Nova, in de betekenis van een tweede jeugd of als een nieuw door liefde gezuiverd leven, de intense relatie tussen Amor, God, Beatrice en Dante neergezet

Beatrice Portinari
Alvorens hierop verder te gaan, even iets over Beatrice Portinari (1266-1290, vermoedelijk overleden tijdens de geboorte van haar eerste kind).
Vanwege de bijna goddelijke status van Beatrice doen sommigen twijfelen of zij ooit geleefd heeft, of haar bestaan misschien zou zijn voortgekomen uit de verbeeldingskracht van Dante. In het testament van haar vader Folco Portinari gedateerd 1287 (het jaar waarin Beatrice is getrouwd) staat: *' ..item d. Bici filie sue et uxori d. Simonis del Bardis reliquite [...], lib.50 ad floren'.* Bici verwijst naar Beatrice, de echtgenote van Simone dei Bardi. Enige twijfel over haar bestaan wordt hiermee ontkracht.

Terechte twijfels zijn er wel over haar graf.
Er wordt gezegd dat Dante en Beatrice elkaar voor het eerst ontmoet zouden hebben in een kerkje Chiesa di Santa Margherita dei Cerchi, Via Santa Margherita, Florence, een ontmoetingsplek van de families Portinari en Alighieri.
Dante & Beratrice - The Spirit of Love - YouTube
Hier zou Beatrice in 1287 getrouwd zijn met Simone dei Bardi, zie ook het schilderij van Raffaello Sorbi dat in het filmpje Spirit of Love wordt getoond, waarin de trouwerij van Beatrice wordt afgebeeld met een bedompt kijkende Dante.
Ook wordt gezegd dat in dit kerkje ook Dante met Gemma Donati getrouwd is.
In het filmpje wordt gezegd dat Beatrice hier ook begraven ligt. Dat wordt betwist met als argument dat zij begraven zou zijn in het familiegraf van de familie dei Bari in het klooster Grande di Santa Croce in Florence.
Overigens liggen wel haar vader Folco Portinari en Monna Tessa, de nutrice van de familie, daar begraven.
Wat hier ook van zij, voor vele geliefden is dit kerkje een toevluchtsoord, op gelijke wijze als het huis van Romeo en Giulia in Verona.

Terug naar de goddelijke status van Beatrice, zoals verbeeld in La VIta Nova.
Zoals het verhaal in La Vita Nova zich ontwikkelt vanuit het aardse naar het hemelse, zo zien we ook de liefde zich ontwikkelen in drie stadia. Het eerste stadium, de ontmoeting van Dante met Beatrice: de aardse liefde, waarin de geliefde hoopt op een tegenprestatie van de vrouw. Die eerste fase heeft een sterke parallel met de hoofse, Provençaalse, literatuur van de troubadours, die via Sicilië, het hof van koning Frederik de II, tot Dante is gekomen en waarin vaak een

onbereikbare liefde een rol vervult, nog al eens met de dood tot gevolg (zie ook het verhaal van Paolo en Francesca).
In het tweede stadium, na de groet-ontwijkende ontmoeting van Dante met Beatrice: staat niet de tegenprestatie maar de liefde op zich centraal en in het derde stadium, na de dood van Beatrice, vindt de liefde haar schoonheid in de contemplatie en het prijzen van God. Het is deze liefde *die de zon en alle sterren beweegt zoals in de laatste regel van La Divina Commedia vermeld staat:*
l'amor che muove il sole e l'altre stelle".
Door het toevoegen van die tweede en derde stadium is Dante erin geslaagd het dilemma op te lossen dat vele Italiaanse dichters kwelde, namelijk de vereniging van de profane met de heilige liefde, waarin de trouw aan de geliefde wordt omgezet in een trouw aan God, hetgeen blijkt uit het weerzien van Beatrice, als afgezant en teken van het goddelijke, na haar dood in Dante's droom.

Hoezeer het goddelijke met Beatrice is verweven blijkt uit het sonnet '**Tanto gentile e tanto onesta pare'**,waarin Dante de schoonheid van Beatrice prijst, die volgens hem als een wonder, als een goddelijk signaal, op aarde is neergedaald; '**e par che sia una cosa venuta da cielo in terra in terra a miracolo mostrare'.**
Dante Alighieri: TANTO GENTILE E TANTO ONESTA PARE - Le videopoesie di Gianni Caputo - YouTube

En dan aan het slot van la Vita Nova spreekt hij de hoop uit de kans te hebben over haar, die hem op een gegeven moment geen groet waardig achtte en wier verschijning op hem zoveel indruk zou maken, te schrijven wat nog nooit iemand over haar ooit gezegd zou hebben: "l**o spero di dire di lei quello che mai non fue detto d'alcuna'**. Voor velen de vooraankondiging van het meest beroemde werk van Dante: La Divina Commedia, waarin hij die hoop op een formidabele manier waar heeft kunnen maken.

La Divina Commedia
Het is geen toeval dat het woord Amore 148 voorkomt, 19 maal in l'Inferno, 50 maal in il Purgatorio en 79 in il Paradiso, zozeer is La Divina Commedia doordesemd van de liefde.
En die goddelijke liefde wordt al meteen zichtbaar wanneer Dante, verdwaald in het bos, de wanhoop nabij, na eerst nog een paar roofzuchtige dieren te zijn tegengekomen, Vergilius ontmoet die door Beatrice gevraagd is Dante te hulp te komen is. Beatrice, uit de hemel afgedaald, zegt hem (Canto II, Inferno).

"*I' son Beatrice che ti faccio andare*
vegno del loco ove tornar disio
amor mi mosse, che mi fa parlare

*'t Is Beatrice die u komt smeken.**
Ik kom van daar waarheen ik weer wil gaan,
En het is liefde die mij zo doet spreken.

Zij verklaart hem waarom hij in het donkere woud bevindt, namelijk omdat hij teveel aandacht heeft voor het materiële en niet voor het goddelijke. Het moet voor Dante overigens een wonderlijke ervaring zijn geweest, daar de stem van haar te horen, die hem geen groet gunde.
Maar dankzij de liefde, de liefde voor de poëzie, belichaamd in Vergilius, de liefde voor de vrouw, voorgesteld in Beatrice en de liefde tot God slaagt hij erin uit het donkere bos te komen en zijn hemelse reis te voltooien. De liefde van en voor Beatrice was voor Dante de inspiratiebron om zijn goddelijke reis van het aarde naar het hemelse te ondernemen op weg ook voor hem naar een Vita Nova. Liefde leidt, moet leiden tot leven.
In zekere zijn kun je de structuur van la Divina Commedia naast die van La VIta Nova plaatsen. Ook in La Divina Commedia wordt een reis verteld, waarin het aardse met name in Inferno centraal staat en waarin langzaam het goddelijke steeds meer een dominantere rol gaat krijgen. De goddelijke status van Beatrice in het derde deel van La Vita Nova wordt in het slot van Purgatorio overgenomen, waar Beatrice Vergilius als gids vervangt en Dante begeleidt naar het aanzien van God.

Paolo en Francesca
De aardse liefde komt niet mooier in beeld dan in het beroemde liefdesverhaal van Paolo en Francesca (Canto V Inferno)
Het verhaal van deze wereldse liefde is bekend. Giovanni Malatesta, middels intriges van zijn vader getrouwd met Francesca, terwijl zij met zijn broer Paolo wilde trouwen, ziet zijn broer, ook getrouwd, in een amoureuze omstandigheid met zijn vrouw Francesca en doodt hen. In Gradara, vlakbij Pesaro vind je nog het kasteel waar deze geschiedenis zich afspeelde.
«Amor, ch'a nullo amato amar perdona» (di Pino Ciociola) - YouTube
(Een rondleiding in het kasteel te Gradara)

In deze Canto beschrijft Dante de gemoedstoestand van de Paolo en Francesca, verblijvend in de tweede hellekring, de kring der wellustigen, i lussuriosi. Hij vertelt over hun dood terwijl zij de ridderroman Galeotto aan het lezen waren, het boek dat het liefdesverhaal van Lancelot beschrijft, die Ginevra, de vrouw van King Arthur en dus eveneens overspelig, kuste. Tijdens het lezen van die roman werden hun amoureuze gevoelens zo sterk geprikkeld dat niet was te voorkomen dat: **'la bocca mi basciò tutto tremante'**, (Kuste mijn mond toen, bevend en belust*) waarna volgde: **quel giorno più non vi leggemo avante**. (Voor verder lezen hadden wij geen rust*).
Waarom? Is het de amoureuze opwinding of de dood van hen die hen het verder lezen ontnam? Wie zal het zeggen.

Voor Dante was deze geschiedenis zo aangrijpend dat hij overmand door medelijden en door personificatie met hun lot, als een dode zijn bewustzijn verloor: **E caddi come corpo morto cade**. (En buiten kennis viel ik neer, als dood*)

Het deel van Canto V dat naar het liefdesverhaal van Paolo en Francesca verwijst begint met de beroemde regels (100-106):
Amor, ch'al cor gentile ratto s'apprende
Prese costui de la bella persona
che mi fu tolta; e 'l modo ancor m'offende.
Amor, che a nullo amato amar perdona,
Mi prese del costui piacer sì forte,
Che, come vedi, ancor non m'abbandona..."

Liefde die immer snel de weg vindt naar *
Een edel hart, wist mijn gezel te winnen
Voor 't schoon, mij nu ontroofd; nog valt het zwaar.
Liefde die wie bemind wordt doet beminnen
Beving mij zo dat mijn gevoel voor hem
Nog even sterk is als in den beginne.
❤️ Amor ch'a nullo amato, amar perdona - DANTE ALIGHIERI - HD - (English subtitle) - YouTube

In de frase: '**Amor, che a nullo amato amar perdona'** wordt door Francesca aangegeven dat zij door de liefde gegrepen was, dat zij die moest beantwoorden, dat zij die niet kon weigeren, ook al moest zij zich bewust zijn van het overspelige, dus zondige karakter van haar liefdesrelatie. Ook hier zie je de liefde als fatale hartstocht neergezet, zoals bij *de* Provençaalse troubadours, als een fatale, almachtige, overheersende kracht, die de harten van man en vrouw aaneensmeedt buiten hun wil en buiten hun schuld om.
Vraag is waarom Paolo en Francesca voor de eeuwigheid hun tijd moeten doorbrengen in de hel. Was hun overspel nu zo erg, terwijl anderen wier liefdesrelatie ook voor kritiek vatbaar is wel hun leven in het Paradiso mochten voortzetten?
Als reden wordt aangegeven dat niet zozeer hun overspel de reden is, het morele aspect, maar het feit dat zij zich hebben laten meeslepen door hun vleselijke genoegens, dat zij de passie boven de rede hebben gesteld. Bovendien hebben zij zich geen tijd gegeven om hun spijt te betuigen, vergiffenis te vragen voor hun zonde om hun religieuze leven daarna voort te zetten.
Bedroefd door deze geschiedenis laat Dante deze geliefden wel samen -laat dat hun troost zijn- voortleven in de hel, als teken van enige compassie, hem mogelijk ook ingegeven door een schuldgevoel omdat juist hij altijd geschreven heeft over de liefde.

Terwijl voor Dante de liefde redding **salvezza** brengt, leidt deze voor Paolo en Francesca tot verdoemenis "**per entrambi l'amore è dannazione eterna'**.
Ook al ziet Dante dat zij beide geslaagd zijn in hun aardse liefde, dat aan Dante niet was gegund, toch benijdt hij hen niet. Immers zij hebben een eeuwig verblijf in de hel in het vooruitzicht, rondgedreven door een wervelwind, voor Dante wacht dankzij de goddelijke liefde van Beatrice il Paradiso.

Bij ons is het noodlottige einde van deze hartstochtelijke en tragische liefde blijven hangen als een deerniswekkend verhaal. We kunnen ons kennelijk zo in hun gemoedstoestand inleven dat hun verhaal heel veel kunstenaars heeft geïnspireerd deze tragische liefde in hun werken te verbeelden. Schilderijen, gravures, beeldhouwwerken, muziekstukken en andere kunstuitingen zijn gemaakt die deze liefdesrelatie in beeld brengen, teveel om hier op te noemen. (dat zal een andere keer gebeuren)
Terwijl Paolo en Francesca op deze manier bij ons voortleven is het aantal afbeeldingen van Beatrice in dit licht bezien beperkt. Kennelijk spreekt ons de aardse liefde meer aan dan de goddelijke, voor Dante daarentegen draait alles om Beatrice, zij die hem dankzij haar liefde uit het donkere bos heeft verlost.

La Divina Commedia, afronding
Uiteindelijk na een lange reis door het Inferno, in Canto XXX van il Purgatorio ziet hij Beatrice wederom die de leiding van Vergilius overneemt. Zij leidt hem naar zijn ultieme doel tot het moment dat ook zij in Canto XXXI van IL Paradiso afscheid neemt en hem overgeeft aan Sint Bernardus die uiteindelijk Dante begeleidt tot aan het goddelijk aanschijn.
En dan, in de allerlaatste regel van La Divina Commedia treft men de beroemde slotzin aan**:**
L'Amor che move il Sole e l'altre Stelle

Hier sluit zich de cirkel. In het begin van la Divina Commedia verschijnt Beatrice, symbool van de goddelijke liefde, aan Vergilius en Dante om hen aan te geven dat de liefde de inspiratiebron voor het leven is. En dat niet zonder reden want hier zegt Dante aan het slot dat de liefde, en dan niet alleen kijkend naar de liefde tussen mensen, hoe belangrijk ook, maar ook naar de goddelijke liefde die hemel en de sterren, ons mensen, doet bewegen.

La Divina Commedia in HD - PARADISO, canto XXXIII [33] - YouTube
Op indrukwekkende wijze licht Vittorio Gassman het allerlaatste canto toe en draagt hij het voor, afsluitende met de beroemde laatste regel:
"L'Amor che move il sole e l'altre stelle", Vittorio Gassman # by Santino Mirabella - YouTube

Zoals wel vaker, krijgen beroemde verzen wereldse verschijningsvormen.
Zo zie je tentoonstellingen, galeries of dansgezelschappen met opschriften zoals Amor che move tutto,. Ook de straatverlichting in Milaan gezien met dit opschrift. En wat te denken van een juwelier die een ring, niet goedkoop, met een gelijkluidende opschrift in de verkoop heeft.
Ook zijn er mensen die 'Amor che move tutto'. gebruiken om liefde te prediken, liefde voor de medemens, liefde voor de natuur. En daar is overigens niets mis mee.
Wat hier ook van zij, de liefde verbindt ons allen. Wie kunnen de liefde niet beter bezingen dan Julio Iglesias of Luis Miguel. Geniet ervan!
Julio Iglesias - Amor, Amor, Amor (taken from "Starry Nights" concert DVD) - YouTube
Luis Miguel - "Amor, Amor, Amor" (Video Oficial) - YouTube

* De vertalingen op rijm zijn van Ike Cialona, uit het rijk geïllustreerde Dante Alighieri De Goddelijke komedie

R. Vroom
1 Februari 2021

PS

Vanaf 1 januari 2021 vermeldt de Academia **Una parola di Dante fresca di giornata.**
Via deze link kun je zien wat het Dante woord van de dag is:
Dante: ogni giorno una parola - Accademia della Crusca
Het Vocabolario Dantesco geeft je nog meer mogelijkheden om je in Dante's taalgebruik te verdiepen.

Dante 700 Maart 2021

In viaggio con Dante

Alhoewel het op dit moment moeilijk is voor te stellen dat we dit jaar nog vrij van corona gezellig ergens in Italië van de natuur kunnen genieten, de steden of musea kunnen bezoeken of gewoon op een terrasje kunnen zitten, wil ik je toch, misschien juist daarom, meenemen naar plaatsen waar Dante is geweest en waar in zijn werken naar wordt verwezen.
Deze informatie geeft je de mogelijkheid om wat weg te dromen, doch kan ook als handvat dienen, om, als je toch iets in Italië gaat plannen, je het Dantejaar niet te laten ontglippen.
Vandaar nu, in maart 2021, al die toeristische aandacht voor Dante met als thema: **In viaggio con Dante**. Maar ook omdat verondersteld wordt dat Dante op 25 maart, Dantedì, zijn reis naar het hiernamaals is begonnen.

Ik beperk mij tot het specifieke Dante aspect van de locatie, aanvullende informatie over de stad of omgeving laat ik voor wat die is. Veel Dante locaties worden niet genoemd, dat geldt ook voor het ongenoemd laten van de zeer vele plaatsen waar Dante 700 gerelateerde activiteiten worden georganiseerd, ook al zal dit vanwege corona dit jaar beperkt zijn. Ik moet keuzes maken, hetzij zo.
Noodgedwongen zal ik verwijzen naar websites, daarnaast kan ook enig eigen zoekwerk op internet veel nuttige aanvullende informatie opleveren.

Aan Firenze zal uiteraard uitgebreid aandacht worden besteed. Echter niet aan Ravenna. Die plaats komt pas uitgebreid in september aan bod, als we de sterfdag van Dante, 14 september, gaan memoreren.
Toch enkele relevante Ravenna sites, helaas nu nog met weinig info.
Ravenna Festival - Programma Ravenna Festival 2020
www.dante2021.it of Viva Dante – Dante 2021

Om in de sfeer te komen:
Le vie di Dante, siglato accordo in Palazzo Medici Riccardi - YouTube

FIRENZE

Firenze, de geboorteplaats van Dante in 1256, was ook voor Dante in die tijd een zeer geliefde stad. Meerdere malen wordt de schoonheid van deze stad bezongen in La Divina Commedia.

Godi, Fiorenza, poi che se' sí grande,
che per mare e per terra batti l'ali,
e per lo 'nferno tuo nome si spande!

*Wees blij, Florence! Zo groot is uw faam**
Dat over land en zee uw vleugels scheren
Zelfs in de hel klinkt overal uw naam
(If., canto XXVI 1-3)

Op een tegelinscriptie in het Latijn aan de gevel van Palazzo Bargello, gedateerd 1255, wordt verwezen naar Firenze, ‘De stad die de zee, het land, de hele aardbol bezit’. Dante zegt sarcastisch dat ook de hel langzamerhand Florentijns grondgebied lijkt.*
Storia del palazzo del Bargello - Wikipedia

Fiorenza mia, ben puoi esser contenta
di questa digression che non ti tocca,
mercè del popol tuo che si argomenta.

*Wees toch voldaan, al weid ik nog zo uit**

Florence! Ach, het zal uw volk niet deren,
Daar alles op uw vindingrijkheid stuit.
(Pg., canto VI 127-129)

Hier begint een zeer sarcastische uitval tegen Florence; drie maal wordt 'uw volk' een honend compliment gemaakt.

Fiorenza dentro dalla cerchia antica,
ond'ella toglie ancora e terza e nona,
si stava in pace, sobria e pudica.

*Florence, door de oude muur omvat**
Vanwaar de tertsen en de nonen klonken,
Was een tevreden, kalme, kuise stad
(Pd., canto XV 97-99)

De tertsen en nonen verwijzen naar getijdengebeden in de ochtend en de middag en het gelijktijdig luiden van de klokken van in dit geval de Badia (Abbazzia) Fiorentina, gelegen vlakbij Palazzo Bargello.

Dante en Firenze.

In deze stad groeit Dante op, ontvouwt zich zijn liefdesleven en trouwt met Gemma Donati. Tegelijkertijd ontwikkelt hij hier zijn poëtische gaven. Hier ontmoet hij zijn leermeester, humanist, Brunetto Latini, die hij later tegenkomt samen met Vergilius in de hel (Canto XV) bij de 'sodomiti' en maakt hij vriendschap met de belangrijkste dichters van La Dolce Stilo Novo: Guido Cavalcanti en Lapo Gianni.

Vanaf 1295 maakt hij actief deel uit van het politieke Florentijnse leven, dat verscheurd wordt door de strijd tussen de Witte en Zwarte Welfen, welke laatsten gesteund worden door de familie Donati, zijn schoonfamilie.
In 1300 wordt hij voor 2 maanden tot Prior van de stad benoemd. Hij is een overtuigd aanhanger van de onafhankelijkheid van de stad, los van enige pauselijke invloed. De door Dante gehate Paus Bonifatius VIII stuurt Karel van Valois, broer van de koning van Frankrijk, Filips IV de Schone naar Florence om de Witte Welfen uit te schakelen. Terwijl Dante in Rome is om de Paus gerust te stellen, wordt de stad weer door de Zwarte Welfen ingenomen. Vervolgens wordt Dante op 10 maart 1302 in de Sala dell'Udienza del Bargello door de Zwarte Welfen onder leiding van de neef van haar echtgenote Corso Donati *v*eroordeeld vanwege persoonlijk gewin en verzet tegen de paus en verbannen. En later tot de brandstapel als hij weigert een boete te betalen. Hij zal daarna nooit meer naar zijn geboortestad terugkeren.

Wat te bezoeken in Firenze? (op alfabetische volgorde)

La Badia Fiorentina: in deze abbazia, binnendoor verbonden met de Torre della Castagna, zou Beatrice Dante voor het eerst ontmoet hebben. Dat wordt ook gezegd over de **Chiesa di Santa Margherita de' Cerchi.** Mogelijk dat zij elkaar in deze kerken hebben gezien, meer voor de hand ligt dat de echte eerste ontmoeting plaats vond in het huis van de familie Portinari, het huidige Palazzo Portinari- Salviati ter gelegenheid van een samenkomst van de families Portinari en Alighieri en hun kinderen op Calendimaggio (1 Mei).
Wel is het zo dat in de Cappella Pandolfini van de Badia Giovanni Boccaccio (1373-1375) de eerste lezingen van La Divina Commedia hield.

Basilica di Santa Maria Novella: Alhier de indrukwekkende Cappella Strozzi di Mantova, waarin Nando di Cione het Laatste Oordeel weergeeft, met ergens in het fresco van de 'eletti' het portret van Dante.
Firenze. La Cappella Strozzi in Santa Maria Novella: i regni dell'aldilà – Visioni dell'Aldilà (wordpress.com)
FONDAZIONE ZERI | CATALOGO : Nardo di Cione, Giudizio Universale (unibo.it)
In mijn april bericht ga ik nader op het portret van Dante in.

Il Battistero di San Giovanni, door Dante genoemd: "il mio bel San Giovanni"

Non mi parean men ampi né maggiori
che que' che son nel mio bel San Giovanni,
fatti per loco de' battezzatori.

*En op de holten in de stenen vont**
Van de Sint-Jan, mijn mooie doopkerk, leken,
Waarin de priesters dopen:even rond
(If, canto XIX 16-19)

Staande in ronde uitsparingen, holten, stonden de priesters om 2x per jaar kinderen te dopen, zoals ook Dante. Hij vertelt dat hij eens, om een kind te redden dat dreigde te verdrinken, genoodzaakt was zo'n holte te beschadigen. Die beschadiging was kennelijk nog zichtbaar toen de doopvonten in 1576 werden vernietigd.

Casa di Dante
Gebouwd in 1906, op een stuk grond waar vroeger huizen van de Alighieri stonden. Het museum bestaat sinds 1911 en richt zich op het leven en werk van Dante Alighieri.
Sinds medio 2020 heeft dit museum een nieuw inrichting gekregen. Bovendien kan men nu een virtuele tour door het museum maken.
www.museocasadidante.it

Cattedrale di Santa Maria del Fiore
Alhier de beroemde fresco van Dante met in de hand zijn la Divina Commedia ofwel "La Divina Commedia illumina Firenze' van Domenico di Michelino, 1465.
Dante in rood gewaad afgebeeld met verwijzingen naar de Hel, een processie van zondaars, de Louteringsberg met daarop Adam en Eva met daarboven de zon, maan en 7 sterren, beeldend het hemelse paradijs. Rechts Firenze, verlicht door de stralen afkomstig van La Divina Commedia, vandaar de naam van deze fresco.
Dante Domenico di Michelino Duomo Florence - Cattedrale di Santa Maria del Fiore - Wikipedia

Chiesa di Santa Croce:
Hier bevindt zich een Cenotaaf van Dante Alighieri, in 1829 gemaakt door Stefano Ricci met opschrift: 'Onorate l'altissimo poeta'. Een cenotaaf is een grafteken ter nagedachtenis aan overledenen van wie het stoffelijk overschot elders verkeert of onvindbaar is. Voor Dante opgericht met de gedachte dat zijn stoffelijk overschot nog terug zou kunnen keren naar zijn geboortestad.
photography_ProvidedCHO_KU_Leuven_9992111968301488 (2575×2576) (europeana.eu)

Complesso monumentale di Santa Croce
Een indrukwekkend multimediaal project **Dante Il poeta eterno** van **Felice Limosani**, gebaseerd op de etsen van Gustave Dorè 1861, verbeeldend de goddelijke reis van Dante in de La Divina Commedia, van 14 september 2021 tot 10 januari 2022.
Felice Limosani, Dante. Il Poeta Eterno, Complesso Monumentale di Santa Croce, Firenze - YouTube

Chiesa di Santa Margherita de' Cerchi:
al eerder vermeld, in het verhaal La Vita Nova, het kerkje van Dante en Beatrice.

Dante monument
Een bezoek aan Firenze moet wel beginnen met het aanschouwen van zijn standbeeld op het Piazza Santa Croce.
Dit in wit marmer uitgevoerd beeld is in 1865, 600 jaar na de geboorte van Dante, dus vlak na de Italiaanse eenwording, gemaakt door Enrico Pazzi. In 2011 is het beeld, ter gelegenheid van het 150 jarig bestaan van Italië, gerestaureerd en voorzien van een atmosferische beschermlaag.
Het beeld stelt Dante voor voorzien van een lauwerkrans, waar ook dichters uit de Oudheid mee werden getooid en een arend met halfgeopende vleugels, symbool van de Rechtvaardigheid.

Op diverse plaatsen zal op 14 mei worden herdacht dat op die dag het Dante monument in 1865 was geïnaugureerd.
File:Dante santa croce florence.jpg - Wikimedia Commons

Le Gallerie degli Uffizi
Alberi In-Versi
Vanaf 6 maart tot 15 september 2021 zullen 2 beeldhouwwerken/ installaties worden geplaatst, waarvan 1 geplaatst op het Piazza della Signoria, omwikkeld met textiel voorzien met verzen, een Dante gerelateerde inspiratie van de hand van **Giuseppe Penone**
"*Quest'opera prende spunto dal brano nel Paradiso, in cui Dante Alighieri vede un albero rovesciato, con le radici in alto, che prende la saggezza del cielo per portarla sulla Terra"* aldus het Uffizi. In het Uffizi zal zijn werk nader worden toegelicht.

'E quindi uscimmo a riveder le stelle', de laatste versregel van If. canto XXXIV 139 , tevens **de** titel van de tentoonstelling: **A riverder le stelle:** Dante illustrato: un omaggio per i 700 anni dalla morte del Sommo Poeta.
Een complete virtuele, indrukwekkende tentoonstelling van de 88 tekeningen van Federico Zuccari, gemaakt eind 16de eeuw, over de La Divina Commedia.
Zuccari is o.a. bekend van de fresco's van de **Cupola di Santa Maria del Fiore**. (bezoek de koepel virtueel, adembenemend!)
Cupola di Brunelleschi | L'Opera di Santa Maria del Fiore (duomo.firenze.it)

De virtuele tentoonstelling is daarom zo interessant omdat deze tekeningen normaal alleen voor een klein gezelschap te zien zijn vanwege de noodzakelijk atmosferische bescherming van deze papieren werken. De tekeningen kwamen in 1738 in het bezit van de Galleria, daarvoor waren deze in het bezit van de families Orsini en de Medici, nadat Zuccari ze had afgestaan.
"A riveder le stelle". Dante Alighieri. | Le Gallerie degli Uffizi

Immagini dantesche dalle Gallerie degli Uffizi.
Maak van de gelegenheid gebruik om ook virtueel de Dante afbeeldingen in het Uffizi te bekijken.
Non per foco ma per divin'arte | Le Gallerie degli Uffizi

Museo Galileo, in samenwerking met Gallerie degli Uffizi.
Vanaf september 2021 tot januari 2022 wordt in het **Museo Galileo** de tentoomnstelling **'**Dall'Inferno all'Empireo – Il mondo di Dante tra scienza e poesia' georganiseerd.
In deze tentoonstelling wordt de wetenschappelijk kennis van Dante tegen het licht gehouden als medicus, geoloog, kosmograaf en abacuskenner en dat in het licht van de stand van de wetenschap in die tijd.

Palazzo del Bargello: symbool van het Florence van de 13de eeuw. Hier vochten de Welfen en de Ghibellijnen hun disputen uit. Het museum is in deze Palazzo.
Het museum Bargello werd in 1865 als het eerst **Museo Nazionale del Regno d'Italia** geopend met een tentoonstelling aan Dante gewijd, waarbij Dante steeds meer geassocieerd werd met het nationale ideaal van het Risorgimento, waarbij Dante omschreven werd als een navolger van de eenheid en vrijheid van Italië.

In het vroegere **Palazzo del Podestà,** het huidige **Museo Nazionale del Bargello,** in de Sala dell'Udienza del Bargello, thans **Salone di Donatello**, werd Dante op 10 maart 1302 veroordeeld tot de verbanning en later tot de brandstapel. Zoals bekend is dat laaste oordeel nooit uitgevoerd.
In de **Cappella del Podestà**, ook wel **Cappella della Maddalena** genoemd, bevindt zich het **Giudizio Universale**, waarin het beroemde portret van Dante tussen de reeks uitverkorenen in het Paradiso, geschilderd in 1337 door leerlingen en medewerkers van Giotto.
Juist door deze plek te kiezen wil Firenze zijn verzoening met zijn beroemde burger Dante Alighieri onderstrepen.
Dante-alighieri - Cappella del Podestà - Wikipedia
In mijn april bericht kom ik nog terug op het Bargello en de ter dood veroordeling.

Medio 2021 worden in Bargello 2 tentoonstellingen georganiseerd. De '**Onorevole e antico cittadino di Firenze'** en de **La mirabile visione. Dante e la Commedia nell'immaginario simbolista**",
Onorevole e antico cittadino di Firenze. Il Bargello per Dante" (23 maart - 25 juli) biedt de mogelijkheid om de verhouding te onderzoeken tussen Firenze, Dante Alighieri en zijn werk middels ter beschikking gestelde manuscripten, afbeeldingen en werken van andere kunstenaars rond de eerste helft van de 14de eeuw.
La mirabile visione. Dante e la Commedia nell'immaginario simbolista", van 23 september tot aan 9 januari 2022 geeft aandacht aan de manier waarop men naar Dante en zijn werk in de 19de en 20ste eeuw keek en aan de invloed van het Europese symbolisme daarop.
Dante 2021, gli eventi espositivi previsti al Museo Nazionale del Bargello - YouTube

Palazzo Portinari Salviati, via del Corso: een plaquette herinnert aan het geboortehuis van Beatrice, eigendom van de Portinari, thans het luxe Palazzo Portinari Salviati. Hier vond vermoedelijk ook de echte eerste ontmoeting van Beatrice en Dante plaats.
The Dante plaques, Florence - PICTURES FROM ITALY (Est. 2001)

sovra candido vel cinta d'uliva
donna m'apparve, sotto verde manto
vestita di color di fiamma viva

Een vrouw met een wit floers voor haar gelaat,*
Een krans olijvenlover rond haar haren,
Een groene mantel en een rood gewaad.
(Pg., canto XXX 31-33)

Beatrice is gekleed in wit, groen en rood, de kleuren van geloof, hoop en liefde.
De krans van olijfbladeren is een symbool van wijsheid.

Palazzo Vecchio
Alhier bevindt zich nu het dodenmasker van Dante Alighieri, eind 15de eeuw van gips gemaakt door een zekere Tullio Lombardo.
Maschera di Dante, Palazzo Vecchio, Florence, Italy (kuula.co)

Piazza della Signoria: hier bevonden zich, zoals Dante vertelt, de huizen van de familie Uberti, Ghibellijnen, neergehaald na de overwinning van de Welfen. Deze plek moest het kloppend hart van de stad worden, verbeeld in de bouw van het Palazzo della Signoria, toevertrouwd aan Arnolfo di Cambio.
Eén van de Uberti's is: Farinata degli Uberti. Farinata - Farinata degli Uberti - Wikipedia
Een interessant persoon. Hij vocht mee in de slag bij Montaperti (4 september 1260), een grote Ghibellijnse overwinning- nog steeds jaarlijks herdacht- op de Welfen, ofwel een strijd tussen Siena en Firenze. Montaperti ligt ten zuiden van Siena bij de rivier Arbia.

Ond''io a lui: "Lo strazio e 'l grande scempio
che fece l'Arbia colorata in rosso,
tal orazion fa far nel nostro tempio'

Ik zei hem: 'Die gestrengheid wordt verklaard
Door 't bloedbad dat de Arbia rood kleurde;
Zo is die leer in onze kerk aanvaard
(If., canto X 85-87)

Na die overwinning wilden de Ghibellijnen Firenze, door de Welfen verlaten, met de grond gelijkmaken. Farinata heeft dat weten te verhinderen.

Farinata, in 1264 gestorven, wordt 15 jaar later door de Welfen van ketterij beschuldigd. Hij zou epicurist en aanhanger van de Khataren zijn. Met als gevolg dat zijn resten samen met die van zijn vrouw werden opgegraven en zijn goederen verbeurd verklaard.

Wanneer Dante Farinata, in de kring der ketters, tot zijn verbazing aan zijn Florentijnse tongval herkent:

Ed el mi disse: "Volgiti! Che fai?
Vedi là Farinata che s'è dritto:
da la cintola in sù tutto 'l vedrai".

Io avea già il mio viso nel suo fitto;
ed el s'ergea col petto e con la fronte
com'avesse l'inferno a gran dispitto.»

*Maar hij zei: 'Draai je om! Wees niet bedeesd**
Nu Farinata's schim je wil verschijnen
Je kunt hem daar zien staan vanaf de leest'.

Ik vestigde mijn ogen op de zijne
Hij had zich zichtbaar voor ons opgericht
Als hoonde hij de hel met al haar pijnen
(If., canto X 31-36)

ontstaat er een woordenwisseling waarbij Farinata de voorspelling doet van de verbanning van Dante, die in feite al een aantal jaren verbannen is. Dergelijke voorspellingen zijn vaker gedaan, voor het laatst door zijn betovergrootvader Cacciaguida (Pd., canto XVII)

Ma non cinquanta volte fia raccesa
la faccia de la donna che qui regge,
che tu saprai quanto quell'arte pesa.

*Maar het gelaat van haar die hier regeert**
Zal nog geen vijftigmaal voluit verrijzen
Eer jij weet wat je door die kunst riskeert.
(If., canto X 79-81)

(vijftigmaal verwijst naar de omwenteling van de maan, d.w.z. over ong. 4 jaar.
Dat zou 1304 zijn, de ballingschap dateert van 1302)*
Dante Istoriato. Inferno | Le Gallerie degli Uffizi

Ponte Santa Trinità
Het schilderij van Henry Holiday (1839-1927): waar de ontmoeting van Dante met Beatrice staat afgebeeld geeft deze brug weer.
Henry Holiday - Dante and Beatrice & John Everett Millais - The Martyr of the Solway - YouTube

Santa Maria Novella/ Dante 700
Een portret van Dante en zijn plaatsen in de foto's van Massimo Sestrini.
Tot 31 maart 2021 te zien. Let vooral op een van de foto's waarop de koepel van Brunelleschi staat afgebeeld met de fresco's van Zuccari.
» Dante 700 (Santa Maria Novella) Muse Firenze

Santa Maria Novella / Museo della lingua italiana.
Aangekondigd is dat dit jaar op dit complex zal worden begonnen met de bouw van het Museo della lingua italiana.
Een belangrijk initiatief, nog even geduld want de bouw duurt ongeveer 1,5 jaar.
Vooruitlopend hierop zal hier door de Accademia della Crusca dit jaar een kleine tentoonstelling gehouden worden met als titel: **Dante nel cinquecento.**

Sasso di Dante Piazza delle Pallottole.
Op dit plein, vlakbij de Dom, ligt een steen met opschrift Sasso di Dante alwaar Dante placht te zitten al kijkende naar de bouw van de Dom.

Een legende vertelt dat Dante daar ooit eens zat en een bekende hem vroeg: wat vind je het lekkerste eten. Spontaan zei hei: een ei. Deze persoon een jaar of wat later vroeg hem weer op de man af: met wat? Waarop Dante zonder nadenken zei: met zout.

La Torre degli Adimari
Er is nu weinig over in Firenze wat verwijst naar de machtige familie Adimari behalve dan deze Torre op de hoek van de Via dei Tosinghi en via dei Calzaiuoli.
Een bekende Adimari, Filipppo Argenti verzengd door de modder, komt Dante tegen in If., canto VIII, bij de toornigen. De Adimari stonden vijandig tegenover Dante, zouden goederen van hem afgenomen hebben tijdens zijn ballingschap en zich verzet hebben tegen zijn terugkeer uit ballingschap. Zijn toorn ten opzichte van Filippo is wel begrijpelijk.
Dante Istoriato. Inferno | Le Gallerie degli Uffizi

La Torre della Castagna:Via Dante Alighieri, ten noorden van Casa di Dante, was in het bezit en ter verdediging van de vlakbij gelegen Badia Fiorentina. Hier kwamen voor het eerst in 1281 de Priori delle Arti, die de Signoria di Firenze vormden, bij elkaar. Later was het Palazzo di Bargello plaats van samenkomst.
Niet langer dan 2 maanden in functie, konden de leden, eenmaal in de Torre, deze niet verlaten tenzij gezamenlijk. Zo hielden ze elkaar in de gaten bij hun contact met de buitenwereld hetgeen hen in die 2 maanden verboden was.

De naam van de castagne komt van het gebruik van de castanges voor de stemmingen, in het Florentijns genoemd ‘ballotte. Vandaar het woord ballotage.

Overige
In diverse locaties zal aandacht aan het Dante jaar worden gegeven zoals:
Teatro del Maggio musicale fiorentino, Home - Teatro del Maggio Musicale Fiorentino (maggiofiorentino.com)
Teatro nazionale della Toscana TEATRO della TOSCANA
L’**Università di Firenze** Università degli Studi di Firenze | UniFI
Società Dantesca Italiana (www.dantesca.it)
L’**Accademia delle Arti del Disegno** AADFI
L’**Archivio di Stato** Direzione generale per gli archivi - Archivi di Stato (beniculturali.it)
L’**Accademia della Crusca** Pagina d'entrata - Accademia della Crusca
Istituto nazionale degli studi del Rinascimento Insr - Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento
L’**Opera di Santa Croce** Santa Croce Opera Firenze
Fondazione Franco Zeffirelli Fondazione Franco Zeffirelli Onlus - Fondazione Franco Zeffirelli
Casa Buonarroti Casa Buonarroti | il Museo con opere di Michelangelo, in centro a Firenze
Data en details zie de genoemde websites.

Voor nadere informatie, desgewenst:
Franceschini, celebrazioni Dante per 2021 simbolo di unità nazionale. Il programma (artemagazine.it)
700 Dante Firenze
La Firenze di Dante: itinerario tra i luoghi del sommo poeta | Visit Tuscany
Aardig als houvast voor een wandeling door Firenze
Wandel in de voetsporen van Dante door Florence – Ciao tutti – ontdekkingsblog door Italië

FIRENZE, dintorni

Zoals gezegd, selectie is noodzakelijk, hoe graag ik ook veel meer Dante info hierbij zou willen doorgeven.
In de Il cammino di Dante® (camminodante.com) **Un passo avanti verso la Cultura**, worden wandeltochten beschreven in de lijn Firenze en Ravenna. Genoemde plaatsen geven een houvast, later zal aandacht worden besteed aan plaatsen rondom Firenze en die nog verder weg liggen.

PARCO NAZIONALE DELLE FORESTE CASENTINESI
Casentino: terra di dantesca memoria (parchiletterari.com)
Arno en Monte Falterona
Dit mooie nazionale park was een geliefde plek van Dante tijdens zijn ballingschap.
Ongeveer in het midden van het park op de Monte Falterona (ong. 60km ten oosten van Firenze) op 1358 m hoogte ontspringt de Arno, waar in La Divina Commedia veel naar wordt verwezen.

E io: Per mezza Toscana si spazia
un fiumicel che nasce in Falterona,
e cento miglia di corso nol sazia.

'Er glijdt een stroom door de Toscaanse dreven,'*
Zei ik, 'die Falterona's top ontwelt,
Na honderd mijl nog ver van zee gebleven.
(Pg., canto XIV 16 - 19).

Aangezet door het winterbeeld van de afgelopen week, vroeg ik mij af of de sneeuw voor Dante iets betekende. Het blijkt dat 'Neve' 9x wordt genoemd, 3x in Inferno, 3x in Purgatorio en 3 x in Paradiso. Zoals bekend, 3x3 = 9, waar zijn we deze symboliek nog meer tegengekomen?

Arno en de Ruscelleti Casentinesi
Vele stroompjes in de vallei van Casentino, vooral ook in het massief van Pratomagno voeden de Arno. Dante zegt hierover:

Li ruscelletti che d'i verdi colli
del Casentin discendon giuso in Arno,
faccendo i lor canali freddi e molli,

*Beekjes uit Casentino's groene dreven**
Die naar de Arno stromen en daarbij
Door koele beddingen lijken te zweven
(If., canto XXX 64-66)

CAMALDOLI
Iets ten zuiden van de Monte Falterona, midden in het park ligt het kloostercomplex van Camaldoni bestaande uit een Eremo, een plek waar kluizenaars leven en een klooster, in de 11de eeuw door San Romualdo gesticht.

Qui è Maccario, qui è Romualdo,
qui son li frati miei che dentro ai chiostri
fermar li piedi e tenner lo cor saldo.

*U ziet macarius mij vergezellen**
En Romoaldus, en de broeders die
Mijn regel volgden in hun kloostercellen
(Pg Canto XXII versi 49 – 51)

Zie verder: CAMALDOLI: UN EREMO E UN MONASTERO IN CASENTINO (ilbelcasentino.it)

Dante zegt hierover:

«Oh!», rispuos'elli, «a piè del Casentino

traversa un'acqua c'ha nome l'Archiano,
che sovra l'Ermo nasce in Apennino.

*'Onder de Casentino,'zei hij, snelt**
De Archiano voort, die zelf voorbij de
Abdij aan het gebergte daar ontwelt.
(Pg., canto V 94-96)

GIOGANA
Van de Passo della Calla loopt een weg genaamd 'Giogana' naar Camaldoli, een vaak nevelachtig gebied. In de Purgatorio wordt hiernaar 'de gran giogo'verwezen:

Indi la valle, come 'l di fu spento,
da Pratomagno al gran giogo coperse
di nebbia; e 'l ciel di sopra fece intento,

*Van zijn natuur. Die avond wist hij in de**
Vlakte van Campaldino's dal tot aan
De bergen alle lucht aan damp te binden
(Pg., canto V 115-117)

: Sentiero "00"-La Giogana, dal Passo della Calla a Camaldoli (tracceinappennino.blogspot.com)

PRATOMAGNA, de Grote Weide, ligt ten westen van Poppi, best wel ver van Camaldoli.
Beroemd is de Croce van Pratomagna op de top, ongeveer 1500m hoog.
Croce di Pratomagno (Arezzo) | Wandelen in Toscane en Noord-Italië (wandelenintoscaneandbeyond.blogspot.com)

ARCHIANO, il fiume.
De rivier Archiano ontspringt bij de **Badia Prataglia,** een frazione**,** ong. 10 km ten zuiden van Camaldoli en komt uit in de Arno, 15 km verderop bij Bibbiena.

Op deze plek speelt zich het verhaal af van de **Bonconte da Montefeltro.**
Bonconte, aanvoerder der Ghibellijnen, was in de slag bij Campaldino 1289 gestorven. Zijn lijk is nooit gevonden.
De duivel wilde de ziel van Bonconte naar de hel brengen. Op dat moment, zo vertelt hij aan Dante, aan zijn keel verwond was, vond hij toch de kracht om een kruis te maken, als teken van berouw voor zijn zonden. Zo kwam zijn ziel in het Purgatorio terecht. De duivel kwaad, liet een storm opsteken waardoor de rivier de Archiano aanzwol, het lichaam van Bonchonte in de Arno wierp, waardoor het nooit meer is gevonden.

Là 've 'l vocabol suo diventa vano
arriva' io forato ne la gola,
fuggendo a piede e sanguinando il piano.

*Ter plaatse waar hij van zijn naam moet scheiden,**
Was ik gevlucht, zwaar aan mijn hals verwond,
Zodat mijn bloed zich overal verspreidde.
(Pg., canto V 97-99)

Lo corpo mio gelato in su la foce
trovò l'Archian rubesto; e quel sospinse
ne l'Arno, e sciolse al mio petto la croce

*De sterk gezwollen Archiano zond**
Mijn lijk de Arno in met woeste vlagen
Waarbij hij op mijn borst het kruis ontbond
(Pg., canto V 124 - 126)

LA VERNA, 'Il crudo sasso intra Tevero e Arno'.
Ongeveer 40 km ten zuiden van de Badia Prataglia ligt La Verna, volgens Dante 'il crudo sasso intra Tevero e Arno', de plaats waar Sint Franciscus op 17 september 1224, 2 jaar voor zijn dood zijn 5 stigmata, zijn 'L'ultimo sigillo", littekens in zijn handen, voeten en zij ontving. Zie de: la Cappella delle Stimmate, in 1262 gebouwd door de Conti Guidi.
De huidige klooster en de basiliek zijn van de 15/16de eeuw.

nel crudo sasso intra Tevero e Arno
da Cristo prese l'ultimo sigillo,
che le sue membra due anni portarno.

Voordat Franciscus naar de hemel ging,
Beloning die de heer hem deed gewinnen
Voor levenslange zelfopoffering.
(Pg., canto XI 109- 111)
LA VERNA: GUIDA DETTAGLIATA A QUESTO SANTO LUOGO (ilbelcasentino.it)
I LUOGHI DI DANTE ALIGHIERI - IL CAMMINO DI DANTE IN CASENTINO (ilbelcasentino.it)

Buiten het PARCO NAZIONALE DELLE FORESTE CASENTINESI, te beginnen zuidwest.

POPPI en omgeving
In het kasteel van de **Conti Guidi** in Poppi was in 1310 Dante te gast van Guido da Battifolle en zijn echtgenote Gherardesca, dochter van de graaf Ugolino, de man van het verhaal later bij Pisa aangehaald. Hij zou hier delen van het Inferno en Purgatorio hebben geschreven waaronder het verhaal van Ugolino.

Het opvallende beeld van Dante geplaatst voor dit hoog gelegen, bijzondere kasteel moet aan dit verblijf doen herinneren.
CASTELLO DI POPPI: simbolo del paese e del Casentino (ilbelcasentino.it)
Castello Dei Conti Guidi Di Poppi - 2021 Alles wat u moet weten VOORDAT je gaat - Tripadvisor

In het **Museo della Battaglia di Campaldino** in een zaal van dit kasteel is een maquette van de slag bij Campaldino 1289 opgesteld, alwaar de Welfen en Ghibellijnen elkaar te lijf gingen. Ook Dante was daarbij.

La Colonna di Dante
Even buiten Poppi, op de weg naar Pratovecchio, Stia staat een wit marmeren zuil, bekend staande als de Colonna di Dante.(1921) Deze verwijst naar de slag van Campaldino, 11 juni 1289. De symbolen van de lelie en het paard verwijzen naar de deelnemers aan dit gevecht de Welfen, Florentijnen en de Ghibellijnen, Aretini (van Arezzo).
Dante heeft als 24 jarige aan de slag deelgenomen, maar om het nu de zuil van Dante te noemen, dat gaat voor sommigen wat te ver.
LA COLONNA DI DANTE A POPPI IN CASENTINO (ilbelcasentino.it)

Ten noorden van Poppi

PORCIANO, Castello dei Conti Guido
Hier zou Dante rond 1311 zijn brieven aan de: 'Vorsten van het volk van Italië, aan de Florentijnen en aan Hendrik VII hebben geschreven'
Er zijn geen documenten die zijn verblijf aldaar aantonen. Wel is er een aardige anekdote rond zijn verblijf. De Florentijnse soldaten zaten achter hem aan. De Conti Guido konden hem op tijd waarschuwen. Terwijl hij van Porciano wegliep, kwamen de soldaten hem tegemoet die hem niet kenden. Zij vroegen hem of een zekere Alighieri in het kasteel was. Zonder aarzeling zei Dante: "quando i' vero, ei vera". En zo ontsnapte Dante aan de soldaten.
The Castle - Castle of Porciano (castellodiporciano.com)

Soms worden personen door Dante uit deze regio ‘varkens’ genoemd, verwijzend naar Porciano.

ROMENA, Castello dei Conti Guido, Pratovecchio
Het kasteel en de vlakbij gelegen Pieve (Parochiekerk) di Romena zijn een bezoek waard.
Castello di Romena - Pratovecchio Stia - Casentino - Arezzo (castellitoscani.com)
PIEVE DI ROMENA: ARCHITETTURA ROMANICA IN TOSCANA (ilbelcasentino.it)

Even voordat Dante zich uitlaat over de Ruscelletti casentinesi, verwijst hij naar de valse munter Meester Adamo, die werkte voor de Conti Guidi, w.o. Guido Guidi II di Romena, in 1283 podestà van Siena, wiens gelddorst met echte dorst en waterzucht wordt bestraft *

A la miseria del maestro Adamo
Io ebbi vivo assai di quel ch’i volli
E ora, lasso! Un gocciol d’acqua bramo

*Zodat u van meester Adamo hoort**
Ik had al wat ik wilde in het leven;
Helaas, hier word ik door mijn dorst gesmoord!
(If., canto XXX 61-63)
Deze tekst staat op een plaquette in Vicolo del Tiratoio, Siena.

In 1281 is Adamo levend verbrand.
Ivi e' Romena la' dov'io falsai
la lega suggellata del Batista;
per ch' io il corpo su arso lasciai

Het is Romena, waar ik het karaat
Vervalste (wat mij in het vuur deed sterven
Van munten waar des Dopers beeld op staat
(If., canto XXX 73-75)

Adamo vervalste de gouden florijn, 24 karaat door 3 karaat te vervangen met ander materiaal.
Op de munt staat aan de ene kant Johannes de Doper afgebeeld, vandaar Suggelata del Batista (Doper) en aan andere kant een lelie, fiore, waar het muntstuk de naam florijn, aan heeft ontleend.

Ma s' io vedessi qui l' anima trista
di Guido o d' Alessandro o di lor frate,
per Fonte Branda non darei la vista

*Mocht ik de jammerlijke schim zien zwerven**
Van Guido, Alessandro of hun broer
Ik zou er bron water voor willen derven
(If., canto XXX 76-78)
Dante geeft hier aan, mocht ik de opdrachtgevers van Adamo, de Conti Guidi, tegenkomen en hen zien lijden als Adamo, ik zou hen geen water geven, ook niet uit de bron Fonte Branda, dichtbij het kasteel.
Omaggio a Dante nel 750° della nascita: Romena e Porciano in Casentino – tuttatoscana

Ten noorden van de Monte Falterona

SAN BENEDETTO in ALPE
Een klein dorpje, bekend om zijn Abbazia benedettina, rond 1000 gebouwd door de monniken van Cluny. Hier verbleef San Romualdo alvorens Camaldoli te stichten. Ook Dante verbleef hier.

ACQUACHETA
Een van de 3 rivieren die in San Benedetto samen komen is de Acquacheta, beroemd om zijn waterval.

Come quel fiume c'ha proprio cammino
prima del Monte viso 'nver' levante,
da la sinistra costa d'Appennino,

che si chiama Acquacheta suso, avante
che si divalli giù nel basso letto,
e a Forlì di quel nome è vacante,

rimbomba là sovra San Benedetto
de l'Alpe per cadere ad una scesa
ove dovea per mille esser recetto;

così, giù d'una ripa discoscesa,
trovammo risonar quell'acqua tinta,
sì che 'n poc'aria avria l'orecchia offesa"

*Zoals de stroom die zijn snelvlietend water**
Van de Monviso naar de oost laat gaan,
Die eerst de Acquacheta heet, maar later

Als hij, links van de Apennijn, zijn baan
Vervolgt en naar de kust gaat dalen, onder 't
Stadje Forlì zijn naam weer af moet staan,

Maar bij San Benedetto nederdondert
Vanaf zijn bergtop in één waterval
Waar ruimte was geweest voor tienmaal honderd,

Zo klonk het donker water dat wij al
Hadden gehoord en dat hier neer kwam jagen
Met oorverdovend, daverend geschal.
(If., canto XVI 94- 105

PORTICO Di ROMAGNA
Dit dorpje ligt iets ten noorden van San Benedetto in Alpe. Hier is één van de Palazzi van de familie Portinari, waarvan ook gezegd wordt dat hier de liefde tussen Dante en Beatrice zou zijn ontvlamd.
Portico di Romagna, dove Dante incontrò Beatrice - La Viaggiatrice Gourmet

SAN GODENZO
Iets ten westen van San Benedetto in Alpe ligt San Godenzo.
In het hart van het dorp ligt de Abbazia San Gaudenzio, een benedictijner klooster.
Alhier vond in 1302 een bijeenkomst plaats tussen de Witte en Zwarte Welfen en Ghibellijnen.
Deze bijeenkomst bedoeld om met de Zwarte Welfen overeenstemming te bereiken om weer terug te kunnen keren nadat o.a. Dante in 1302 uit de stad Firenze was verbannen. Dante was bij dit overleg zonder resultaat aanwezig.
3x Hebben de Witte Welfen geprobeerd de stad weer in handen te krijgen. Na de tweede poging is Dante afgehaakt, waarna zijn makkers hem van lafheid en verraad beschuldigden. In de derde poging zijn de Witten niet ver van Firenze door de Zwarten bloedig verslagen.
Deze bijeenkomst wordt jaarlijks nog begin juli in San Godenzo herinnerd.
OK!Mugello: Ricordando Dante e il Convegno di San Godenzo, il 3 luglio la rievocazione

In onderstaande verzen de zuchten van Dante over zijn ballingschap, geeft hij aan hoe zeer hij getroffen wordt door de houding van zijn kameraden, die van hem verstoten zijn.

Tu lascerai ogne cosa diletta
più caramente; e questo è quello strale
che l'arco de lo essilio pria saetta.

Tu proverai sì come sa di sale
lo pane altrui, e come è duro calle
lo scendere e 'l salir per l'altrui scale.

E quel che più ti graverà le spalle,
sarà la compagnia malvagia e scempia
con la qual tu cadrai in questa valle;

che tutta ingrata, tutta matta ed empia
si farà contr'a te; ma, poco appresso,
ella, non tu, n'avrà rossa la tempia.

Di sua bestialitate il suo processo
farà la prova; sì ch'a te fia bello
averti fatta parte per te stesso.

*Dat jij van wat je liefhebt weg moet gaan**
Is pas de eerste pijl die jou zal raken
Der droefenis van 't ballingbestaan.

Te zout zal jou het brood van vreemden smaken;
Klimmend en dalend zul je ook op tal
Van vreemde trappen diepe zuchten slaken;

Meer wat je nog het meest bedroeven zal,
Is omgang met je domme kameraden
Ontrouw gezelschap in dat tranendal.

Zij zullen je weerstreven en je schaden
Met hun verdwazing en ondankbaarheid,
Maar zich al spoedig schamen voor hun daden.

Hun stommiteit wordt in de loop der tijd
Bewezen, en je wordt erom geprezen
Dat jij een eenmansfactie hebt geleid.
(Pd., canto XVII 55-69)

FORLÌ, dintorni

FORLÌ

Dante verbleef veel in Forlì als gast van de Ordelaffi, Ghibellijnen van Forlì.
Hij verwees ook veel naar Forlì in zijn La Divina Commedia, o.a. naar het één jaar durende beleg van Forlì door Franse milities in 1281, gestuurd door Paus Martinus IV om de Ghibellijnse stad te onderwerpen, in 1282 ontzet met behulp van Conte Guido da Montefeltro.
Dat gebeurde als volgt. Forlì uitgehongerd en uitgeput stond op het punt zich over te geven. Guido speelde zijn laatste troefkaart. Guido verbleef samen met enkele honderden mannen heimelijk buiten de muren van de stad, een deel van zijn leger bleef binnen de muren. Aan een astroloog Guido Bonatti vroeg hij raad over het resultaat van zijn acties. Deze gaf aan dat Mars de Steenbok binnentreedt, een sterrenbeeld verbonden aan het volk van Forlì. Dit was voor Guido een teken van een overwinning maar ook een voorspelling van zijn eigen verwonding.

De dag daarop deden de Forlìnezen alsof zij zich overgaven en gaven de Welfen alle eer. Na een dag van feestelijkheden was de slagkracht van het Franse leger, de Welfen, tot niets gereduceerd. Na het luiden van de klokken vielen de Forlìnezen, ook die van buiten de stad, de Fransen aan en brachten zij een slachting aan onder de slapende en dronken Fransen. Het betekende het einde van de faam van onoverwinnelijkheid van de Fransen.
De later heilig verklaarde Giacomo Salomoni, dominicaner monnik, heeft zich zeer ingespannen om de slachtoffers van deze veldslag te begraven.
Zijn sarcofaag is in het museum van Forlì. In de Basilica dei Santi Giovanni e Paolo te Venetië wordt zijn lichaam nu bewaard.

La terra che fé già la lunga prova
e di Franceschi sanguinoso mucchio,
sotto le branche verdi si ritrova…

Dat lang belaagd werd, maar toen zelf vol woede
De Fransen slachtte tot de laatste man,
Laat zich weer door de Groene Klauwen hoeden
(if., canto XXVII 43-45)

San Domincum museum Forlì
Hier wordt van 12 maart tot 4 juli 2021 de tentoonstelling gehouden: **Dante La visione d'arte**, in samenwerking met de Gallerie degli Uffizi te Firenze.
Dante. The vision of art - 2021 Uffizi Galleries Off-Site in San Domenico Museums in Forlì | Uffizi Galleries

BRISIGHELLA
Rocca di Brisighella of de **Rocca Manfrediana** torent hoog boven de stad uit.
De basis voor deze burcht werd gelegd door een locale veldheer Maghinardo Pagani om het gebied te controleren. Later werd door Francesco Manfredi, heer van Faenza, de burcht uitgebreid. Zowel Dante als Maghinardo Pagani namen deel aan de strijd in Campaldino in 1289. Later kwam hij hem nog tegen rond 1302 bij zijn verblijf in de burcht.
Brisighella – een middeleeuws ezelstraatje, olijfolie en kiwiplantages – Ciao tutti – ontdekkingsblog door Italië

FAENZA ten noorden van Forlì
De tweede helft van de 13de eeuw was voor Romagna een moeilijke tijd bepaald door de wrede strijd tussen de Welfen en Ghibellijnen. De Manfredi en Pagani bepaalden in belangrijke mate het lot van Faenza.
Diverse personen uit Faenza komen in beeld o.a. Alberigo Manfredi, van de lekenorde der Blijde Broeders. Hij bevond zich, met geijzelde tranen, in het diepste deel, de negende kring, van de hel, bij de door de vleugels van Lucifer bevroren rivier de Cocito, het verblijf van de verraders.

De Orde der Blijde Broeders was opgericht om bloedvetes vreedzaam op te lossen, terwijl bloedwraak in zwang was. Zelfs Dante was daarvoor toen hij in de 9de kloof zijn familielid Gerri del Bello degli Alighieri tegenkwam, die vermoord was terwijl zijn familie niet tot bloedwraak was overgegaan.

Alberigo van Faenza. Hij was beledigd door een familielid, maar Alberigo had hem zogenaamd vergeven en hem vervolgens met zijn zoon voor een maaltijd uitgenodigd. Zijn uitroep 'Het fruit' was een sein voor zijn knechten om vader en zoon om te brengen.*

Rispuose adunque: "I' son frate Alberigo;
i' son quel da le frutta del mal orto,
che qui riprendo dattero per figo".

"Oh!" diss' io lui, "or se' tu ancor morto?".
Ed elli a me: "Come 'l mio corpo stea
nel mondo su, nulla scienza porto. (...)"

*Hij zei: 'Fra Alberigo noem ik mij.**
Die vruchten aanbood uit een slechte gaarde,
En dadels kreeg voor vijgen'. En ik zei:

'Ach maar ik meende dat de dood jou spaarde?'
'Ik weet niet wat mijn lichaam ondervond,
Sinds ik hier kwam' zei hij. 'Het leeft op aarde
(If., canto XXXIII 118-123)

Dadels terugkrijgen voor vijgen d.w.z. meer terugkrijgen dan je gegeven hebt, alhier zinspelend op het feit dat Alberigo meer straf krijgt dan hij aan wandaden heeft begaan.*

Met de Welp wordt Mainardo Pagani bedoeld, ook als satanskind aangeduid, die nogal van loyaliteit verwisselde. Van huis uit Ghibellijn, maar hij steunde de Florentijnse Welfen. Zijn opportunistisch gedrag wordt hem kwalijk genomen.*

Le città di Lamone e di Santerno
conduce il lioncel dal nido bianco,
che muta parte da la state al verno.

*Imola en Faenza zuchten beide**
Onder de Welp van 't Witte Nest: hij die
Verwisselt van partij per jaargetijde
(If., canto XXVII 49-51)

Fabro is Fabro dei Lambertazzi, een aanvoerder der Ghibellijnen.
Bernardino di Fosco verdedigde Faenza toen in 1240 de stad werd aangevallen door Frederik II.

Quando in Bologna un Fabbro si ralligna?
quando in Faenza un Bernardin di Fosco,
verga gentil di picciola gramigna?

*Zal in Bologna nog een Fabbro wezen?**
Een Bernardino in Faenza? Geen
Zo hoge loot is lager stam ontrezen.

(Pg., Canto XIV 100-102)

BAGNACAVALLO en CASTROCARO, ten westen van Forlì
Deze plaatsnamen zijn tevens namen van grafelijke families.
Een steen geplaatst, precies honderd jaar geleden, aan de muur van het Palazzo Vecchio in Bagnacavallo, verwijst naar de volgende 3 versregels.
Dante prijst Bagnacavallo voor het uitsterven van een machtig geslacht, namelijk van de graven Malvicini, hij betreurt wel dat de moreel vervallen geslachten van Castrocaro en Coinio bleven voortbestaan.
DANTE ALIGHIERI'S PLAQUE | Bassa Romagna Mia

Ben fa Bagnacaval, che non rifiglia;
e mal fa Castrocaro, e peggio Conio,
che di figliar tai conti più s'impiglia.

Ben faranno i Pagan, da che 'l demonio
lor sen girà; ma non però che puro
già mai rimagna d'essi testimonio.

O Ugolin de' Fantolin, sicuro

è il nome tuo, da che più non s'aspetta
chi far lo possa, tralignando, scuro.

Ma va via, Tosco, omai; ch'or mi diletta
troppo di pianger più che di parlare,
sì m'ha nostra ragion la mente stretta».

Bagnacaval is goed, want kinderloos;*
Maar Conio en Castrocaro bleven
Graven verwekken voor hun regio 's

Pas als zijn satanskind niet meer zal leven,
Wordt het geslacht Pagani weer geacht,
Al zal men het zijn daden nooit vergeven.

U, Ugolin dei Fantolin, verwacht
Geen erven die uw naam zouden besmeuren;
U blijft verschoond van verder nageslacht.

Ga nu, Toscaan, laat mij in stilte treuren;
Dit onderhoud heeft mij veel pijn gedaan:
Voortgaan met spreken zou mijn hart verscheuren'.
(Pg.,canto XIV 115-126)

Diverse andere plaatsen, te beginnen ten noorden van Forlì
en dan tegen de klok in rondom Firenze

POMPOSA ten noorden van Ravenna aan de kust
San Pier Damiano, monnik en kardinaal, ontmoet Dante. Vergezeld van Beatrice gaat hij tekeer tegen de corruptie van de geestelijkheid en herinnert zich zijn verblijf op Pomposa.
Het Mariasticht was gelegen op het eilandje Pomposa in de Podelta.

In quel loco fu' io Pietro Damiano,
e Pietro Peccator fu' ne la casa
di Nostra Donna in sul lito adriano

*Mijn naam was Petrus Damianus, maar**
Ik heb de naam Peccator aangenomen
In het Mariasticht, niet ver vandaar.
(Pd., canto XXI 121-123)
POMPOSA - Our Catalogs - TERRE DI DANTE

PISTOIA

Vita bestial mi piacque e non umana,
sì come a mul ch'i' fui; son Vanni Fucci
bestia, e Pistoia mi fu degna tana.

Ik, Vanni Fucci, heb mij graag gedragen,*
Bij leven, als een beest, een bastaarddier;
Pistoia was mijn hol.'Och, wil hem vragen,'
(If,. canto XXIV 124-126)

Vanni Fucci, zwarte Welf uit Pistoia, heeft Dante in 1292 ontmoet. Hij stierf in 1300 vlak voor Pasen.
Dante is verbaasd hem hier aan te treffen en niet elders want hij was bekend om zijn bloedige gewelddaden. Als verklaring wordt aangegeven dat hij ook kerkschatten van de Dom van Pistoia heeft geroofd, waarna hij heeft toegelaten dat een ander daarvoor werd terechtgesteld.

https://parchiletterari.com/itinerari-scheda.php?ID=04256

PISA

In Pisa speelt zich de tragische gebeurtenissen af rond Ugolino della Gherardesca, zijn zonen Gaddo en Uguccione en zijn kleinkinderen Nino en Anselmuccio.
Ugolino, (Pisa,1210– Pisa, 1289) van huis uit Ghibellijn, verwantschap met de Hohenstaufen, stapte over naar de Welfen vanwege zijn goede contacten met de Visconti, ook een familie uit Pisa.
Hij was belast met diverse politieke functies en vlootcommandant.
Door allerlei politieke verwikkelingen en beperkt succes op zee, kreeg hij het aan de stok met aartsbisschop Ruggieri degli Ubaldini, die hem wegens verraad - het afstaan van enkele vestigingen van de stad aan Lucca en Firenze- veroordeelde. Tegelijk met zijn kinderen en kleinkinderen werd hij vastgezet in de Torre della Muda. Op verzoek van de aartsbisschop werd de sleutel van de gevangenis in de Arno gegooid om de gevangenen te laten sterven van de honger.
Ugolino wordt geplaatst in de negende cirkel, het terrein van de verraders, daar waar de rivier Cocito bevroren is, waar hij wraak kan nemen op de aartsbisschop wiens hoofd hij verslindt.

De Torre della Muda maakt nu onderdeel uit van het Palazzo dell'Orologio**.**
Een gedenksteen op het gebouw herinnert aan deze gebeurtenis.
Piazza dei Cavalieri: Palazzo dell'Orologio | Comune di Pisa - Turismo

Poscia che fummo al quarto dì venuti,
Gaddo mi si gittò disteso a' piedi,
dicendo: "Padre mio, ché non mi aiuti?".

Quivi morì; e come tu mi vedi,
vid'io cascar li tre ad uno ad uno
tra 'l quinto dì e 'l sesto; ond'io mi diedi,

già cieco, a brancolar sovra ciascuno,
e due dì li chiamai, poi che fur morti.
Poscia, più che 'l dolor, poté 'l digiuno».

*Weer ging een lange dag voorbij: toen zagen**
Wij Gaddo vallen. 'Vader, kunt u niet
Iets doen? 'vroeg hij; toen kon hij niets meer vragen.

Hij stierf en ach, zo waar als u mij ziet,
Zijn allen door de hongersdood verrast en
Nog voor de zesde dag was het geschied.

Reeds blind liet ik mijn handen naar hen tasten,
En nog geen twee dagen lang riep ik hen aan,
Maar toen verloor de smart het van het vasten.'
(If., canto XXXIII 67-75)

De laatste frase leidt tot enige discussie over de vraag of Ugolino van de honger gestorven is of dat hij kannibalisme heeft gepleegd op zijn (klein)kinderen. Onderzoek in 1928 van de opgegraven overblijfselen van 5 lichamen heeft uitgewezen dat het oudste lichaam het eerst is gestorven net zoals de andere resten door ondervoeding. Van kannibalisme geen enkel bewijs.
Neemt niet weg dat Ugolino toch als kannibaal door het leven zal gaan, kunstuitingen, bijtend op zijn vingers, getuigen daarvan, waarover later meer.
Hongerdood van hertog Ugolino della Gherardesca, Theodoor Galle, naar Jan van der Straet, 1593 - 1597 - Rijksmuseum

Ahi Pisa, vituperio de le genti

del bel paese là dove 'l sì suona,
poi che i vicini a te punir son lenti,

muovasi la Capraia e la Gorgona,
e faccian siepe ad Arno in su la foce,
sì ch'elli annieghi in te ogne persona!

*O, Pisa, hoe maakt u het volk te schande**
Van het bekoorlijk land waar 'si' *weerklinkt!*
Ik hoop dat, om uw lakse nabuurlanden,(Firenze en Lucca)

Capraia's of Gorgona's grond verzinkt (eilandjes N.O van Corsica)
In Arno's mond. Dat zich het water spreide
Tot zulk een vloed dat heel de stad verdrinkt!
(If., canto XXXIII 79-82)

Dante a Pisa - YouTube'

SIENA
SIENA, Ghibellijns, is een plaats di Dante goed gekend moet hebben. Boccaccio o.a. vertelt dat Dante de gewoonte had boeken te lezen bij een Spezieria dicht bij de Porta Salaria en de Palazzo Cerretani vlakbij de Piazza del Campo d.w.z. bij de "Costarella", aldus een in 1871 uitgevoerde studie.
Vele personen afkomstig uit Siena worden met hun verhalen genoemd in de Divina Commedia. Een selectie daaruit doe ik aan de hand van herinneringsplaquetten, in 1921 geplaatst op de muren van gebouwen in Siena.
Zie: Lapidi della Divina Commedia di Siena - Wikipedia

Brigata Spenderaccia
Een groep jonge verkwisters van goede huize, met veel geld, kwamen rond 1270 in de Casa della Consuma bijeen. Het vele geld dat zij verkwistten ging op aan drank, vrouwen en spelen.

E tranne la brigata, in che disperse
Caccia d'Ascian la vigna e la gran fonda,
e l'Abbagliato suo senno proferse

*En ook de kring waardoor in korte tijd**
Caccia zijn wijngaard en zijn land verspeelde,
Voor Abbagliato stof tot geestigheid.
(If., canto XXIX 130-132)

Provenzano Salvani
Hij was in die jaren medio 13de eeuw de machtigste man in Siena.
Na de slag bij Montaperti 1260 tegen de Welfen van Firenze had hij gepleit voor de verwoesting van Firenze dat door Farinata was tegengehouden. Hij werd de podestà van Montepulciano en verwierf zich zoveel macht dat hij zich "dominus" van Siena kon noemen.

Quegli è, rispose, Provenzan Salvani
ed è qui perché fu presuntuoso
a recar Siena tutta alle sue mani.»

*'Ik wilde Provenzan Salvani eren'**
Antwooordde hij, 'die in zijn trots bedacht
Dat hij over heel Siena moest regeren.
(Pg., canto XI 121-123)

Hij was de man die een grote bedrag losgeld, 10.000 gouden florijnen, op het Piazza del Campo, zich zelf vernederend, bij elkaar had gebedeld om zijn vriend Bartolomeo Seracini, gevangen genomen tijdens de slag bij Tagliacozzo in 1268 door Karel van Anjou vrij te krijgen.

'Quando vivea più glorioso," disse,
Liberamente nel Campo di Siena,

ogni vergogna deposta, s'affisse

*'Toen hem de hoogste eer al was gegeven',**
Hernam hij, 'heeft hij zich op Siena's plein
Vrijwillig boven valse schroom verheven:
(Pg., canto XI, 133-135)

In 1269 is hij in de slag van Colle Val d'Elsa door de Florentijnen gevangen genomen en onthoofd. Zijn hoofd werd als trofee rondgedragen, gade geslagen door zijn tante Sapia Salvani die jaloers was op zijn successen.

Sapia Salvani
Tante van Provenzano Salvani**,** edeldame uit Siena, Welf, was zo jaloers op haar Ghibellijnse neef dat zij de nederlaag van Siena wenste, zich verblijdend met de massaslachting bij de veldslag bij de Colle Val d'Elsa in 1269 waarin haar neef om het leven kwam.

Savia non fui, avvegna che Sapìa
fossi chiamata, e fui de li altrui danni
più lieta assai che di ventura mia

*De naam Sapia was aan mij gegeven,**
Al mis ik wijsheid; door andermans leed
Meer door dan eigen vreugd werd ik gedreven.
(Pg., canto XIII 109-111)

Pier Pettinaio was een franciscaanse kluizenaar, gestorven in 1289 en in 1802 zalig verklaard, wiens graf in Siena veel pelgrims trok. Hij bad voor Sapia, die ondanks spijt op het eind van haar leven toch verbleef in de tweede omgang, de plaats der afgunstigen, in de hoop haar verblijf te bekorten omdat ze hem vaak aalmoezen had gegeven. Hij is 109 jr geworden.

Se ciò non fosse ch'a memoria m'ebbe
Pier Pettinaio in sue sante orazioni,
a cui di m,e per caritate increbbe

*Pier Pettinaio mij niet in gedachten**
En met zijn vroom gebed had bijgestaan:
Zij naastenliefde gaf mij nieuwe krachten
(Pg., canto XIII 127-129)

Tu li vedrai tra quella gente vana
Che spera in Talamone, e perderagli
più di speranza che a trovar la Diana.

*Zij blijven ijdel van een haven dromen**
In Talamone; eerder dachten zij
Dat onder Siena een rivier moest stromen.
(Pg., canto XIII 151-153)
(Talamone, een kustplaats in de Maremmen)

Sapia Salvani verwijst naar vergeefse civiele projecten van de Sienezen, zoals de zoektocht naar een denkbeeldige rivier, gewijd aan de Godin Diana en naar het verwerven van de haven van Talamone in 1302. Dat laatste was een mislukking vanwege de piraten en malaria, waardoor het gebied was getroffen. Malaria, waaraan Dante zelf, na zijn terugkomst uit Venetië in 1321 in Ravenna zou overleden.

Niet alleen hier maar ook elders noemt Dante de Sienezen 'gente vana", nog meer dan de Fransen.

E io dissi al poeta: Or fu già mai
gente sì vana come la sanese?
Certo non la francesca sì d'assai!».

‘Wie zijn lichtzinniger dan de Sienezen?’
Hernam ik tot de dichter aan mijn zij.
‘Zo vol van wind zou zelfs geen Fransman wezen’.
(If., canto XXIX 121-123)

Pia dei Tolomei
Deze Sienese dame is bekend omdat zij in 1297 vermoord zou zijn door haar echtgenoot Nello d’Inghiramo dei Pannocchieschi door haar uit het raam van zijn kasteel di Pietra in de Maremmen te werpen. Dit alles omdat hij, mogelijk vanwege haar ontrouw, met een andere vrouw wilde trouwen.
Zij vraagt aan Dante, eenmaal weer terug in het land der levenden, om aan haar familieleden te zeggen dat zij hier zit en geeft haar adres aan met de onderstaande woorden.
Overigens verblijft zij op het tweede terras van het Purgatorio omdat zij door geweld om het leven is gekomen en daarom niet het sacrament der stervenden heeft ontvangen, ook al heeft zij spijt getoond aan het eind van haar leven. Zij hoopt op het gebed van Dante om uiteindelijk in het Pardiso te komen. Zij weet immers dat haar familieleden dat voor haar niet zullen doen.

«Deh, quando tu sarai tornato al mondo,
e riposato de la lunga via»,
seguitò ‘l terzo spirito al secondo,

«ricorditi di me, che son la Pia:
Siena mi fé, disfecemi Maremma:
salsi colui che ‘nnanellata pria
disposando m’avea con la sua gemma».

*‘Ach keert u later naar de wereld weer**
En bent u de vermoeienis vergeten,’
Zo sprak een ander nu, de derde keer,

Denk dan aan mij, die Pia ben geheten,
Uit Siena; de Maremma werd mijn dood.
Dat heeft dezelfde man op zijn geweten
Die mij ten huwelijk zijn ring aanbood.’
(Pg., canto V 130-136)

Dit verhaal heeft kunstenaars aangespoord te verwerken in hun stukken zoal Donizetti en Gianna Nannini, in hun (rock)opera’s.
La Maremma per Dante: 10 mesi di celebrazioni per il Sommo Poeta - intoscana

GARGONZA tussen Siena en Arezzo in
Het Castello di Gargonza is iets ten westen van Arezzo gelegen.
Dante verbleef hier een aantal dagen in 1303. In 1304 is hier een samenkomst geweest tussen de Welfen, de verstotenen uit Firenze en de Aretini om tot een gezamenlijke strijd tegen de Zwarte Welfen te komen. Het gevecht dat daarna volgde liep voor de Welfen niet goed af.
Thans is het kasteel een luxe hotel.
Het kasteel van Gargonza | Op vakantie naar Toscane

AREZZO
Een traditionele tegenstander van Firenze. Dante laat Arezzo dat ook weten.
Botoli is een bijnaam voor de Aretijnen, in de betekenis van ‘keffertjes’.

"Botoli trova poi, venendo giuso,
ringhiosi più che non chiede lor possa
e da lor disdegnosa torce il muso"

*Dan ziet hij kleine keffers die verbeten**
Tekeergaan, meer dan bij hun kracht behoort:
Hij buigt zich smalend af van deze breedte,
(Pg., canto XIV 46-48).

Als een belangrijk persoon uit Arezzo noemt hij o.a. Guittone.

'O frate, issa vegg'io, diss'elli, 'il nodo
che'l Notaro e Guittone e me ritenne
di qua dal dolce stil novo ch'i odo!

*O broeder, nu begrijp ik waarom wij**
De zoete nieuwe stijl niet konden leren,
Guittone, Jacopo en ik,' zei hij.
(Pg., canto XXIV 55-57)

Ook wordt een zekere Griffolino genoemd, een alchemist verantwoordelijk voor de brandstapel van Albero uit Siena. Niet om die reden, maar omdat hij alchemist was zit hij in de hel. Alchemie werd gezien als bedrieglijke verrijking.*

'Io fui d'Arezzo, e Albero da Siena'
rispuose l'un, 'mi fe metter al foco,
ma quel per ch'io mori' qui non mi mena.

'Als Aretijn ben ik in Siena,' zei de
Schim mij, 'uit naam van Albero verbrand,
Maar niet om wat mij hier mijn straf bereidde.
(If., canto XXIX 109-111).

GRADARA
Gelegen bij Rimini, alwaar in het kasteel het verhaal van Paolo en Francesca zich afspeelde.
(Dante 700 Februari 2021)

RIMINI
De stad waar het geweld en de macht van de Malatesta regeerde.
Om een verbond tussen de families Da Polenta (Ravenna) en de Malatesta(Rimini) te bezegelen werd een huwelijk gearrangeerd tussen Gianciotto Malatesta en Francesca da Polenta. Het vervolg is bekend. (If., canto V)

Een ander verhaal betreft Malatesta da Verucchio en zijn zoon Malatestino, broer van Paolo.
In 1295 vermoordden zij de Ghibellijnse aanvoerder Montagna dai Parcitadi.

E 'l mastin vecchio e 'l nuovo da Verrucchio,
che fecer di Montagna il mal governo,
là dove soglion fan d'i denti succhio.

*De oude en de jonge bloedhond, van**
Verrucchio, die Montagna lieten lijden,
Gebruiken weer hun tanden volgens plan.
(If., canto XXVII 46-48).

Ook Malatestino draagt bij aan de wreedheid van de familie Malatesta.
Hij laat 2 belangrijke personages uit Fano vermoorden door hen te doen verdrinken met handen verbonden en stenen aan hun voeten: Guido del Cassero e Angiolello da Carignano. Sindsdien breidde het machtsgebied van de Malatesta uit, incl. het gebied rond Fano.

E fa sapere a' due miglior da Fano,
a messer Guido e anco ad Angiolello,
che, se l'antiveder qui non è vano

gittati saran fuor di lor vasello
e mazzerati presso a la Cattolica
per tradimento d'un tiranno fello

Tra l'isola di Cipri e di Maiolica
non vide mai sì gran fallo Nettuno,
non da pirate, non da gente argolica

*'Vertel dan Fano's meest geëerde zonen,**
Guido en Angiolello, van hun dood,
En moge mijn voorspelling hun nog lonen:

Men gooit hen, met steenballast, van hun boot
Bij Rimini. De zee zal hen verslinden,
Door het verraad van een verstokt despoot.

Nooit zag Neptunus groter misdrijf in de
Mediterrane zee; niet één piraat
En zelfs geen Griek was voor zoiets te vinden.
(If., canto XXVIII, 76-83)

Verucchio dall'alto - I borghi più belli d'Italia - Wikipedia

Slot
Mijn Viaggio con Dante is begonnen in Firenze, daarna de lijn Firenze – Ravenna aangehouden met uitstapjes naar het noorden en het zuiden. Vervolgens een aantal Dante plaatsen wat verder weg rondom Firenze aangedaan die in de gebruikte websites worden genoemd. Nu aan het slot realiseer ik me dat nog heel veel plaatsen in en buiten Italië die Dante noemt in zijn La Divina Commedia door mij niet zijn aangeraakt.
Dat zal nu niet meer gebeuren, het overzicht is al lang genoeg.
Dus ook geen aandacht aan Rome, meer dan 100 maal door Dante genoemd, als eerste stad voor het eerst genoemd in If., canto I 71, waar Vergilius zich aan Dante voorstelt: '*e vissi a Roma sotto il buono Augusto*"./ Ik in Augustus' grote tijd kon leven'*. Rome, op zichzelf al de moeite waard om daar een apart Maandbericht aan te wijden. Ook dat zal ik dus niet doen. Om enig idee te krijgen zie: Rerum Romanarum: Roma nella Divina Commedia
Ook dus niet aan Padua, waar Dante Giotto aan het werk zag in zijn Capella degli Scrovegni, of aan Verona **www.danteaverona.it**.of Bologna Dante's Zilveren stad – The Best of Bologna
Het is niet anders.

Wat rest zijn verwijzingen naar websites door mij gebruikt die extra informatie en plaatjes kunnen opleveren.
Terre di Dante VIAGGI CON L'ANIMA NELLE TERRE DI DANTE… IN UN'ITALIA DA SVELARE!
dante2021 Archives - intoscana

Homepage » Le Vie di Dante

Dante 2021: gli eventi, le mostre e gli spettacoli per celebrare i 700 anni dalla morte del poeta (touringclub.it)

Dante, i luoghi del viaggio (fsnews.it)

The Dante train - Ufficio Turismo del Mugello (mugellotoscana.it)
Een mogelijkheid om op een bijzondere wijze van het Dante landschap te genieten.
De trein gaat van Firenze naar San Borgo Lorenzo/ Mugello of van Mugello naar Faenza.

Montagna Infinita (dantemania.it)

100x 12 Minuten. **In viaggio con Dante**, een indrukwekkend project, opgezet door Dante Alighieri Italië, waarin voorzien van beelden alle canti worden voorgelezen. Een waardige afsluiting van onze reis samen met Dante.

Niet onvermeld mag blijven dat ik met dankbaarheid gebruik heb gemaakt van de vertalingen op rijm en aanvullende informatie, aangeduid met * van Ike Cialona, uit het rijk geïllustreerde, uit 2 boekdelen bestaande: **Dante Alighieri De Goddelijke komedie.**

Buon viaggio!

Rob Vroom
1 maart 2021

Dante 700 April 2021
Dante con la barba e altri ritratti di Dante

De recente ontdekking van een 16de eeuws schilderij van Dante met baard in het gemeentehuis van Orvieto, wat een verassing tussen al die baardloze portretten.
Maar daarover later, laten we gewoon bij het allereerste begin beginnen in de **Cappella del Podestà**, ook wel **de Cappella della Maddalena** genoemd, in het **Museo Nazionale del Bargello.**
Dante-alighieri - Cappella del Podestà - Wikipedia
Het is na de dood van Dante door Giotto en zijn medewerkers tussen 1334 en 1337 in twee fasen gerealiseerd. Het wordt beschouwd als zijn laatste werk. Giotto overleed in 1337. Open blijft de vraag of het Giotto zelf is geweest die Dante heeft geportretteerd. Hij kende hem wel, hij heeft Giotto aan werk gezien in de Cappella degli Scrovegni in Padua (rond 1306)

Op de fresco staan de verhalen van de heilige Maria van Egypte, de heilige Maria Maddalena, beschermvrouwe van de zondaars en de heilige Johannes de Doper, patroon van de stad afgebeeld. Voorts het Laatste Oordeel met de Hel en het Paradijs, waarop Dante Alighieri als een van de uitverkorenen met in zijn hand de Divina Commedia staat afgebeeld.
De aanwezigheid van Dante op deze fresco als één 'degli eletti del Paradiso' wordt gezien als een hommage aan Dante maar ook als een poging van Firenze om de persoon en het werk van Dante zich weer toe te eigenen.
Je zou het een gotspe kunnen noemen dat deze afbeelding is aangebracht op een fresco zo vlak bij de zaal waar Dante zijn veroordeling heeft moeten aanhoren, waar hij dus werd heengezonden, om daarna eenmaal gestorven opnieuw juist hier als uitverkoren burger in ere te worden hersteld.

Na de omvorming van de Capella tot zetel van de Podestà in 1502 en daarna in 1574 tot een huis van justitie, werd het een gevangenis met de naam: Bargello, toenmalig hoofd van politie. In 1865 werd het Bargello het Museo Nazionale del Bargello.
Na 1574 werden de fresco's met kalk bewerkt, de zg scialbatura, en de ruimte in tweeën gedeeld, één voor de veroordeelden en één als voorraadplaats. Pas op 21 juli 1840 werden de fresco's herontdekt en zeer beroemd. Deze hebben toen allerlei behandelingen ondergaan, waaronder het verwijderen van de kalklaag, de zg discialbatura, dat niet zonder beschadigingen is gebeurd. Een restauratie van latere datum heeft kunnen vaststellen dat de tekeningen voor de fresco's daadwerkelijk zijn aangereikt door Giotto en dat enkele portretten van het Laatste Oordeel van zijn hand zijn.
In 2003 vond een laatste restauratie plaats met name aan het deel met het Paradijs.
Thans wordt een nieuw diagnostisch onderzoeks- en restauratieproject opgestart. Resultaten hiervan zullen worden getoond.

De Cappella del Podestà ligt naast de Sala dell'Udienza, tegenwoordig de **Salone di Donatello**, waar Dante in1300 tot de verbanning is veroordeeld.
Deze Cappella del Podestà, gebouwd in 1280, functioneerde in die tijd als een plaats waar de ter dood veroordeelden moesten wachten op hun wandeling naar het schavot dat opgesteld op het **Prati della Giustizia,** het huidige Piazza Piave, ongeveer 1 km vanaf Bargello. Die wandeling verviel als de veroordeelden terechtgesteld werden bij de muren van het Bargello.
Het laatste stuk van de wandeling gaat door de Via dei Malcontenti, verwijzende naar de ter dood veroordeelden.
Deze werden begeleid door leden van de Compagnia di Santa Maria della Croce al Tempio, een gezelschap in de jaren 1350 klein begonnen met daden van liefde en gebed ter ondersteuning, materieel en spiritueel, van de ter dood veroordeelden, maar langzamerhand groot geworden waar o.a. Michelangelo lid van is geweest. Leden van het gezelschap die bij de veroordeelden liepen hadden een zwarte mantel (il buffo) aan en een zwarte kap (cappuccino) op om niet herkend te worden. Men noemde hen i Battuti Neri.
Voor meer infomatie over de uitvoer van de doodstraf in Firenze zie: I Luoghi e i rituali delle condanne a morte: una scia di dolore e sangue. (firenzesegreta.com)

Grote vraag is hoe vaak kwam het voor die ter dood veroordeling. Tot 30 november 1786, toen de doodstraf in Toscane als eerste land in de wereld door Pietro Leopoldo di Lorena, Granduca di Firenze werd afgeschaft, zijn er tussen de 2000/ 2500 terechtstellingen genoteerd, waaronder op 23 mei 1498 die van de beroemde dominicaner broeder Girolamo Savonarola. Hij werd op last van Paus Alexander VI op het Piazza della Signoria door de Signori Otti di Guardia e Balia veroordeeld en vervolgens opgehangen. Na te zijn verbrand is zijn as in de Arno gegooid. Zowel Dante als Savonarola zijn later door de Pauzen van alle blaam gezuiverd.
In Italië is de doodstraf in 1889 afgeschaft met een tijdelijk herinvoering gedurende het fascisme, waarna definitief op 1 januari 1948.

Begin Januari 2021 heeft de burgemeester van Firenze Signor Nardella een brief gestuurd aan President Biden met een pleidooi om de doodstraf in de USA af te schaffen.
Nardella scrive a Biden per chiedere di abolire la pena di morte in Usa (firenzetoday.it)
Kennelijk voelt Firenze zich geroepen dit verzoek te uiten, mogelijk blijft haar eigen verleden op het gebied van de doodstraf knagen. Wie zal het zeggen.
https://zweilawyer.com/2020/12/22/esecuzioni-a-firenze-il-xv-secolo/
Girolamo Savonarola - Wikipedia

14de Eeuwse portretten van Dante elders.

1345 Santa Maria Novella

Al eerder in Maart, heb ik het portret van Dante genoemd dat te zien is tussen de 'Beati' van het *Giudizio Universale*, het fresco van Nardo di Cione in de "Cappella Strozzi" (di Mantova) in de Santa Maria Novella in Firenze. Ook hier dus Dante tussen de 'Eletti' of 'Beati' in navolging van het fresco in de Bargello. Een waar eerbetoon aan deze beroemde burger van Firenze.
Firenze. La Cappella Strozzi in Santa Maria Novella: i regni dell'aldilà – Visioni dell'Aldilà (wordpress.com)
FONDAZIONE ZERI | CATALOGO : Narbeati net zoals in het Bargellodo di Cione, Giudizio Universale (unibo.it)

Volgens een artikel in Firenze today bevat deze kapel twee portretten van Dante, één in het Giudizio Universale en één in het Paradiso.
https://www.firenzetoday.it/blog/arte-i-tesori-di-firenze/basilica-santa-maria-novella-ritratti-dante.html
Op de afbeelding van het Paradiso is hij te zien in het midden boven een man met een baard, daaronder een dame in het blauw. Op de afbeelding met de heiligen (Le Sante) zie je hem rechts in het groen.
Opvallend is dat ik behalve in deze krant nergens een bevestiging heb gezien dat deze persoon inderdaad Dante zou zijn. In zeker opzicht opmerkelijk, en daarom niet echt geloofwaardig, omdat hij ook al staat afgebeeld bij de Beati in het laatste Oordeel.

1365 Cappellone degli Spagnoli / Santa Maria Novella

Deze kapitel zaal van het Chiostro Verde van de Santa Maria Novella is rijk versierd met fresco's gemaakt door Andrea di Bonaiuto in 1365/7.
In de voorstelling 'La Chiesa militante e trionfante' bevindt zich het portret van Dante naast die van Petrarca en Boccaccio
Onder hen staan afgebeeld hun geliefden resp. Beatrice, Laura en Fiammetta.

https://www.firenzetoday.it/blog/arte-i-tesori-di-firenze/terzo-ritratto-dante-basilica-santa-maria-novella.html
http://www.travelingintuscany.com/arte/andreabonaiuto/cappellonedeglispagnoli.htm
https://it.wikipedia.org/wiki/Cappellone_degli_Spagnoli

Chiesa di Santa Anastasia e.a.

Een aantal jaren geleden zijn er ook in 3 kerken in Verona portretten van Dante ontdekt, allen uit de 14de eeuw.

Te noemen de **Chiesa di Santa Anastasia,** onbekende maker**,** de **Chiesa di San Pietro Martire** en de **Chiesa di San Fermo Maggiore**. In deze laatste twee kerken treffen we het portret aan van Dante als onderdeel van de Kruisiging, beide toegeschreven aan Turone di Maxio.
Het wordt niet onwaarschijnlijk geacht dat de zoon Petrus van Dante Alighieri opdrachtgever zou zijn van deze *attestato di benemerenza* in de stad Verona. Niet zo vreemd omdat Dante vaak verbleef in Verona en zoon Petrus in die jaren rond 1350 in Verona woonde en deel uitmaakte van het bestuur van de stad.
bta02828.jpg (1429×1080)
BTA - Bollettino Telematico dell'Arte / Testi / bta00817.html

1346 Dante Giovinetto
Uit dezelfde periode stamt een zeer recent ontdekt portret van de jonge Dante geschilderd rond 1346 door Puccio Capanna, een leerling van Giotto, die, naar men zegt, in 1348 aan de pest is overleden.
Arte: De Liberis, scoperto ritratto Dante giovane, è di Puccio Capanna (adnkronos.com)

Nu ik het toch over de jonge Dante heb, een verwijzing naar 2 andere afbeeldingen waarin Dante als jongeman staat afgebeeld is op zijn plaats, namelijk een afbeelding op een metalen plakkaat, van een onbekend persoon en een sculptuur van een zekere Benedetto Civiletti (1872).
File:Dante fanciullo (Dantino), Benedetto Civiletti.jpg - Wikimedia Commons

1375 Palazzo dell'Arte dei Giudici e dei Notai
Dankzij restauratie is een twintigtal jaren geleden een portret van Dante ontdekt dat dateert rond de jaren 1375. Naast Dante zou ook Boccaccio en Petrarca te zien zijn. Omdat beide stierven in 1375/ 1374 dateert men de schilderingen rond die tijd.
Aan Jacopo di Cione, broer van Nardo (Cappella Strozzi) zou in 1366 opdracht zijn gegeven de fresco's op de gewelven en de muren van de grote zaal van de Arte dei Giudici aan te brengen.
Il vero volto di Dante - Scheda Opera Ladante - Arte.it
Palazzo dell'Arte dei Giudici e Notai - Wikipedia

Il vero volto di Dante
Op al deze afbeeldingen staat Dante afgebeeld met een redelijk rechte neus. De vraag die nu velen bezig houdt is hoe het gezicht van Dante er werkelijk uitgezien heeft. Immers op de afbeeldingen die wij kennen wordt Dante voorgesteld met een enigszins gekromde neus.

Die kromme neus en andere gelaatstrekken zijn naar men zegt terug te voeren op een beschrijving van Boccaccio, zelf 8 jaar toen Dante stierf, rond de jaren 1351/1365 in zijn *Trattatello in laude di Dante*, gebaseerd op beschrijvingen van oudere tijdgenoten, welke beschrijving mogelijk met enige artistieke vrijheid is omgeven.
In zijn Trattatello omschrijft Boccaccio het gelaat als volgt: *Fu il nostro poeta di mediocre statura, ed ebbe il volto lungo, e il naso aquilino, le mascelle grandi, e il labro di sotto proteso tanto, che alquanto quel di sopra avanzava; nelle spalle alquanto curvo, e gli occhi anzi grossi che piccoli, e il color bruno, e i capelli e la barba crespi e neri, e sempre malinconico e pensoso*. (Hij had een lang gelaat en een adelaarsneus, eerder grote dan kleine ogen, brede kaken en een onderlip die voor de bovenlip uitstak. Zijn huidskleur was donker, zijn hoofdhaar en baardhaar waren dik, zwart en kroezig, zijn gezicht droeg altijd een zwaarmoedige en peinzende uitdrukking).

Kennelijk aanleiding voor menig kunstenaar daarna om Dante met 'un naso aquilino' af te beelden. Maar wanneer ziet men deze 'naso aquilino' voor het eerst?.
Il vero volto di Dante – Virtute e Conoscenza (virtuteconoscenza.it)

La ricostruzione del volto di Dante
Van veel recentere datum, rond 2007, is een wetenschappelijke reconstructie van het gezicht van Dante. Gebruikmakend van enkele botten van het skelet van Dante heeft men geprobeerd het vermoedelijke gezicht te reconstrueren. De gekromde neus blijft, maar zijn gelaatstrekken zijn wat zachter geworden, wat grotere ogen en een wat ronder jukbeen.
People's Daily Online -- Scientists reconstruct Dante's face

(26) (PDF) The face of the poet Dante Alighieri reconstructed by virtual modelling and forensic anthropology techniques | Stefano Benazzi - Academia.edu

Più dolce, ecco il vero volto di Dante Via il profilo spigoloso del Sommo Poeta - Spettacoli & Cultura - Repubblica.it

Nadia Scardeoni, onderzoekster.
Nadia Scardeoni, een onderzoekster heeft al die resultaten over het portret van Dante samengevat en nader toegelicht.
Com'era il volto di Dante? Quale il ritratto più fedele? Verso la realtà descrittiva delle fonti - Stile Arte
DANTE GIOVINETTO Restauro Virtuale di Nadia Scardeoni - YouTube

15de Eeuwse portretten van Dante

1400 Giovanni del Ponte
Een portret toegeschreven aan Giovanni del Ponte, afgebeeld op het buitenblad van de Codice Riccardiano 1040 van de Biblioteca Riccardiana te Firenze. Het wordt gedateerd rond 1400.
Of dit portret zich ook daadwerkelijk in de Biblioteca bevindt, ik heb dat niet kunnen achterhalen.
Casa di Dante (casadidanteinroma.it)
Biblioteca Riccardiana - Wikipedia

Francesco, detto di Michelino en **Andrea del Castagno** beiden geen portretten, maar mogen niet ontbreken in dit overzicht van belangrijke schilderijen waarop Dante staat afgebeeld.

1450 Andrea del Castagno
Deze bekende afbeelding van Dante maakte rond 1450 deel uit van een 'Ciclo degli uomini e donne illustri' in de villa Carducci di Legnaia bij Firenze en was door Andrea in opdracht van Filippo Carducci gemaakt.
Ciclo degli uomini e donne illustri - Wikipedia

Wanneer het fresco met wit bewerkt was, de zg. scialbatura, is niet bekend. In ieder geval is het in 1847 ontdekt en van de muur gehaald. Na te zijn tentoongesteld zijn in het Bargello vanaf 1865 werd het later overgebracht naar het Museum van Andrea del Castagno in het Cenacolo di Sant'Apollonia.
Na de overstroming in Firenze in 1969 werd het opgenomen in de (ex) kerk -chiesa di San Pier Scheraggio., onderdeel van de huidige Gallerie degli Uffizi. Het is nu alleen te bezichtigen op afspraak.
A journey into the Church of San Pier Scheraggio | Uffizi Galleries

Non per foco ma per divin'arte | Le Gallerie degli Uffizi
Bij de foto van het schilderij wordt het volgende beschreven:
Dante indossa una lunga e ampia sopravveste rossa, l'abito accademico che contraddistingueva i dotti e gli uomini di elevata estrazione sociale. Ha la testa coperta da una cuffia su cui indossa il berretto foderato di pellicia, chiuso dietro da un corto becchetto secondo la moda di inizio Trecento Il volto maturo solcato da rughe é caratterizzato dal naso leggermente aquilino e dal mento prominente.
Kennelijk heeft Andrea inspiratie gekregen uit de beschrijving van het gelaat door Boccaccio.

Ook al is Dante daar niet meer aanwezig, een bezoek aan het Cenacolo is hoe dan ook een bezoek waard. Het Laatste Avondmaal van Andrea del Castagno is een indrukwekkend schouwspel.
Il cenacolo di sant'Apollonia a Firenze, capolavoro di Andrea del Castagno - YouTube
Andrea del Castagno | Cenacolo di Sant'Apollonia, 1447 | I Capolavori dell'Arte in Toscana | Podere Santa Pia, Casa Vacanze in Maremma, Toscana (travelingintuscany.com)

Andrea del Castagno | Art in Tuscany | Famous Persons (travelingintuscany.com)
Een van de beroemde personen is Farinata degli Uberti, die we in Maart tegenkwamen op het Piazza della Signoria Firenze.

1465 Francesco, detto di Michelino
Zoals aangegeven in mijn Dante 700 Maart 2021 bericht, de afbeelding van Domenico di Michelino, ook bekend als 'La Divina Commedia illumina Firenze' van 1465 bevindt zich in de Santa Maria del Fiore te Firenze.
Bij mijn onderzoek trof ik bij dit schilderij de naam Francesco, detto di Michelinio aan. Hoe zit dat nu, is het Francesco of Domenico of misschien wel beide.
Wat blijkt. Zijn werkelijke naam is Domenico di Francesco. Maar vanwege zijn werk als jongeman bij een ivoor bewerker genaamd Michelino di Benedetto, nam hij zijn naam als pseudoniem over.
Dante Domenico di Michelino Duomo Florence - Cattedrale di Santa Maria del Fiore - Wikipedia

1476. Artist: Justus van Gent (Joos van Wassenhove)
Portrait of Dante Alighieri 1265-1321 - van Gent (Joos van Wassenhove) Joos - WikiGallery.org, the largest gallery in the world

Joos van Wassenhove, ook wel Justus van Gent of in het Italiaans **Giusto di Gand** was een Vlaamse schilder, die de laatste jaren van zijn leven in Italië heeft gewerkt.

In opdracht van Federico da Montefeltro heeft hij 28 portretten van beroemde mannen (28 stuks) voor de versiering van zijn bibliotheek gemaakt, mogelijk in samenwerking met de Spaanse kunstschilder Pedro Berruguete.
Veertien ervan worden bewaard in het Louvre, waaronder dit schilderij, de andere in het Palazzo Ducale di Urbino - Galleria Nazionale delle Marche.

1480 Dante's Dodenmasker.
Alvorens verder te gaan met afbeeldingen van het portret van Dante in de 15de eeuw en daarna, na de omschrijving van het gelaat door Boccaccio, aandacht voor het dodenmasker.
Dante.deathmask - Dante Alighieri - Wikipedia

Dit masker is een geschenk van de vrouw van de Engelse schilder Seymour Kirkup, na zijn overlijden, in 1911 aan de stad Firenze. Hij zou dit masker gekregen hebben van Lorenzo Bartolini, die het in 1830 in Ravenna gevonden zou hebben. Het masker zou in gips gemaakt zijn door Tullio Lombardo toen hij samen met zijn vader in 1481 bezig was met de restauratie van het graf van Dante in Ravenna. Nadien zou het masker in bezit zijn geweest van de beeldhouwer Giambologna en zijn leerling Pietro Tacca.

Inside the Tomb, a relief of 1483 by Pietro Lombardo situated above the sarcophagus depicts Dante at a reading-desk. [#ravenna… | Dante alighieri, Dante, World art (pinterest.com)
Het was deze Seymour Kirkup, die samen met Bezzi en de Amerikaan Henry Wilde op 21 juli 1842 het portret van Dante in de Capella da Podestà / Bargello ontdekte. Voor de restauratie van het fresco maakte hij een schets. Deze schets kwam eerst in het bezit van Rossetti die het later doorgaf aan zijn zoon Dante Gabriel Rossetti, de schilder van het beroemde schilderij waarop Dante Beatrice ontmoet.
Dante Alighieri. Wellcome V0048394 - Seymour Kirkup - Wikipedia
Wellicht ten overvloede, het is dit dodenmasker dat zo een belangrijke rol speelde in het beroemde boek van Dan Brown Inferno. Wie heeft het boek niet gelezen of de film – recent bij Veronica- niet gezien?

1495 Sandro Botticelli, (1495 circa, in prive bezit, Fondation Martin Bodmer**,** Genève)
Portrait de Dante - Dante Alighieri - Wikipedia

De enorme waardering van Botticelli voor Dante heeft aan zijn portret een bijzonder kracht gegeven. Op een heldere achtergrond straalt het profiel sereen gezag uit. Het lijkt op een strenge maar rechtvaardige leraar, iemand die je wijst op verkeerde dingen, tegelijk probeert het beste uit

je te halen als een ware ‘Maestro d’arte e di vita’. Kortom een indrukwekkende hommage van een leerling aan zijn leraar. Het geeft aan hoezeer Botticelli zich verwant voelde met de persoon en het werk van Dante Alighieri.
Die verwantschap voor de persoon en het werk van Dante Alighieri geldt ook voor ons, le Società Dante Alighieri. Het is dan ook niet verwonderlijk dat wij dit sprekende portret voor ons logo gebruiken.
Onbekend is de opdrachtgever voor dit schilderij, vermoedelijk bestemd voor een privé bibliotheek van een geleerde. Opvallend is de gelijkenis van zijn kledij in dit schilderij en dat van Andrea del Castagno.

Disegni per la Divina Commedia da Botticelli
Ook al zal pas in Augustus aandacht worden besteed aan de kunstuitingen gebaseerd op het werk van Dante, toch kan ik mij nu niet inhouden aandacht aan de indrukwekkende tekeningen van Botticelli te geven.
Gebaseerd op La Divina Commedia heeft Botticelli in opdracht van Lorenzo di Pierfrancesco de’ Medici 93 tekeningen gemaakt, waarvan enkele in kleur waarin hij buitengewoon gedetailleerd de ervaringen van Dante in zijn reis door de 3 delen van de La Divina Commedia weergeeft. Per canto heeft Botticelli een tekening gemaakt. Een buitengewoon uitdagende aanpak. Slechts 4 tekeningen zijn volledig, waaronder La voragine infernale, de anderen zijn niet afgemaakt.
Deze tekeningen bevinden zich deels in het Vaticaans museum, waaronder *La voragine infernale* en deels, de meesten, in het Kupferstichkabinett in Berlijn.
Lang zijn de tekeningen uit het zicht gebleven totdat zij in de 19de eeuw te voorschijn kwamen in een collectie van de Duke of Hamilton. Deze 85 tekeningen kwamen later in 1882 in het bezit van de Kupferstichkabinett in Berlijn.
Botticelli Featuring Dante - Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin — Google Arts & Culture

De resterende tekeningen kwamen via de Koningin Christina van Zweden in 1686 in de handen van Paus Alexander VIII, en zo dus in het Vaticaans Museum.
Disegni per la Divina Commedia (Botticelli) - Wikipedia
In de tijd dat hij aan de tekeningen begon had hij vermoedelijk zijn beroemde schilderijen Primavera en La Nascita di Venere, gemaakt tussen 1480 /1485 en gebaseerd op de neoplatonische school al afgemaakt.

In de hel, waar de zondaars in 9 cirkels voor hun zonden moeten boeten, lijkt Botticelli beïnvloed te zijn door Savonarola, de dominicaner monnik die, van ketterij beschuldigd, in 1498 op de brandstapel in Firenze om het leven kwam.
De dood van Lorenzo de Medici en de onrust die het gedachtegoed van Savonarola politiek als sociaal veroorzaakte, leidden ertoe dat Botticelli in de jaren waarin hij aan de tekeningen gewerkt heeft (1481 – 1510 tot aan zijn dood), door een diepe persoonlijke en spirituele crisis is gegaan dat invloed heeft gehad op zijn werk en de visuele interpretatie van Dante’s Inferno.
La Mappa dell'Inferno - A Brief History - YouTube Een nauwgezet verslag van de hel
Sandro Botticelli - La Carte de l'Enfer - Category:Sandro Botticelli's illustrations to the Divine Comedy - Wikimedia Commons
La Divina Commedia in HD - ARTE: Sandro Botticelli - YouTube

16de Eeuwse portretten van Dante.

1500 Luca Signorelli,
In de Cappella della Madonna di San Brizio in de Dom van Orvieto heeft Luca Signorelli rond 1500 het Laatste Oordeel afgemaakt.
Onder de *Storie degli ultimi giorni* heeft Signorelli Dante afgebeeld naast een portret van Vergilius. Dit keer dus Dante niet onder de ‘Eletti’, maar separaat in een speciaal kader als een bijzonder eerbetoon. Zijn afbeelding is omgeven met 4 medaillons die scènes uit de Purgatorio afbeelden. Een indrukwekkende kapel, de beelden spreken voor zich.
Duomo di Orvieto - Gli affreschi di Luca Signorelli nella Cappella di S. Brizio - YouTube
Dante Luca - Dante Alighieri - Wikipedia

Luca Signorelli | Fresco Cycle in the San Brizio Chapel, Cathedral, Orvieto | Podere Santa Pia, Holiday home in the south of Tuscany (travelingintuscany.com)

(1508-1509) Raffaello Sanzio
Twee portretten van Dante zijn te zien in de Stanza della Segnatura, één van de 4 Stanze di Raffaello in het Vaticaans Museum. Het ene portret in La Disputa del Sacramento, het andere in de Monte Parnaso.
Deze als eerste door Raffaello geschilderde Stanza was aanvankelijk bedoeld als bibliotheek voor de Paus, maar werd later de zetel voor het kerkelijk tribunaal en kreeg daarom de naam Stanza della Segnatura.

La Disputa del Sacramento bestaat uit twee delen. Het onderste deel van het werk stelt de miltante kerk voor, daarboven de triomferende kerk met o.a. de Drie-eenheid, Maria en Johannes de Doper.
Het portret van Dante bevindt zich in het onderste deel, waar een concilie van theologen, kerkgeleerden en geestelijken staat afgebeeld, maar ook filantropen, letterkundigen en eenvoudige gelovigen. Op de achtergrond een marmeren steen wat mogelijk verwijst naar de 'Pietra angolare, (de eerste steenlegging) en de bouw van de Sint Pieter, toen net onder constructie. (1506 – 1626)
Het fresco is een uitbeelding van de theologie, gerepresenteerd door een aantal heiligen en katholieke kerkleraren. Het is de aanvullende weg naar de Waarheid, te bereiken door het geloof en openbaring.

Disputa del Sacramento (Rafael) - Disputa del Sacramento - Wikipedia
Disputa 08 - Disputa del Sacramento - Wikipedia

Monte Parnaso, de woonplaats van de Muzen.
Apollo, voorzien van een lauwerkrans, in het centrum van de compositie bespeelt een lier, een soort viool, wordt omgeven door de Muzen.
In diverse groepen bevinden zich 18 dichters. Naast Homerus zie je Dante, die naar Vergilius kijkt.
Een schets van Dante zoals afgebeeld in Monte Parnaso bevindt zich in het Kasteel Windsor..

File:Parnaso 02.jpg - Wikipedia
Dante Alighieri by Raphael | Dante alighieri, Dante, Portrait (pinterest.com)
Study on "Parnassus", Homer, Dante and other poets (besides Sapho). Raphael (hellenicaworld.com)

1530 Agnolo di Cosimo detto il Bronzino
Bronzino and the Supreme Poet: allegorical portrait of Dante in Palazzo Vecchio | The Florentine
Bartolomeo Bettini**,** Florentijn, heeft Bronzino (1503-1572) niet alleen opdracht gegeven het portret van Dante te schilderen maar ook die van Petrarca en Boccaccio. De werken waren bestemd voor de lunetten van een woonkamer van de opdrachtgever. Van de laatste twee werken ontbreekt enig spoor. Het schilderij met de afbeelding van Dante echter is lang verborgen gebleven totdat het teruggevonden in een Florentijnse collectie.
Dante, con la veste e la corona da poeta, wordt hier allegorisch afgebeeld met in zijn linker hand de opengeslagen La Divina Commedia met de tekst van Canto XXV van Il Paradiso. Met zijn rechterhand beschermt hij Firenze, afgebeeld met zijn belangrijkste gebouwen, verzinnebeeldend het aardse. Maar zijn blik is gericht naar het de spirituele wereld van La Divina Commedia, de berg van il Purgatorio.
Volgens algemene informatie is het werk in het bezit van de National Gallery of Art**,** Washington**.**
Het werk wordt nu van 12 februari tot 31 mei in het Palazzo Vecchio, Firenze tentoongesteld.

1530 Onbekende schilder Florentijnse school
florentine school portrait of da ||| history ||| sotheby's n10007lot9zvvden
Afkomstig uit een privé collectie. In 2019 verkocht via Sotheby voor USD 75.000,-.
Bij de toelichting wordt gemeld dat dit paneel nauw verwant is aan de twee 16de eeuwse panelen, één toegeschreven aan de Florentijnse school, hoewel voorheen toegeschreven aan Bacchiacca,

(Musée Condé, Chantilly), en de andere toegeschreven aan de Toscaanse school, voorheen ook toegeschreven aan Perugino en Vasari (Uffizi Gallery, Florence).

1540 Francesco Ubertini, alias Bachiacca
Attribué à Francesco UBERTINI - dit BACHIACCA - (1494-1557) - Portrait de Dante [...] | lot 6 | Tableaux Anciens, Mobilier et Objets d'Art chez Ader | Auction.fr
De populariteit van Dante Alighieri blijkt uit de vele portretten die van hem op Florentijnse wijze zijn geschilderd. Er ontstaat een iconografische traditie waarbij de dichter herkenbaar is aan de jurk en rode hoed die hij draagt, een langwerpig gezicht, een haakneus, een lauwerkrans op.
Een versie vergelijkbaar met dit portret wordt bewaard in de Galerie des Offices in Florence en in het Condé Museum in Chantilly. Deze compositie kende een groot fortuin, gezien de vele replica's. (ook genoemd Yale University Art Gallery, het Musée civique te Como, de Pinacoteca Ambrosiana in Milaan en in het Kunsthistorisch Museum te Wenen- ik heb dat allemaal niet kunnen nagaan).

De afbeelding werd rond 1545/1549 overgeschilderd voor het museum van portretten van beroemde mannen van bisschop Paolo Giovio, de promotor van de kunstenaar Giorgio Vasari in Como.
In 2018 is dit schilderij in Parijs voor € 12.500,-verkocht.

1545 1549 Onbekende schilder
RITRATTO DI DANTE ALIGHIERI – Opere e oggetti d'arte – Lombardia Beni Culturali
In de 16de eeuw is dit werk verplaatst van het Museo di Borgo Vico naar een casa Grande in Como, daarna op een onbekend moment terecht gekomen in de Pinacoteca van Palazzo Volpi, dat samen met het Museo archeologico Paolo Giovio onderdeel uit maakt van de Musei civici te Como.
Bij dit schilderij wordt hetzelfde aangegeven als dat wat bij het voorgaande schilderij wordt vermeld dat in Parijs is verkocht.
Ook hier staat dat er diverse kopieën van dit werk bestaan zoals die in Wenen en Milaan. De kopie in de villa Soave di Capiago zou tussen 1785 en 1791 door Giuseppi Mametti geschilderd zijn voor de graaf Giovan Battista Giovio. Hier zegt men verder dat er een kopie bestaat van dit schilderij in het bezit van Paolo Giovio. Wat is kopie en wat is origineel, echt duidelijk is het niet.

16 de eeuws, onbekende schilder
Tuscan School, 16th Century - Old Master Paintings 2019/04/30 - Realized price: EUR 19,050 - Dorotheum
Dante was kennelijk in de 16de eeuw een populair onderwerp voor Florentijnse kunstenaars.
Dit werk kan vergeleken worden met gelijksoortige composities zoals die in de Pinacoteca Civic, Palazzo Volpi, te Como.
In dit portret net zoals in het portret in Como wordt een detail van de hand van Dante die een boek vasthoudt gemist. De aankleding van Dante in beide schilderijen erg op elkaar lijkend. De intense expressie en de gezichtskaraktertrekken doen verwijzen naar de vroege Florentijns maniërisme zoals in de werken van Pontromo.
Dit werk werd medio 2019 voor ong. € 20.000 op een veiling van Dorotheum in Wenen aangeboden. Voor welke prijs dit werk verkocht is, dat wordt niet gezegd.

16° eeuw Schilder Florentijnse school .
portrait of dante ||| portrait - male ||| sotheby's n09813lot9mmb2en
Op 2 februari 2018 verkocht voor 47.500 USD.

Onbekende datum, onbekende schilder 16de eeuws?
dante.jpg (460×601) (webme.com)
Bij dit schilderij staat: Bellincione, durante alias Dante Alighieri.
De verwijzing Bellincione is de naam van de vader van Dante Alighieri. Zijn vader, getrouwd met Bella, had één kind, dat was onze Dante (zijn oorspronkelijke naam was Durante). Met zijn tweede vrouw na de dood van Bella had hij nog twee kinderen Francesco en Gaetana. Hij stierf tussen 1281/1283 toen Dante 18/20 jaar was.

Ik heb niet kunnen achterhalen waarom bij dit schilderij de naam van zijn vader staat, noch de schilder noch enig datering, kortom nogal wat raadsels.

Echter bij Alamy kom ik dezelfde afbeelding tegen, maar hier met de omschrijving:19de eeuws Scuola Italiana. 16de Of 19de eeuws, wie zal het zeggen.
In Viaggio Con Dante... - Lessons - Blendspace

1544 Giorgio Vasari
Het schilderij is genaamd: de 'Sei poeti toscani'. Met van rechts naar links: Cavalcanti, Dante, Boccaccio, Petrarca, Cino da Pistoia en Guittone d'Arezzo. Zij allen schreven in de Toscaanse taal. 4 Van de zes zijn voorzien van en lauwerkrans als symbool van eer.
Bij Dante liggen voorwerpen om te leren, de zonnenkwadrant, en de hemelse globe verwijzend naar de astronomie, een kompas naar de geometrie, een aardse globe naar de geografie en de boeken naar de retorica.
Het boek in de hand wijst op Vergilius.
Bestand:Italien humanists by Giorgio Vasari.jpg - Wikipedia

Op een van de websites lees ik het volgende verhaal:
Hanging in the senior common room of Oriel College, Oxford, above the fireplace and in pride of place at the heart of the room, hangs a rather curious painting. Surrounded by dark portraits of former provosts and fellows, the painting catches the eye if for no other reason than its incongruity with the surrounding works. Depicting six men in intense discussion, its crowded frame and bright, almost fresco-like quality immediately mark it out as something different.
Een nadere uitleg van het werk volgt.
Elders wordt aangegeven dat dit schilderij zich bevindt in het Minneapolis Institute of Art, Minneapolis. Maar hoe zit het nu, in Oxford of in Minneapolis.
Wat blijkt, er bestaan 2 versies van dit werk. Deze, welke tot het midden van de 18de eeuw verbleef in de Imperial Gallery, Wenen waarna het in 1790 in Londen werd gekocht door James Clutterbuck Smith, die het meteen doneerde aan het Oriel College.
De ander kwam in de 17de eeuw in Frankrijk via kunst verzamelaar Cardinal Mazarin in handen van Philippe d'Orléans, is daarna in 1790 verkocht aan Jeremiah Harman. Vervolgens geveild in 1917 en 1961 waarna het in 1971 in handen kwam van het Minneapolis Institute of Arts.
Men zegt dat het werk aanwezig in Oriel technisch van mindere kwaliteit is. Neemt niet weg dat er twijfels blijven bestaan over de ware identiteit van beide voorstellingen. Vasari heeft zelf aangegeven dat zijn werk veel is gekopieerd. Oriel zelf gaf steeds aan dat het werk in zijn bezit het origineel was. Wat hier ook van zij, Oriel is er trots op.

1568 Cristofano Dell'Altissimo
Cristofano dell'Altissimo - Studio Monti RestauroStudio Monti Restauro
Het was Cosimo I die Cristofano in 1552 naar Como stuurde om de portrettencollectie van bisschop Paolo Giovio te kopiëren. Vanaf dat moment werden de kopieën naar Firenze gestuurd en werden deze tentoongesteld in de Sala del Mappamondo van het Palazzo Vecchio. .De komst van de opvolger van Cosimo I, Francesco I, onderbrak deze activiteit, weer opgestart met de komst van Ferdinand 1. Rond 1840 telde men 492 kopiestukken, waarvan 240 toegeschreven aan Cristofano. Deze 484 kopieën zijn thans in het bezit van Le Gallerie degli Uffizi.
Het portret van Dante komt op een lijst, gedateerd 1568, voor van de collectie aanwezig in Palazzo Vecchio.

1580 Dante con la barba
Wie schetst mijn verbazing dat op 24 maart 2021 Daniele Di Loreto, president van de Fondazione museale "Claudio Faina" via een videoboodschap wereldkundig maakt dat in het kantoor van de burgemeester Roberta Tardani in Orvieto een portret van Dante met baard hangt.
De maker is onbekend, maar volgens Di Loreto zou de maker geïnspireerd kunnen zijn door de Florentijnse schilder Cristofano Dell'Altissimo eind 16de eeuw. De baard stemt overeen met de omschrijving van het gelaat door Boccaccio: i capelli e la barba spessi, neri e crespi.
Het enthousiasme van de burgemeester over dit unieke schilderij laat zich raden. Met trots geeft zij aan dat dit schilderij vanaf 14 september op een tentoonstelling in Orvieto te zien is..

Overigens is de vraag waarom Dante niet vaker met baard staat afgebeeld. Een professor uit Bari zou hierover gezegd dat baarden gedragen worden door revolutionairen en dat was Dante niet.
In zijn toelichting wees Di Loreto nog op een schilderij met Repin waar Dante ook met baard te zien is. Dat schilderij vind je verderop in dit overzicht. Het is met een baardje en een snor, iets minder uitgesproken dan op het schilderij in Orvieto.
Dante Alighieri. A Orvieto il Sommo Poeta con la barba, un quadro forse unico al mondo (ilmessaggero.it)
A Orvieto quadro inedito di Dante con la barba: “Boccaccio lo descriveva così, tela unica al mondo" - la Repubblica

1570 Federico Zuccari
(Copia da) Ritratto di Dante Rond 1570
Non per foco ma per divin’arte | Le Gallerie degli Uffizi

16 de eeuws, begin 17de eeuw, onbekende schilder
Dante | Dulwich Picture Gallery
Dit schilderij wordt aangeduid als de Britse school en is aanwezig in de Dulwich Picture Gallery in Londen.

16de eeuws, een onbekende schilder.
Dit portret bevindt zich in het Castello di Ambras te Innsbruck.
Geen bijzonderheden aangetroffen.
File:Ritratto di Dante Alighieri.jpg - Wikimedia Commons

16° eeuw Schilder Florentijnse school .
File:Florentine School, 16th Century Portrait of Dante Alighieri.jpg - Wikipedia
In 2013 geveild bij Sotheby.

19 de Eeuwse portretten van Dante.
(Geen17de en 18de Eeuwse portretten van Dante)

1800/1850 Onbekende schilder
File:Testa di Dante Alighieri di profilo.jpg - Wikimedia Commons
Dit schilderij maakt onderdeel uit van een serie van 4 dichters, w.o. Petrarca, Torquato Tasso en Vergilius. Op de achterkant op een van die portretten leest men "attribuito ad Angelica Kaufmann (1741-1807). De maker echter van dit portret is eerder een artiest van de eerste helft van de 19de eeuw. Het werk is in 1997 gestolen geweest, het jaar daarna weer teruggevonden.
Het werk bevindt zich Musei Civici di Lecco, Galleria Comunale d'Arte.

1801-1854 Attilo Roncaldier
Portrait of Dante Alighieri (Florence, 1265-Ravenna, 13... (#163755) (meisterdrucke.uk)
Museo Dantesco Ravenna

1860 Domenico Petarlini
Veel schilderijen zijn er gemaakt van Dante in ballingschap (Dante in Esilio).
Ongetwijfeld is het schilderij, toegeschreven aan Domenico Petarlini (1822 -1897) het meest bekend. Hij staat afgebeeld in een peinzende houding, naast een rots gezeten.
Thans te zien in Palazzo Pitti, Firenze.
Dante Alighieri in exile by Domenico Petarlini , oil on canvas.... Nieuwsfoto's - Getty Images

Het werk doet sterk denken aan het schilderij van Joh. Heinrich Wilhelm Tischbein: Goethe in de campagna 1787, Frankfurt. Op kaarten worden soms beide schilderijen tegelijk afgebeeld.
Joh. Heinrich Wilhelm Tischbein Alle kunstdrukken & schilderijen van KUNSTKOPIE.NL
Goethe Etc.: Goethe and Dante (goethetc.blogspot.com)

1897 Repin
Dante by Repin - Dante Alighieri - Wikipedia
Ook Repin schilderde op zijn manier Dante. Hier zie je een portret waarin Dante overpeinzend, getroffen door het leven, met baardje en snor staat afgebeeld. Het steekt sterk af tegenover de vele portretten waarin Dante tamelijk emotieloos de wereld inkijkt.
Het portret bevindt zich in het Kostroma Historical and Architectural Museum.

20 ste Eeuwse portretten van Dante tot heden

1936 Nicolai Kostantinovich Kalmakov
Portrait of Dante Alighieri by Nicolai Konstantinovich Kalmakov | Arte, Artisti, Dante alighieri (pinterest.it)

1927/1994 Nicholas Solovioff (1927–1994), een Amerikaanse artiest
Watercolour Portrait Painting of Florentine Poet Dante - 20th Century, : Amulet Art and Antiques | Ruby Lane

1977 Sergo Kobuladze.
Dante Alighieri ~This board contains all the famous italians I could think of, (so there are many lacunae) starting with the … | Dante alighieri, Ritratti, Commedia (pinterest.it)
Tbilisi, Geórgia - Maio de 2019: a Galeria Nacional de Arte de Tbilisi — Fotografia de Stock Editorial © paulzhuk #343178198 (depositphotos.com)

2019 Milo Manara
een der groten op het gebied van fumetti in een tentoonstelling van portretten van Dante in de Biblioteca Oriani te Ravenna.
A Ravenna il volto di Dante secondo 30 artisti (artemagazine.it)

2016/2019
Vele grafische kunstenaars waren uitgenodigd om een portret van Dante te maken. Deze tentoonstelling is daarvan het resultaat.
Er bestond een mogelijkheid om een aantal van deze portretten naar Nederland te halen. Er is onvoldoende steun gevonden om dat te realiseren.
https://www.youtube.com/watch?v=_DwhCbZkLTk&t=3s
https://www.youtube.com/watch?v=WUbuHWBp2zk&t=95s

Epiloog
Wanneer je nog eens alle portretten van Dante door de eeuwen heen de revue laat passeren valt een aantal zaken op.
In de 14de eeuw, te beginnen bij het portret van Giotto in de Bargello zie je een klein koppie, alsof Dante een beetje verborgen, heimelijk, in het fresco wordt opgenomen. Wel onder de ‘eletti’, dus qua positionering verheven, Dante waardig, maar niet echt prominent. Dat zie je ook in de Cappella Strozzi, de Chiese di Verona en het Palazzo dell’Arte dei giudici.
Pas bij Ponte 1400 zie je Dante volwaardig neergezet alsof het idee dat Dante een banneling was volledig is verwerkt. Hij mag nu echt worden afgebeeld.
Hier zie je duidelijk de outfit die Dante door de eeuwen heen vanaf Giotto blijft volgen. Zijn witte cuffia, kapje, met de beretto. Pas bij Francesco Michelino in 1465 wordt zijn hoofd getooid met een lauwerkrans als eerbetoon aan deze grote dichter. Die lauwerkrans wordt zijn handelsmerk.

In de 15 en 16de eeuw worden de ‘eletti’ vervangen door andere dichters of ander historische personages om de betekenis van Dante als invloedrijke dichter te onderstrepen. Zijn portret wordt dan gebruikt om aan de voorstelling kracht te geven. Je ziet dat o.a. bij Raffaello.

Bij Michelino en Castagno (1450) is zijn karakteristieke Florentijnse rode mantel, zijn lucco, als teken behorend tot de gegoede sociale klasse, zichtbaar aanwezig. De rode mantel of rode vest zie je bij vele schilderijen terugkomen.

Vanaf Francesco Michelino wordt Dante ook afgebeeld met een boek, de verwijzing naar zijn werken en dan met name La Divina Commedia. Bij Michelino verlicht dat werk de stad Firenze. Elders vooral een verwijzing om het belang van dit werk voor de grootsheid van Dante te onderstrepen. Tot eind 16de eeuw zie je dat boek veelvuldig, daarna nog een enkele keer.

Je kan er niet omheen, in de 16de eeuw wordt Dante echt een populair figuur om te schilderen. De vele Dante schilderijen, vaak sterk op elkaar lijkend, via Sotheby en anderen in de verkoop aangeboden, overigens voor verschillende prijzen, laten zien dat bij velen het portret van Dante een gewaardeerd kunstbezit was.

Na het hoogtepunt van de Dante portretten in de 16de eeuw wordt het stil, in de 17de en 18 eeuw geen portretten van Dante op internet vindbaar, alsof Dante uit de gratie is geraakt. Pas in de 19de eeuw komt Dante weer in beeld, waarbij fantasie en inspiratie van de kunstenaar tot zeer verschillende voorstellingen aanleiding geven, maar waarbij ook de relatie met zijn werk steeds losser wordt. Mogelijk heeft deze ontwikkeling te maken met het feit dat Dante in de 19de eeuw het symbool is gaan worden voor de eenwording van Italië. Je ziet die boost vooral bij de standbeelden van Dante, ongetwijfeld heeft dat ook zijn weerslag in de belangstelling voor Dante in de schilderkunst.

Die variatie in Dante portretten neemt in de 20ste eeuw sterk toe. Ook valt op dat de belangstelling voor Dante internationale trekken krijgt. Tot aan de 17de eeuw was Dante een Italiaans onderwerp, geen schilders buiten Italië zijn mij bekend die Dante hebben geportretteerd. Dat gebeurt pas in de 19de eeuw als Dante in de beleving van velen een uomo universalis is geworden. Een persoon die de wereld van de verbeelding vertegenwoordigt, waardoor het is toegestaan om hem op elke mogelijke wijze af te beelden. Het meest sprekend zijn de afbeeldingen van nu, je ziet het aan de veelkleurig- en veelvormigheid van het huidige grafisch werk.

Het zijn interessante conclusies, de vraag is of we die beleving van Dante en zijn werk ook zullen zien in andere afbeeldingen, kunstuitingen van het werk van Dante, dus buiten de schilderkunst om.
In Augustus ga ik daar nader op in. Ik hoop dan vast te kunnen stellen of het tijdstip van die afbeeldingen en de manier waarop zij vorm hebben gekregen al of niet gelijke tred houden met de manier waarop het portret van Dante in de loop der jaren is geschilderd. Ik ben benieuwd.

Veel, misschien voor sommigen te veel, aandacht is aan de geschilderde portretten van Dante besteed. Maar heel veel portretten ook niet. Op internet heb ik nog meer portretten gezien, maar ik veronderstel ook dat er nog heel veel portretten van Dante ergens hangen, zoals het schilderij bij het Oriel College in Oxford boven de haard.

Ook heb ik geen aandacht besteed aan de etsen/ gravures of andere uitingen van het portret van Dante die je op internet tegenkomt maar zonder verdere aanduiding of datering.
De standbeelden van Dante heb ik niet aangeroerd. Behalve aan het eerder in Maart genoemde standbeeld in Firenze van Enrico Pazzi (1865) en de buste in Poppi, ben ik niet verder ingegaan op de standbeelden in Verona van Ugo Zannoni (1865), in Napels van Tito Angelini enTommaso Solari, in Padua, in Trento (Caesare Zocchi)(1891), in Tagliacozzo,(Paolo Emilio Capaldi) en op het standbeeld van Dante in de Gallerie degli Uffizi van Paolo Emilio Demi (1842).
Vermeldenswaard is dat het laatst genoemde standbeeld gemaakt is vóór de Italiaanse eenwording, de andere zijn van daarna, daarmee Dante uitdrukkend als symbool voor de nationale eenheid.

Hoe dan ook, misschien ga ik te ver, maar ik denk dat er geen persoon is die in de loop der eeuwen zoveel in beeld is gebracht als Dante. Alleen Bijbelse figuren, heiligen en martelaren zullen er in aantal meer zijn. Daarmee krijgt Dante gezien dat grote aantal een bijna goddelijke status, zijn Divina Commedia waardig.
Ik ben slechts een kunstliefhebber, geen kunsthistoricus, ik laat mijn mening graag over voor een betere.

Rob Vroom
1 April 2021

Aangegeven dat ik geen aandacht heb besteed aan etsen met het portret van Dante
Toch een uitzondering daarop. Een aandachtige lezer van dit verhaal meldt in mei dit jaar een portret van ‘Dante in een magisch landschap’ te hebben gekocht van de hand van Jan Hamer, een in Den Bosch en Antwerpen geschoolde kunstenaar die leefde van 1906 - 1993 Het werk zou rond 1930 zijn vervaardigd.
Ook hier weer blijkt tot wat voor een verfijnde kunstuiting Dante heeft weten te inspireren.
Dit portret is toegevoegd aan het overzicht van Dante portretten.
Frans Hamer - Dante Alighieri - Catawiki

4 augustus 2021

Ritratti di Dante
14de Eeuws

1334 Bargello

1842 Schets Seymour Kirkup

1345 Capella Strozzi /Novella

1365 Cappellone degli Spagnoli / Novella

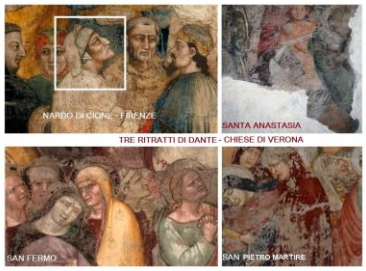

Chiese di Verona 14 de eeuw

1346 Dante Giovinetto

1375 Palazzo dell'Arte dei Giudici

1351Boccaccio: *Trattatello in laude di Dante*

15de Eeuws

1400 Ponte

1450 Castagno

1465 Francesco Michelino

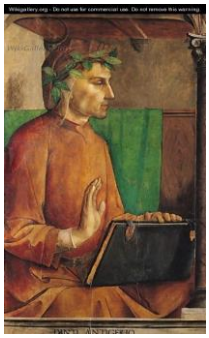
1476 Justus van Gent

1480 Dodenmasker

1495 Botticelli

16de Eeuws

1500 Luca Signorelli

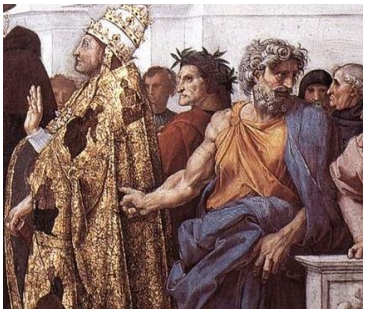

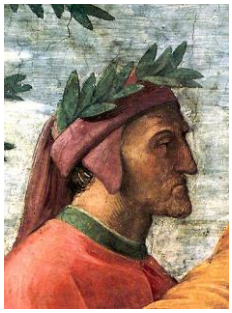

1508 Raffaello Sanzio

La Disputa

Monte Parnaso

1530 Agnolo Bronzino,

1530 Onbekend

1540 Francesco Ubertini

1545 Onbekend

16de eeuw Onbekend

16de eeuw Schilder Florentijnse school .

16de eeuw Onbekend

1544 Giorgio Vasari

1568 Cristofano Dell'Altissimo

1570 Federico Zuccari

1580 Dante con la barba

16/17de eeuw Onbekend

16de eeuw Onbekend

16de eeuw Schilder Florentijnse school .

19de Eeuws

1800/1850 Onbekend

1801-1854 Attilo Roncaldier

1860 Domenico Petarlini

1897 Repin

20ste Eeuws tot heden

Jan Toorop 1914 (Zie toelichting onder: De Kunsten /Augustus 2021)

1936 N. Kalmakov 1927/1994 N. Solovioff 1977 Sergo Kobuladze. 2019 Milo Manara

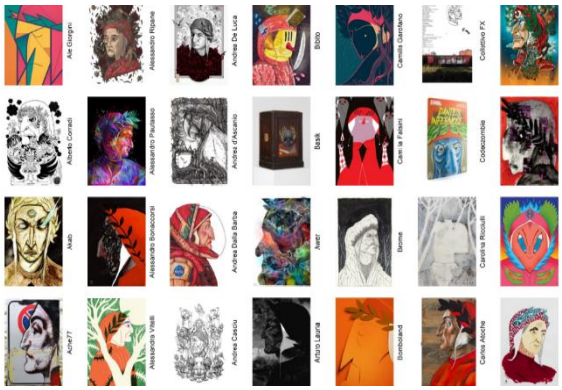

Allerlei actueel grafisch werk

Il vero volto di Dante

Jan Hamer (ong 1930) / Ets

Dante in een magisch landschap

Dante 700 Mei 2021
Inferno

Na enkele inleidende verhalen, mijn maandbrieven, nu dan aangekomen bij het grote meesterwerk van Dante Alighieri: La Divina Commedia. Niet bezwaard zoals Dante zich voelde in zijn 'Nel mezzo del cammin', voel ik toch de druk mezelf opgelegd om met enige pennenstreken inzicht te geven in de diepten en de rijkdom van dit meesterwerk. Velen met mij hebben zich hieraan gewaagd, velen die na diepgaande studie en met kennis van het Italiaans hierin succesvol zijn geweest. Ik heb die pretentie niet, verre van, desalniettemin wil ik toch op mijn eigen wijze een poging wagen. Bevalt het niet, leg het gerust naast je neer. Hoe dan ook, ik heb zelf aan mijn poging veel plezier beleefd, en dat zal nog wel even zo blijven, mijn werk is immers nog niet klaar, was het alleen maar omdat het mij een handvat en inspiratie heeft gegeven om op mijn eigen manier inzicht in dit meesterwerk te krijgen. En dat inzicht zal mij nooit meer los laten. Hoe dankbaar kan je zijn.

In zijn Divina Commedia houdt Dante niet alleen zichzelf maar ook de wereld een spiegel voor, tegelijkertijd is de Divina Commedia een leerproces voor hem en voor de wereld, het wijst hem en de wereld de weg hoe uit deze moeilijke fase te komen op weg naar een betere wereld, de 'salvezza' zoals hij dat noemt. Immers, zijn 'Selva oscura' is niet alleen een verbeelding van zijn eigen gemoedstoestand maar ook die van de wereld om hem heen, hij maar ook de wereld is in crisis, de rode draad in zijn meesterwerk.

Maar wie is Dante Alighieri eigenlijk?
Aan de hand van de jou inmiddels bekende portretten kunnen we niets opmaken, zij stralen de sereniteit en eruditie van deze poëet uit, geen glimlach zichtbaar. Van zijn (later in de tijd ietwat gekromde) neus, kan je m.i. ook niet een bepalend karaktertrek afleiden.
Hij was breed ontwikkeld, had de beroemende scholen in Bologna en Firenze bezocht, filosofie, theologie en ethiek waren voor hem geen onbekend terreinen, kortom een gestudeerd mens. Hij was tegelijkertijd ook een man van de wereld, genoot van het leven, was sociaal actief, kende velen en was ook politiek zeer geïnteresseerd. Hij was aangesloten bij de Witte Welfen, heeft in het stadsbestuur van Firenze in 1300 een rol van betekenis gespeeld, nadat hij had meegevochten o.a. in de slag bij Campaldino in 1286. Kortom, geen studeerkamergeleerde, geen dichter die zich misschien als Vondel en Shakespeare als erudiet intellectueel afzonderde van de wereld. Hij hield zich niet alleen bezig met brede visies over kerk en het landelijk bestuur maar ook met het leven van de gewone mensen waar hij zich zelf ook toebehoorde. Hij zag bij hen wat hij ook bij zich zelf zag, een volk in een staat van crisis, een volk geestelijk verdwaald.
Zijn grote betrokkenheid bij al wat hij om zich heen zag was tegelijk mogelijk de bron van zijn persoonlijke crisis, zijn geestelijke dwaaltocht. Maar hoe hier uit te komen?

Hij moet op zoek gegaan zijn naar antwoorden. Het is goed mogelijk dat inhoud en opzet van La Vita Nova, waarin een driedelige structuur verlopende van de concrete, voor hem onbeantwoorde liefdesrelatie via de abstracte liefde naar de uiteindelijke goddelijke liefde de basis heeft gelegd voor driedelige structuur en inhoud van de Divina Commedia. Ook in de Divina Commedia begint hij met allerlei verhalen, legt daar een diepere betekenissen onder om ervan te leren om later via de geestelijke zuivering als een soort catharsis, bekend van de Griekse tragedies, het goddelijke te bereiken.
Kennelijk hebben zijn persoonlijke crisis, zijn frustraties hem zo in de greep gehad, dat hij het noodzakelijk heeft gevonden om zijn eigen spiegel van zich af te draaien en deze voor te houden aan de Italiaanse medemens. Hij zag zijn eigen crisis als een spiegel van die van de samenleving. Juist door dat besef, natuurlijk ten zeerste versterkt door zijn ballingschap, is de inhoud van de Divina Commedia het tegenovergestelde geworden van La Vita Nova. In La Vita Nova staat zijn eigen nieuwe leven centraal vanwege zijn ontmoeting met Beatrice, in de Divina Commedia de samenleving.
Eenmaal tot dat besef gekomen schroomde hij niet om alle middelen uit de kast te halen om de mensheid duidelijk te maken hoe er geleefd moet worden om tot een betere wereld te komen.
Via alle verhalen, confrontaties waartoe verkeerd gedrag toe kan leiden, wil hij de mensen het (morele) besef bijbrengen hoe tot een noodzakelijk beter leven te komen.

Het gaat hem zo aan het hart, je zou ook kunnen zeggen dat de crisis bij hem en voor zijn gevoel ook bij de samenleving zo diep zat dat hij niet schroomde ter versterking van intensiteit en dramatiek om zijn eigen ziel en zaligheid aan de wereld kenbaar te maken juist om een ieder aan te sporen iets goeds van het leven te maken. Door zijn eigen zwakheden te etaleren hoopte hij bij de mensen, bij de kerk en het bestuur een gevoelige snaar te raken. Of dat uiteindelijk iets heeft opgeleverd? Wie het weet mag het zeggen.

Tegenwoordig zou je het bekentenisliteratuur noemen. Velen schrijven boeken om hun eigen ervaringen te delen, om mensen wat mee te geven, advies. Ook om iets van je af te schrijven, je hart te luchten, je vervelende ervaringen te verwerken. Weliswaar niet om mensen een spiegel voor te houden als middel tot zelfonderzoek, zoals Dante doet om ervan te leren, daarbij niet de sancties schuwend als het gedrag niet passend is, maar om mensen steun en houvast te geven. Een andere insteek, maar het fenomeen iets van je af schrijven dat hebben de schrijvers van nu en Dante gemeen. En daarmee staan we weer met beide benen in de actualiteit, hetgeen mij aanspoort weer terug te gaan naar het meesterwerk van Dante Alighieri, La Divina Commedia.

La Divina Commedia bestaat uit 3 delen: het Inferno, het Purgatorio en het Paradiso. In deze aflevering zal ik mij beperken tot het Inferno, vanwege alle verhalen en personages het meest bekende deel, ook voor Dante het gemakkelijkste deel. Aandacht aan het Purgatorio en het Paradiso zal in Juni en Juli worden besteed. Verwijzingen naar die delen zal ik in deze aflevering zoveel mogelijk beperken, neemt niet weg dat alle 3 de delen innig met elkaar verbonden zijn, zij vormen met elkaar een onverbrekelijke drieluik.

Introductie

Nel mezzo del cammin di nostra vita,
mi ritrovai per una selva oscura,
ché la diritta via era smarrita.
(Op 't midden van ons levenspad gekomen,*
Kwam ik bij zinnen in een donker woud
Want ik had niet de rechte weg genomen)

De beroemde beginregels van het Inferno, wie kent ze niet, ook op de dag van vandaag (in Italië) gebruikt, weliswaar niet letterlijk 'Nel mezzo', om aan te geven het even niet te zien zitten, een moeilijke periode door te moeten maken.

Hoe plastisch beschreven, maar met zoveel betekenis. Laten we er wat uithalen.
'Nel mezzo', op de helft van ons leven, toentertijd was de gemiddelde levensduur ongeveer 60 jaar. Hij was zelf 41 jaar toen hij in 1306 aan zijn Divina Commedia begon, voor hem redelijk op de helft ook al kon hijzelf niet weten dat hij 56 jaar zou worden.
Hij zegt hier ook '**nostra** vita' en vervolgt met '**mi** ritrovai'. Meteen aan het begin geeft hij al direct aan de essentie van zijn werk: 'mi' en 'noi'. Niet alleen ik maar wij allen verblijven in een 'Selva oscura'.
Selva oscura, een verrassend aardig beeld om later daarin een aantal dieren ten tonele op te voeren. In een bos kan dat, wordt wat lastiger in een open veld of op de openbare weg. Maar dit terzijde. Met dat beeld van het donkere bos wil Dante onderstrepen in wat voor een moeilijke situatie hij en de wereld zich bevinden.
Hij is veroordeeld tot verbanning, de kansen om terug te keren naar Firenze zijn klein. Pogingen van de Witte Welfen om de stad weer in te nemen zijn mislukt, vernederende aanbiedingen om naar de stad terug te keren heeft hij afgewezen, daarmee zijn lot een definitieve verbanning bezegelend.
Hij kijkt naar zichzelf. Hij
Alhoewel hij er uiteindelijk ongeveer 15 jaar over heeft gedaan om zijn Divina Commedia te voltooien, of zijn genezing ook zoveel tijd in beslag heeft genomen blijft een vraag, voor Dante zelf duurde zijn reis door het hiernamaals 7 dagen en nachten, te beginnen in de nacht van Witte Donderdag 7 april in de Goede Week voor Pasen in het Jubeljaar 1300. In het donkere woud was Dante dus in de nacht van 7 op 8 april.

Ook de wereld om hem heen geeft hem veel zorgen. Daarin is veel aan het veranderen waar hij het moeilijk mee heeft. Er is veel onderlinge strijd, stadsstaten met de daaraan gebonden families, zoals de Witte en Zwarte Welfen en Ghibellijnen in Firenze, zijn voortdurend met elkaar in oorlog, waarbij ook de pausen en de keizer zich niet onbetuigd laten, de steden, de comuni en signorie ontwikkelen zich sterk, er ontstaat een nieuwe wat rijkere middenklasse, die het niet zo nauw neemt met de oude waarden en gewoonten. De opkomst van het bankwezen, mede dankzij de ontwikkeling van het geld, de florijn, en de toename van de handel geven niet alleen welvaart, maar leiden ook tot machtsmisbruik, corruptie, afpersing etc.
Consumentisme nam toe ten koste van het besef van de goddelijke en menselijke waarden.
En die misbruik en corruptie betreffen niet alleen de wereldlijke macht maar ook de kerk, die ook zelf de weg kwijt is, tekort schiet in haar plicht, verblind door haar wereldlijke macht, het geestelijke leven van de burger te beschermen.

Met een wat ruime blik zou je die tijd met de tijd van nu kunnen vergelijken. Het individualisme, de neoliberale samenleving, het materialisme, ondersteund door een onvoorstelbaar technologische vooruitgang, de digitale wereld, maar ook het gebrek aan wederzijds respect dat zich uit in een steeds sterk wordende verruwing in de onderlinge verhoudingen, velen beklagen zich hierover, terwijl men aangeeft dat de aandacht voor de medemens, het sociale, maar ook de aandacht voor de natuur daaronder leiden.
Het is van alle tijden, de spanning tussen deugd en ondeugd, tussen macht en onmacht, bezit en bezitlozen, tussen behoud en vooruitgang, maar je erbij neerleggen, net zoals Dante met zijn Divina Commedia heeft aangegeven: Nee. Hoe moeilijk ook, een streven naar een betere wereld zou een ieder tot het zijne moeten rekenen, de les die Dante ons ook op de dag van vandaag leert. Het motto van de schilderijententoonstelling die door Dante Amersfoort in september 2021 wordt georganiseerd heeft daarom terecht het motto ‘Dante leeft!’ meegekregen.

Ook in de geesteswetenschappen was het een en ander aan de hand. Ook in die tijd was er een brede belangstelling voor filosofie, theologie, ethiek, retorica en religieuze kwesties. Al deze vormen van geesteswetenschap waren niet meer voorbehouden aan een kleine groep kloosterlingen, kerken maar werd gemeengoed onder de leken, dus ook bij Dante.

Alhoewel in die tijd onder de intellectuelen het Latijn een bekende uitingsvorm was, groeide de behoefte om zich in proza en poëzie zich in de volkstaal uit te drukken. Dante heeft nog een aantal van zijn werken in het Latijn heeft geschreven, w.o. De Vulgari Eloquentia, voor hem was de volkstaal een instrument geworden bij uitstek om zijn breed repertoire aan gevoelens, zijn buitengewoon gekunstelde verhalen, zijn inzichten met alle mogelijke nuances en stemmingen te beschrijven. Bovendien was de volkstaal voor een groot publiek toegankelijk, voor Dante een aantrekkelijk vooruitzicht.
Los hiervan kan je het gebruik van de volkstaal ook zien als een hak zetten naar de kerk, waar het Latijn als volkstaal fungeerde.

In de loop der jaren zijn woorden en uitdrukkingen voor het eerst door Dante gebruikt ook nu nog in het huidige Italiaans in zwang, zonder dat men zich overigens bewust is dat deze woorden en uitdrukkingen voortkomen uit de werken van Dante en dan vooral uit het Inferno.
In het verloop van dit verhaal zal ik, waar die uitdrukkingen voorkomen, het bij het betreffende Canto aangeven.
De toelichtingen op de uitdrukkingen laten goed in detail zien, los van de grote verhalen, hoe fijnzinnig en doordacht Dante elke versregel heeft geformuleerd. Juist in die details zie je de grootsheid van dit immense, poëtische bouwwerk.

In zijn eerste beroemde werk in de volkstaal, La Vita Nova, maakte Dante gebruik van La Dolce Stilo Novo, ontsproten aan de hoofse liedkunst van de troubadours, door Guido Guinizelli uit Bologna voor het eerst in Italië toegepast, later ook door een groep Florentijnse dichters onder aanvoering van Guido Cavalcanti, zijn vriend, toegepast.
In die Dolce Stilo Novo stonden de Donna angelo, de hemelse vrouw en de liefde en vriendschap centraal, waarbij de rede de liefde in toom moet houden om niet te ontsporen. Dit thema zien we

terug in La Vita Nova. Waar het gebrek aan rede, aan ragione, toe kan leiden, zien we straks in het verhaal terug van Paolo en Francesco.

Over deze Guido Cavalcanti, Welf, valt wat te zeggen, ook over zijn vader Cavalcante dei Cavalcanti, epicurist. Deze komen we weer tegen samen met Farinata bij de ketters, Canto X. Guido trouwde met Bice, ook Beatrice werd zo genoemd, dochter van Farinata degli Uberti, Ghibellijn. Het was Dante die als prior van Firenze in 1300 Guido uit de stad heeft verbannen. Later is deze verbanning vanwege zijn ziekte herroepen waardoor Guido naar Firenze kon terugkeren, alwaar hij later in het jaar in 1300 stierf. Deze Guido zien we ook terug in het Purgatorio Canto XI (97-98).

Alvorens Dante te gaan vergezellen in zijn tocht naar het binnenste van de Hel, wil ik toch nog even stilstaan bij de opzet van La Divina Commedia als onverbrekelijk drieluik.
Ieder deel van de Divina Commedia heeft 33 Canti, met een extra Canto voor de Hel ter introductie, in totaal dus 100 Canti. Ieder Canto heeft tussen de 100 en 150 versregels, onderverdeeld in blokjes van 3 regels, la terzina. 3 Verwijst naar de Drie-eenheid, het heilige getal. 33 is een veelvoud van 3. 100 is 3 x 33 + 1, het laatste getal verwijzend naar de eenheid van God. De 33 verwijst ook naar het aantal jaren dat Christus op aarde heeft doorgebracht.

De idee van een Hel, Vagevuur en Paradijs in het christelijke geloof is al oud. Het gebruik van een taps toelopende Hel, gelegen in het centrum van Jeruzalem, valt samen met het kosmische middeleeuwse wereldbeeld, net zoals het Purgatorio in bergvorm, waarbij het Paradiso inspeelt op het Ptolomeische beeld van de planeten (Ptolomeus, een Griekse astroloog 150 na Chr.).
De weg van Dante naar het Paradiso zou ook geïnspireerd zijn op een Arabisch werk, waarin de ten hemelopstijging van Mohamed wordt beschreven.
In die tijd waren ook mysteriespelen populair, waarin God, engelen, hemel en hel hun rollen hadden. Bijbelse verhalen, angstig uitgedoste duivels, vleugjes vroomheid, verrassende enscenering moesten het publiek boeien. Vooral in het Inferno kun je met wat fantasie de uitwerking van zo'n mysteriespel je wel voorstellen. Vermakelijk en leerzaam tegelijk als een poppenkast en dat niet alleen voor de mogelijk aanwezige jongeren.

Voor Dante is de weg door de Hel een leerproces, een lange weg van de bewustwording van de straffen die men kan ondergaan indien men van de juiste weg is afgedwaald. Zielen die zich daar bevinden zijn daar tot in de eeuwigheid verdoemd. Tegelijk zijn die straffen een handvat om inzicht te krijgen in de achtergrond van het daarachterliggende kwaad om te voorkomen dat men zelf tot dat kwaad overgaat.
In het Purgatorio ondergaan de zielen een periode van zuivering middels boetedoening, waarin de rede weer over de passie wordt hersteld. De bewustwording wat goed en kwaad is wordt aangescherpt alsmede het besef welk invloed de vrije wil daarop kan hebben. De zielen aldaar hebben uitzicht op een ontvangst in het Paradiso, maar moeten geduld hebben om uiteindelijk te kunnen genieten van het eeuwig samenzijn met God, de Drie-eenheid.

Weer terug naar de eerst regel: Nel mezzo del cammin mi ritrovai etc.
Dante voelt zich in een diepe, men zou kunnen zeggen midlife crisis, hij is zich daar zeer van bewust. Maar is dat bewustzijn van je eigen wanhopige geestelijke staat niet het begin van je redding? Zeggen niet alle psychologen, mediators, om uit je problemen te komen is allereerst het besef nodig dat je die problemen hebt. Alleen pas dan kan er zicht zijn op een redding. Wat een psychologisch inzicht van Dante!

Maar Dante gaat verder, hij draait er niet om heen, hij benoemt en daarmee voor iedereen kenbaar, zijn eigen, maar tegelijk ook die van de wereld, belangrijkste kwalen, zijn 'vizi', door oog in oog te komen staan met drie roofdieren te weten de luipaard, (lonza), de leeuw (leone) en een wolvin (lupa), symbolen van resp. de wellust (lussuria), hoogmoed (superbia) en de begeerte (cupidigia). Ook staan deze dieren symbool voor resp. Florence, Frankrijk en Rome, dit terzijde.

Dante is zich bewust van zijn wellustig karakter, de wereldse geneugten ontgaan hem niet. De Vita Nova laat hij daar al iets van doorschemeren, niet alleen zijn al zeer vroeg belangstelling voor het

vrouwelijk schoon maar ook als hij Beatrice voor de derde tegenkomt hij het verstandiger vindt om zijn warme belangstelling voor Beatrice te verbloemen door contacten te onderhouden met andere vrouwen. Voor Beatrice aanleiding om daarna Dante geen blik meer waardig te gunnen. Beatrice vervult in de Divina Commedia een sleutel rol, zijn vrouw Gemma Donati komt nergens in zijn verhaal voor.
Maar het is Dante zelf die in zijn Divina Commedia aanwijzingen geeft voor zijn belangstelling voor het vrouwelijk schoon. Bij het horen van het liefdesverhaal van Paolo en Francesca bezwijkt hij, geëmotioneerd, tegelijk ook jaloers omdat zij wel bij elkaar mogen blijven en hij en zijn Beatrice niet.
Er wordt zelfs gesuggereerd dat Dante polygaam zou zijn, roddel of niet, het geeft aan dat het etiket lussuroso voor Dante vermoedelijk niet misstaat.

De superbia, de hoogmoed van Dante wordt niet alleen gebaseerd op zijn bewustzijn van zijn superieure intelligentie maar vooral geassocieerd met het lef van Dante om op de stoel van God te gaan zitten en te oordelen over goed en kwaad van de medemens. Dante ziet hoogmoed als zijn grootste persoonlijke zonde, het spijt hem, dat weerhoudt hem niet om hoogmoed als een van de zonden in de Hel met de verschrikkelijkste soort straffen op te zadelen.
Hij laat dat zien in Canto XI waar Dante zich met de boetelingen identificeert en met hen gebogen meeloopt alsof hij zelf een last moet torsen.

Bovendien laadt hij nog een extra bedenking van hoogmoed op zich doordat hij zo te keer gaat tegen personen die ook hem zelf in directe zin kwaad hebben berokkend dat je zou kunnen denken dat Dante hier onder een denkmantel van een goddelijk sausje eigenlijk een persoonlijke vendetta pleegt.
Wat hier ook van zij, misschien moet je dit aspect niet zo serieus nemen, maar met een knipoog, louter als handvat om zijn dieperliggende boodschap aan ons door te geven.

De cupidigia of avarizia, de onbeteugelde behoefte aan geld, goed en eer, is volgens Dante de bron van alle kwaad, in de kerk, in de staat, onder de mensen. Een moeilijk te onderdrukken eigenschap, die tot veel ellende en menselijk leed aanleiding kan geven, waardoor de lupa als het gevaarlijkste van de 3 dieren wordt beschouwd.

Zijn spirituele crisis vindt plaats als hij in de kracht van zijn leven is.
Om de 3 fiere, wilde dieren,- zie wat later gezegd wordt over Fiero pasto - te overwinnen, de lussuria (lonza), de superbia (leone) en de cupidigia (lupa), moet hij een lange reis gaan van meditatie en verlossing en nadenken over de straffen van de zondaars. Hoop is er voor hen die spijt hebben en vreugde die hun eigen wil aan die van het goddelijke uniformeren.
Hem als levend persoon is deze historische reis in het ondermaanse toegestaan, maar waarom aan hem, vraagt Dante zich af, zoals het ook aan Aeneas en Paulus was toegestaan. Vergilius gaat die vraag uit de weg en zegt hem niet bang te zijn en dat Beatrice is gekomen om hem naar het paradijs te begeleiden. Zo gaat hij op weg.

Direct na de ontmoeting met de 3 wilde dieren komen Vergilius en Beatrice in beeld, zeer bepalende personages zo direct aan het begin van zijn verhaal.
Vergilius. (1ste eeuw voor Chr.) Deze beroemde dichter, bekend van de Aeneas- het verhaal van de omzwervingen van Aeneas na de val van Troje en de stichting van het Romeinse Rijk- , was voor Dante een toonbeeld van eruditie en dichtkunst, maar ook van wijsheid en van de menselijke rede. Immers voor Dante was de rede het instrument bij uitstek om los van kerk en staat grip te krijgen op elke situatie. Tegelijk werd de Aeneas gezien als een vooraankondiging van het Christelijke rijk.

Op voorspraak van Beatrice, afgedaald om Vergilius te vragen adviseur, gids voor Dante te zijn, aanvaardt Vergilius deze opdracht.
Vergilius zal veelvuldig door Dante worden bezongen, worden geroemd om zijn kwaliteiten, hij die Dante door de vele moeilijke periodes heen helpt, die hem verzoekt door te gaan, niet te aarzelen op moeilijke momenten, vertrouwen in hem en in de goede afloop te hebben.

Ook in zijn komst zie je een bevestiging van modern psychologisch inzicht. Naast het besef van je eigen ellendige situatie is ook het besef van bijstand door een derde, een wijs persoon met levenservaring, een noodzaak om de lange en moeilijke weg vol met hobbels en kuilen naar herstel met succes te kunnen voltooien.

De rol van Beatrice meteen aan het begin van zijn weg door het hiernamaals is ook bijzonder. Beatrice, opgenomen in de hemelse sferen, was een voor Dante onbereikbare geliefde, die Dante in zijn La Vita Nova al eens in zijn dromen was verschenen en die hem nu weer als reddende engel tegemoet treedt. Met deze goddelijke interventie in het begin wordt aangegeven dat zijn tocht succesvol zal verlopen, immers Dante kan op goddelijke steun rekenen.
Hiermee zijn het begin en eind van de Divina Commedia met elkaar verbonden. Sterker nog, door de dominante rol van Beatrice is eigenlijk het begin en einde van het leven van Dante middels Beatrice met elkaar verbonden. Hij ontmoet Beatrice als hij 9 jaar is, daarna vele jaren later nog 2maal, zij sterft in 1290 als Dante 25 jaar is, waardoor zij, haar liefde, voor Dante onbereikbaar blijft.
Dante ziet haar in zijn dromen en schrijft in 1294 zijn La Vita Nova. Rond 1306 ziet Dante al werkende aan zijn La Divina Commedia, Beatrice weer, eerst in het bos en later in het Vagevuur. Als Dante zijn Paradiso heeft voltooid, zijn werk heeft volbracht, je zou het een goddelijke sturing kunnen noemen, sterft hij in 1321 met Beatrice in zijn hart op weg naar de hemelse zaligheid.

Het blijft toch heel bijzonder als je erover nadenkt, dat Dante in zijn jonge jaren, rond zijn 30ste, La Vita Nova schrijft, niet wetende hoe zijn leven zal gaan verlopen, zijn ballingschap nog niet voorziend, terwijl juist dat boek in retrospectief zo'n belangrijke basis is geweest voor zijn latere Divina Commedia. Het wordt wel gezegd dat La Vita Nova zonder de Divina Commedia nooit die aandacht en betekenis zou hebben gehad die het nu heeft.
Het tegenovergestelde is ook waar, zonder La Vita Nova, d.w.z. zonder de eerste ontmoeting van Dante en Beatrice op zijn 9 jarige leeftijd (sic!) geen Divina Commedia.

Inferno

Wat maakt de Hel zo bijzonder?
De Hel, voorgesteld als een taps toelopend ravijn dat reikt tot het centrum van de aarde, door de val van Lucifer ontstaan, staat symbool voor de val der zielen op basis van de ernst van de zonden, via het voorgeborchte, langs de sfeer van de incontinenza, de onmatigheid, de sfeer van de natuurlijke instincten zoals wellust, gulzigheid, verkwisting of toorn, eenmaal in de stad Dis, de Benedenhel aangekomen, naar de sfeer waar de rede bijdraagt aan het kwaad, het geweld, de fraude. Vervolgens af te zakken in de 10 delen verdeelde Malebolge, waarna via het ijs van Cocito, daar waar de verraders zijn, men in het centrum van de Hel is beland, daar waar Lucifer huist.

De hel visualiseren, wie kan dat beter dan Botticelli?
Sandro Botticelli - La Carte de l'Enfer - Category:Sandro Botticelli's illustrations to the Divine Comedy - Wikimedia Commons

Het zijn de straffen die de zielen voor eeuwig moeten ondergaan.
De duidelijk met veel fantasie omschreven straffen zijn een lering, een waarschuwing, die ook Dante in zijn rol als pelgrim en verteller niet onberoerd laten. Bij velen die Dante tegenkomt voelt hij zich persoonlijk betrokken, hij kent ze, juist ook omdat hijzelf zogezegd niet zonder zonden is. Juist dat maakt dit verhaal nog dramatischer.
Ook al zijn ze in de Hel geplaatst hij heeft medelijden en bewondering voor Paolo en Francesca, Farinata degli Uberti,Pier della Vigna, Brunetto Latini, Odysseus en Ugolino della Gherardesca, we komen ze allemaal tegen.
De aard, duur en de voortdurende herhaling der straffen dragen bij aan het dramatisch karakter. De straffen worden bepaald op basis van 'contrapasso', de vergelding, of gelijk aan de zonde of tegengesteld daaraan en op basis van de bekendheid van de persoon.
Zo worden de wellustigen omringd door stormen symbool voor hun niet te stillen wellust, de sodomieten omgeven door vuur uit de hemel, de gulzigen bedolven onder hun genuttigd eten, de hebzuchtigen en spilzieken verplaatsen voortdurend en doelloos de zware stenen die hun bezittingen symboliseren,de toornigen en de afgunstigen verdronken in hun gevoelens van haat en

afgunst, de overmoedigen gedwongen gebogen te lopen met enorme massa's op hun rug, de gewelddadigen in bloed ondergedompeld en de jaloersen omgeven door een eeuwige koude regen. Enkele voorbeelden, nog meer zijn te noemen aangezien nagenoeg elke van de 33 Canti kent wel een of ander vorm van straf.
De werkelijke straf is de vereeuwiging van het aardse gedrag, los van God, slaaf geworden van idolen zoals geld, macht, sex, overmoed, begeerte etc.

Door de grote variatie aan scènes, situaties, toonzetting, snelheid, onverwachte wendingen en dat in versvorm, soms met weinig woorden, blijft de lezer geboeid.
Dante maakt gebruik van het beeld van contrasten, van sterke tonen ten opzichte van intieme en reflexieve, van persoonlijke confrontaties tegenover beschrijvingen van de omgeving, politiek commentaar, van te keer gaan en aanmoedigingen, van medelijden en bewondering tegenover afschuw en woede.

Onze daadwerkelijke reis door het hiernamaals, de eerste fase,
de Hel, het Inferno, is begonnen.

Na deze inleidende beschouwing begint nu echt samen stap voor stap, Canto voor Canto, tezamen met Dante en Vergilius onze weg door de Hel naar het diepste der diepen, daar waar Lucifer met zijn vleugels het ijs zo koud maakt dat niemand meer daaraan kan ontsnappen. Wij samen met Dante en Vergilius wel, maar daarover later.

Canto 1 en 2 De verwijzing naar de Selva oscura, de komst van Vergilius en Beatrice, ruim hiervoor besproken.

In deze 2 Canti 3 uitdrukkingen, waarvoor aandacht.
'Far tremare le vene e i polsi' (Canto 1- 90)
(Om haar huivert mijn bloed en beeft mijn hand)*
Dante vraagt Vergilius hem te helpen de wolvin, de lupa, te betomen. Uiteindelijk moet er een veltro, een jachthond, aan te pas komen om de lupa te verjagen. In dit verband wordt vaak Berlusconi geciteerd. Hij zou deze uitdrukking gebruikt hebben in 2004 om te problemen bij Alitalia aan te duiden en tijdens een campagne in 2008 om zijn angst voor zijn tegenstander, geen lupa maar Veltroni, uit te drukken.

Tra color che son sospesi (Canto II 52-54)
e donna mi chiamò beata e bella,
tal che di comandare io la richiesi.
(In 't voorgeborchte waar ik rond moet waren,*
Riep mij een vrouw zo zalig en zo schoon
Dat ik haar vroeg haar wil te openbaren)

Hier spreekt Vergilius, verwijzend naar de komst van Beatrice, die zelf in het voorgeborchte moet blijven, net zoals al diegene die gestorven maar niet gedoopt zijn, zij die leefden voor Christus. Zij moeten wachten, zijn 'sospesi', vandaar het gebruik van deze uitdrukking om een staat van tijdelijk wachten aan te geven.

Even verderop in dezelfde Canto II- 92
Che la vostra miseria non mi tango
(Dat uw benauwdheid mij niet kan benauwen)*
'Non mi tange, het raakt me niet, wordt vaak schertsend gebruikt. Beatrice geeft aan Vergilius aan dat zijn ellende haar niet raakt. Zij is door God gezonden, zij is ongevoelig voor het kwaad.

Canto 3
Alhier de beschrijving van de Città dolente, de Hel, een plek van eeuwige pijn, de plek van het verloren volk.

Versregel 4-9
Giustizia mosse il mio alto fattore
fecemi la divina podestate,
la somma sapienza e 'l primo amore.
Dinanzi a me non fuor cose create
Se non etterne, e io etterno duro
Lasciate ogne speranza, voi ch'intrate

*(Mijn maker schiep mij uit gerechtigheid.**
Door goddelijke almacht, hoogste rede
En eerste liefde werd zijn hand geleid.
Niets is er voortgebracht in het verleden
Of het had eeuwigheid, ook ik duur voort;
Er is geen hoop voor wie hier binnentreden.)

Alhier meteen aan het begin van dit Canto een verwijzing naar de goddelijke rechtvaardigheid, wijsheid en liefde.
Die rechtvaardigheid vereist ook dat spijtloze zondaars, in wijsheid en liefde, worden gestraft, de vergelding, de 'contrapasso'. Die straf is noodzakelijk, immers zonder straf zal men straffeloos in zonden kunnen leven. En dat is niet de bedoeling in een rechtvaardige samenleving.
Maar Dante windt er geen doekjes om, eenmaal binnen, de op 'Nel mezzo' na de meest geciteerd versregel, ingehouwen boven de poort van de Hel: **"Lasciate etc.**…..laat alle hoop varen, er is geen redding mogelijk, zo!
Deze uitdrukking, geschreven op een stuk karton, wordt wel eens door scholen gebruikt als een middel om de leerlingen enige angst in te boezemen wanneer ze voor een examen opgaan.

Waar de toegang tot de Hellepoort leidt, wie heeft dat ooit beter in beeld gebracht dan Rodin?
Hoe Rodin 200 beelden samenbracht in zijn Hellepoort – //Vensters (kunstvensters.com)

Alvorens in te gaan op 3 andere bekende uitdrukkingen, die elkaar in dit Canto opvolgen, wil ik even wijzen op een banner van Janne Schipper, prijswinnares, met de tekst 'Il ben dell intelletto' Zij verwijst hierbij naar versregel 18 van dit Canto met de tekst: 'c'hanno perduto il ben de l'intelletto'. Janne verwijst in haar toelichting naar de zondaars, die volgens haar hun geestelijk onderscheidingsvermogen hadden verloren en in een kring moesten lopen achter een vaandel omdat ze tijdens hun aardse leven nooit achter een vaandel hadden aangelopen of te wel nooit keuzes hadden gemaakt. Eigenlijk wordt bedoeld, het zicht op God te hebben verloren, het einddoel van het verstand. Alleen met verstand, met keuzes maken kun je God bereiken.
Winnaars Koninklijke Prijs voor Vrije Schilderkunst 2020 - Paleis Amsterdam.

Che visser sanza infamia e sanza lode (Canto III, 36)
(Omdat zij goed hebben gedaan noch kwaad)*
Hier een meer algemene uitdrukking, niet goed niet slecht, middelmatig, neutraal dus.
Tegenwoordig zegt men: Bravo, ma non bravissimo. Bene, ma non benissimo. Dante verwijst hier in nogal scherpe bewoordingen naar de ignavi, zij die geleefd hebben zonder zware zonden te hebben begaan, maar zich ook niet achter het geloof hebben geschaard, die i.t.t. Dante geen duidelijke positie hebben ingenomen terwijl dat wel noodzakelijk was.

Als hier de ignavi door Dante zo scherp woorden beoordeeld, en ik dit tot me door laat dringen, dan vraag ik me toch af in hoeverre ik / wij ignavi ben / zijn. Hoe vaak kijken wij niet om, steken we onze hand niet uit en laten onze mening niet horen als dat nodig is. Je leest het dagelijks in de krant, mensen die niets deden terwijl ze het gevaar voor hun ogen zagen, wat te denken van al die mensen die actief aan het in stand houden van de Toeslagenaffaire hebben bijgedragen terwijl men wist dat het onrechtmatig was, of zij die tijdens de oorlog in stilte hebben bijgedragen aan het in stand houden van de Nederlandse of Duitse oorlogsmachine.
Niet dat ik zelf op de stoel wil gaan zitten om aan een ieder de vraag voor te leggen of men zich als ignavo helwaardig vindt, nee, het gaat mij hier om te onderstrepen dat de vraagstukken van toen, waar Dante het over heeft als hij de ignavi in beeld brengt, o zo actueel zijn. Mijn geweten

laat mij dit zo menselijke vraagstuk niet meer los, een voor mij geheel onverwacht resultaat van mijn eigen pennenvruchten.

Non ragioniam di loro, ma guarda e passa (Canto III**,** 51)
(Zie en ga voort, zonder van hen te spreken)*
Dat zegt Vergilius tegen Dante over de ignavi, in hun naaktheid snel achter een teken aan lopend zonder dat te bereiken, zoals zij ook in hun leven niets bereikten, gestoken door horzels en wespen: Spreek niet met hen, kijk en ga door.
Wat men met deze uitdrukking uiteindelijk wil zeggen, 'verlies je tijd er niet aan, het is/ zij zijn niet de moeite waard', zoals de ignavi ook niet waard waren voor medelijden en goddelijke rechtvaardigheid.

Che fece per viltade il gran rifiuto (Canto III 60)
(Die aan zijn hoge roeping had verzaakt)
Hier wordt verwezen naar een 80jarige kluizenaar Pietro da Murrone, die later in 1294 tot paus Celestinus V is gekozen. Hij, ook een ignavo, legde tot verontwaardiging van Dante na 5 maanden zijn ambt neer, waarna de door Dante vermaledijde Bonifacius VIII hem opvolgde.

Vuolsi così colà dove si puote (Cant III 95-96)
(Dit wordt gewild naar wilskracht en vermogen)*
Men gebruikt vaak deze uitdrukking, eigenlijk hoort er nog en regel achter:
ciò che si vuole, e più non dimandare
(Verenigd zijn: dus zwijg en vraag niet meer)*
Met deze uitdrukking wil men aangeven, vraag niet meer, een hogere macht, autoriteit heeft besloten, daarmee basta.

De aanleiding is een scene waarin de beide heren zijn aangekomen bij de rivier de Acheron waar Charon de levenloze zielen overzet. Ziende de levende heren, te zwaar voor zijn boot, wil Charon hen niet overzetten, waarop Vergilius tegen Charon zegt, doe het want een hogere macht - de verwijzing naar 'colà', d.w.z. daar waar God verblijft- , heeft besloten, verzet heeft geen zin.

Deze zelfde 2 regels komen ook voor in Canto V 23-24, alwaar hij verwijst naar Minos, die hier Dante wil tegenhouden, maar Vergilius ook hier zegt, verzet heeft geen zin, het lot van Dante is door hogerhand bepaalt.

Canto 4
Alhier het begin van de afdaling in de negen cirkels van de Voragine infernale.

Ontwaakt aan de overkant van de Acheron is Dante in de 1ste cirkel, het Voorgeborchte, het limbo samenvallend met het Katholieke limbo of voorportaal, een duistere plek, eerder van zuchten, dan van geween, van pijn zonder lijden.
Alhier de plek van de grote geesten, i Magni spiriti, personen die niet gedoopt konden worden en dus de verlossing niet konden bereiken. Zij waren meesters in de rede, maar de rede alleen kan geen redding brengen.
Vele grote geesten passeren de revue, Bijbelse patriarchen als Abraham, Mozes en Noe, dichters als Homerus, Horatius en Ovidius, en filosofen als Socrates, Aristoteles en Plato, allen hebben op hun manier een bijdrage aan de mensheid geleverd. Dante is hen dierbaar en voelt zich geroerd voor de eer die hen te beurt valt.
Maar Vergilius dan, ook hij is heiden, maar sommigen, zegt Vergilius, heeft Christus uit hun benarde positie verlost. Het vraagstuk van het Voorgeborchte raakt ook de vraag over de positie van baby's, die voor de doop overlijden. Wat is hun lot, het voorgeborchte, d.w.z. de Hel zonder uitzicht op verlossing, het Paradijs? De zwart- witte positie van ragione versus fede, hoe staan we er nu tegenover? Ik heb hier geen antwoord op.

Canto 5

Alhier in de 2de Cirkel worden de mateloze wellustigen door een hevige storm, symbool van hartstocht, meegesleurd. Historische figuren treffen we hier zoals Cleopatra, Helena, Achilles en Paris.
Ook speelt zich hier het beroemde, emotionele verhaal van Paolo en Francesca zich af. Hoe sterk en mooi de liefde ook is, zij die de liefde niet kunnen beteugelen middels de rede treffen straf. Paolo en Francesca zijn voor eeuwig in elkaars nabijheid tot elkaar in de Hel verdoemd. Voor Dante jaloersmakend, immers hij heeft Beatrice nooit kunnen bereiken.

Van Dante wordt beweerd dat hij zelf ook een tamelijk wellustig leven erop nahield. Hij erkent dat. In het verhaal van Paolo en Francesca ziet hij zich in hun spiegelbeeld. Hij realiseert zich dat als hij zelf geen afstand doet van een wellustig leven ook hij in de Hel beland. Alleen als de ragione, de rede, boven de Amore uitstijgt is er redding.

Enkele bekende uitdrukkingen verwijzen naar dit Canto.
Amor, ch'a nullo amato amar perdona (Canto V 103)
(Liefde die wie bemind wordt doet beminnen)
Hier laat Dante Francesca zeggen dat wie bemind wordt die liefde moet beantwoorden, ik moet wel, ik kan niet anders. Daarmee het verraad aan haar echtgenoot vergoelijkend.

Galeotto fu il libro e chi lo scrisse: (Canto V-137)
(Het boek was als door Gallehaut geschreven)
Hier wordt verwezen naar het boek dat de amoureuze gevoelens van Paolo en Francesca, al lezende versterkte. Ook in dat boek wordt verhaald van Lancelot die met Ginevra in zijn handen haar echtgenoot Koning Arthur ontrouw was. Het boek was een mooie aanzet, even later echter lieten zij het boek voor wat het was en volgde: 'la bocca mi basciò tutto tremante'.
Volgens sommigen zou het boek en niet hun ware liefde tot de sensuele passie aanleiding hebben gegeven. Een mogelijk verwijzing naar de invloed van het boek van Dante, de Divina Commedia, dat tot ernstige gevolgen aanleiding zou kunnen geven? Geen idee.

Tegenwoordig gebruikt men '**Galeotto fu…'** om enige relevante niet noodzakelijkerwijs amoureuze oorzaak, aan te duiden.

Canto 6
Dante, bijgekomen na zijn flauwte bij het zien en horen van het verhaal van Paolo en Francesco, bevindt zich, mogelijk gedragen door Vergilius, in de 3de cirkel, de plek van de golosi, de hebzuchtigen.

Zij liggen in de modder, gekweld door een vuile regen, hagelstenen. Een beetje regen ok, maar heftige regen, onophoudelijk, nee, geen pretje.
Het monster Cerberus bewaakt met zijn 3 vraatzuchtige muilen de 3de cirkel en vermaakt zich met het villen en vierendelen van de aanwezige zielen. Zo worden deze zielen beroofd van hun menselijk bestaan en hun intelligentie, gebracht tot een bijna dierlijke staat als tegenhanger voor hun materiële aardse genoegens.
Vergilius is slim, gooit aarde in zijn bek waardoor Cerberus wordt getemd en Vergilius en Dante kunnen passeren.
Met Ciacco, een onbekende Florentijn, praat Dante over Firenze, over de innerlijke strijd, wanorde en corruptie. Hij vertelt hoe de stad is gegrepen door mensen vol van superbia, invidia en avarizia. Hij zegt dat er maar weinig 'giusti' Florentijnen zijn en als die er zijn bovendien weinig gehoord. Ciacco verzoekt tot slot Dante de aardse wereld te vragen hem te doen herinneren.

De weerzinwekkende manier van beschrijven van de wereld der gulzigen staat in schril contrast met de liefdevolle, tedere manier waarop het verhaal van Paolo en Francesca wordt voorgesteld. Hier blijkt maar weer eens wat een ongelooflijk talent Dante heeft om situaties met alle emoties maar tegelijk ook duidelijk te beschrijven.

Canto 7

In de 4de cirkel, de plek van de vrekken en verkwisters, treffen Dante en Vergilius de geldwolf Pluto aan.
Alhier moeten beide groepen zondaars in tegengestelde richting met hun borst enorme massa's voortduwen, stoten tegen elkaar, de massa's rollen terug en het leven begint weer van vooraf aan. Die massa's stellen het bezit voor, de gehechtheid, waar Dante ook de geestelijkheid en kerk van beschuldigt. Vergilius spreekt hier ook even over Fortuna, niet als het heidense toeval, maar als goddelijke intelligentie, die op eigen wijze de wereldse zaken bestiert, waar een mens invloed op uit kan oefenen.
In ditzelfde Canto komt Dante in de 5de cirkel aan, waarmee het hoge deel van de Hel wordt afgesloten, het deel waar de 'incontinenti', de onmatigen, verblijven, zij die geen weerstand aan hun passies hebben kunnen geven.

Canto 8
Even verderop komt Dante, geholpen door Phlegias over de Styx met een bootje, de wrokkigen tegen, zij die hun woede inhouden, maar subtieler en ook gemener zijn.

Eén van hen is Filippo Argenti, lid van de familie Adimari, tegenstanders van de familie Alighieri. Dante heeft met die Filippo nog een appeltje te schillen. Deze Argenti, zoals zijn naam zegt, reed met een paard met zilveren hoefijzers als een wilde door de straten van Firenze. Deze Adimari zouden het bezit van Dante na zijn ballingschap hebben geconfisqueerd en zich tegen de terugkeer van Dante naar Firenze hebben verzet. Dante ziet hoe rechtvaardig Giustizia is en tevreden met het lot van Filippo, gaat hij tegen hem tekeer, wat Vergilius waardeert.

Canto 9
Inmiddels aangekomen bij de stad Dis in het lage deel van de Hel, de Styx achter zich latend, alwaar luid geklaag afkomstig. Deze stad wordt bewaakt door duivels, gevallen engelen die onze 2 vrienden niet door willen laten. Op de brandende torens, die Dante doet denken aan minaretten, verwijzend naar de moslims, die later als ketters worden genoemd, verschijnen de Wraakgodinnen, de Furiën met vrouwenlichaam en hoofd vol slangen. Vergilius zorgt er dan voor dat Dante Medusa niet in de ogen kijkt, ter voorkoming dat hij zou worden versteend. Dan komt een reddende Engel de deur van de stad opendoen.

Canto 10
In de 6de cirkel binnen de stad, een veld met open tomben, alsof zij nog meer dood dan dood zijn, waar ketters en vrijdenkers worden gestraft met hels vuur.
Onder hen Katharen en Epicuristen, deze omdat zij de onsterfelijkheid van de ziel ontkennen. Hij komt daar Farinata degli Uberti, epicurist en Ghibellijn, tegen. Hij is gesteld op Farinata omdat hij voorkomen heeft dat Firenze na een nederlaag van de Welfen met grond toe zou worden gelijk gemaakt, een blijk van vaderlandsliefde, 'amor patriae', uitstijgend boven het eigen belang. Hij verwijt hem de nederlagen van de Welfen.
Deze dubbele houding van straffen vanwege een zonde, maar waardering hebben voor de persoonlijkheid van een personage, vinden we ook bij de ontmoetingen van Dante met zijn leraar Brunetto Latini (canto XV) en Odysseus (canto XXVI).

Er ontstaat best een heftige woordenwisseling, waarbij Farinata voorspelt dat Dante zelf over 4 jaar en 2 maanden zijn ballingschap zal ervaren. Dit om lezers op het lot van Dante te wijzen, om hen dat niet te doen vergeten. In het Paradiso zal deze ballingschap worden herroepen door de voorzienigheid.
Uiteindelijk komen ze toch tot elkaar, beiden bewust van het onrecht hen aangedaan, beiden zeer gesteld op de stad Firenze.
Ook komt Cavalcante dei Cavalcanti, ook epicurist, langs, vader van zijn jeugdvriend Guido. De vader vraagt waarom Guido Dante niet vergezelt. Dante geeft aan dat hun wegen zijn gescheiden, blijkens ook uit het feit dat Dante, toen hij prior van Firenze was, Guido in 1300 in ballingschap had gestuurd, waarna Guido enkele maanden later aan malaria is gestorven

Er is waarschijnlijk geen filosoof die zo omstreden is geweest als Epicuris. Al in de oudheid werd hij uitgemaakt voor “varken”, “hondsvot” en “pornograaf” en in de middeleeuwen had hij de status bereikt van een soort “goddeloze filosoof”. Dante zegt hier over hem:

Suo cimitero da questa parte hanno (Canto X 13-15)
Con Epicuro tutti i suoi seguaci,
Che l’anima con corpo morta fanno.
(Bedenk: wat Epicuris heeft geleerd,*
Verdoemt ook wie hem volgden hier ter helle
De leer dat na de dood geen ziel resteert.)

Epicuris moet hier in het graf verblijven, gepijnigd door het vuur.
Terwijl ander filosofen uit de oudheid in de Hel verblijven min of meer bevrijd van martelingen, moet Epicuris als zondaar kwellingen ondergaan, zo was Dante op Epicuris gebeten.

Canto 11
In de 7de cirkel, verdeeld in 3 girones, bevinden zich lieden die anderen geweld hebben aangedaan. Terwijl in de Bovenhel de zondaars zitten van de incontinenza, van de bovenmatigheid, d.w.z. verder gaand dan wat onder normale omstandigheden is toegestaan, beschuldigd, staat hier het geweld centraal. Dante gaat daar met Vergilius dieper op in, volgens Dante verblijven hier diegenen die echt tegen God ingaan, de vloekers, de godslasteraars, de woekeraars, de moordenaars en zelfmoordenaars.

Canto 12
In de 1ste girone verblijven zij die de medemens geweld aan hebben gedaan, de moordenaars en woekeraars. Ook deze laatsten handelen tegen God volgens Dante, omdat de woekeraar niet van zijn arbeid leeft.
Centaurs zorgen ervoor dat ze worden gestraft door ze geheel of gedeeltelijk onder te dompelen in kokend bloed.
Minotaurus, symbool van het geweld, blokkeert de doorgang, hij die door Theseus is gedood en uit het labyrint van Daedalus is ontsnapt dankzij de hulp van Ariadne en haar kluwen wol. Vergilius gaat tegen de Minotaurus tekeer.
Maar dankzij de hulp van Nessus, die Dante op zijn rug draagt, bereiken ze de tweede girone, terwijl ze vele zondaars zien ondergedompeld in kokend bloed, vanwege het vele bloed dat ze op aarde hebben vergoten, waaronder Attila, de beroemde Hunnenvorst die voor zoveel vernieling zorgde in het Romeinse Rijk.

Alhier geeft Dante nog eens aan waar blinde hebzucht toe in staat is (Canto XII 49-51)
Oh cieca cupidigia e ira folle,
che sì ci sproni ne la vita corta
e ne l'etterna poi sì mal c'immolle!
*(O blinde hebzucht, dolle drift, u doet**
Ons zoveel kwaad in het kortstondig leven,
En dompelt ons dan eeuwig in dat bloed!)

De begeerte naar materiële goederen en woede van mensen leiden tot geweld tegen mensen. Inspelend op tirannieke politici die wat wij heden ten dage misdaad tegen de menselijkheid zouden noemen of geweld tegen je naasten simpel om meer te willen bezitten.
De wil om steeds meer te willen hebben is menselijk, aldus Dante, gematigdheid is het devies.
En dan te bedenken dat men in een flits alles kan verliezen. De uitdrukking ‘Chi troppo vuole nulla stringe (wie teveel wil blijft met lege handen achter) wordt dan werkelijkheid, ook nu!

Canto 13
Zelfmoordenaars, die voor altijd van hun leven beroofd zullen blijven, daar is niets aan te doen en zij die zich vergrepen hebben aan eigen goederen vullen de 2de girone.
Dante, aangekomen in een dood bos met dode bomen, dode bladeren, gaat gebukt onder al het geweeklaag, waarvan hij de bron niet ziet. Op aanraden van Vergilius breekt Dante een tak af,

hoort een enorme zucht van een ziel, zichzelf gedood, veranderd in een boom. Het is de ziel van Pier della Vigna, rechterhand van Federico II. Pier voelt zich valselijk beschuldigd door Federico II. Kan zich daar niet tegen verzetten en doodt zich. Hij wordt daardoor een giudice over zich zelf. Hij vraagt aan Dante op aarde zijn onschuld kenbaar te maken. Dante voelt zich aan hem verwant en zal zijn verhaal onder de levenden kenbaar maken.
Om de sfeer nog wat aan te scherpen, ziet Dante vervolgens naakte zielen die door wilde honden worden verscheurd, zoals zij hun bezit hebben verkwist.

Canto 14
In de 3de girone, een zandwoestijn, staan zij die tegen God, tegen de natuur en de kunst zijn opgestaan. De straf alhier is het eeuwig vallend vuur, hevige klagen alom, de handen bewegend om zich tegen het vuur te beschermen.
Alhier, één van de vloekers, de reus Capaneus, één van de 7 Griekse koningen die zich tegen Thebe hebben verzet. Deze Capaneus blijft ondanks alle vuur vol met minachting voor Zeus, maar ook voor Vergilius en Dante.
Hier geeft Dante aan dat de mens alles moet doen om zijn intellect zo goed mogelijk waar te maken, daarnaast is het noodzakelijk de hoogste autoriteit van God te erkennen. Hier zegt Dante het gaat niet alleen om wat je de mensen maar ook jezelf fysiek en geestelijk aandoet.

Canto 15
Onder de homoseksuelen, de sodomiti, ontmoet Dante zijn leermeester Brunetto Latini, die hij bedankt voor al zijn nuttig onderricht in zijn jonge jaren. Beiden betuigen elkaar, al lopend, want stilstaan is geen optie, groot respect. Ook Latini geeft aan Dante aan wat er na 1300 gaat gebeuren.
Niet is duidelijk waarom deze Brunetto onder de gewelddagen tegen de natuur is geplaatst. Vermoedelijk werd hij van homoseksualiteit in zijn tijd beticht, geen duidelijkheid bestaat hierover. Als een argument wordt aangegeven dat Brunetto in het Frans schreef, volgens Dante onnodig omdat het Italiaans als zijn moedertaal voldoende ontwikkeld is, vandaar dat hij de behoefte van Brunetto om in het Frans te schrijven tegennatuurlijk vond.

Canto 16
Hij ontmoet 3 andere bekende Florentijnen, Welfen, die zich tegen de verloren oorlog tegen Siena hadden verzet waaronder Guido Guerra. Deze 3 cavalieri staan symbool voor cortesia en valore, deugden die in Firenze verdwenen zijn. Van de gelegenheid maakt Dante gebruik om nog eens zijn afkeer van het huidige Firenze kenbaar te maken, van het nieuwe volk in Firenze, gericht op het verwerven van geld en toename van consumptie, losgeweekt van de goede gewoontes. Dante verlangt terug naar de tijd van gematigdheid en soberheid. Ook hier geeft hij aan de namen van deze edele lieden te doen herinneren onder de levenden.

Bij een waterval aangekomen, geeft Dante zijn koord van zijn kleding aan Vergilius die het naar beneden werpt om het monster Geryon aan te geven dat zijn hulp nodig is om hem naar boven te helpen.

Canto 17
Voordat Dante en Vergilius op de rug van Geryon naar beneden vliegen komen zij nog de woekeraars tegen, zittend in een kring, zich tegen het vallend vuur met de handen afwerend. Op hun ruggen zakjes met de wapentekenen van bekende families, zoals de Scrovegni in Padua, als teken van minachting van Dante voor die families.
Dante noemt hier de woekeraars, zij die geweld plegen tegen de ‘Arte’, d.w.z. de kunst om met eigen fysieke en intellectuele arbeid in zijn levensonderhoud te voorzien. Geld mag geen doel op zich zijn, matigheid is geboden. Geld met geld verdienen is tegennatuurlijk, waar hebben we dat niet meer gehoord, immers in zijn beleving kan geld alleen verdiend worden met zweet op het voorhoofd.

Canto 18
Na deze kringen dalen Dante vol angst en Vergilius op de schouders van het monster Geryon, met een driedelig lichaam: het gezicht van een rechtvaardige mens, een slangachtige lichaam en

vleugels, symbolen voor de sluwheid en valsheid van de bedriegers die zich, onderverdeeld in tien zones, in de 8e ring van de hel worden gestraft.

Alhier verblijven de frauduleuzen, zij die het pact van de vriendschap schenden, een natuurlijke liefdesband tussen de mensen. Voor Dante staat fraude gelijk aan het schenden van de natuurlijke orde.
Om deze groep te straffen schept hij een z.g. Malebolge, eigenlijk een kwade zak, een inferno in een inferno, verdeeld in 10 concentrische kloven, verbonden met rotspaden en bruggen, naar beneden toe lopend tot een centrale bron, te vergelijken met grachten rond een kasteel. In elke bolge worden verschillende frauduleuzen gestraft naar mate hun daden/ schuld. Deze fraudes lijken minder dan moord en zelfmoord maar volgens Dante schenden deze het vertrouwen van mensen onderling. I bolgi zijn een wereld van klagen, kwellingen zonder enige hoop, zonder enig teken van leven, gelijk de frauduleuzen tijdens hun leven wars waren van enige genegenheid, menselijke warmte.

In de 1ste bolge worden de koppelaars en de verleiders ten tonele gevoerd.
Zij lopen in een rij, de een tegen de ander in en worden permanent gekweld door zweepslagen van demonen. Alhier een verwijzing naar de Ponte Sante Angelo in Rome waar de pelgrims tijdens het Jubeljaar 1300, door paus Bonifatius VIII afgekondigd om de kas van de kerk middels de verkoop van aflaten te spekken, tegen elkaar in lopen aan weerskanten van de brug.
Aldaar ontmoet hij Venedico Caccianemico die zijn zus Ghisolabella gekoppeld heeft aan de markies van Ferrara en de grote verleider Jason die de Argonauten leidt naar de verovering van het Gulden Vlies. Een heldendaad, maar Jason heeft Isifile verleidt en bedrogen met woord en daad, zwanger laat hij haar alleen achter.
Toch heeft Dante respect voor Jason, de Griekse mythische held.

In de 2de bolge treffen we de vleiers aan, ondergedompeld in mest, in allerlei standen zich krabbend. Omdat hij walgt van dit soort mensen, hetgeen blijkt zijn scherp taalgebruik. Hij gebruikt hier de taal zo uitgebreid mogelijk, ook vulgair om bij de lezing walging op te roepen voor hun abject gedrag als verleiding en vleierij.

Canto 19
In de 3de bolge staan de simoniaci, zij die aan simonie doen, het verkopen van kerkelijke ambten, privileges en aflaten, dat veel geld opbracht. Het zijn de Pausen Bonifatius VIII, Niccolò III en Clemens V waar Dante zijn pijlen op richt.

Ze worden gestraft met de benen omhoog, hoofd naar beneden, vlammen raken permanent hun voetzolen aan. Niet voor niets, omdat deze lieden in hun leven op grote eer en eerbetuigingen konden rekenen. Het contrapasso, een passende vergelding, door Thomas van Aquino samenvallend met het Bijbelse ‘Oog om oog, tand om tand’, een straf tegenovergesteld aan het afkeurenswaardige gedrag, laat zich hier duidelijk zien. Een wrede en oneervolle kastijding, duidelijk, maar waarom? Het gaat om personen die religieuze functies vervullen, maar die daarin ernstig tekortschoten, alsof zij tijdens hun leven hun missie op hun kop hebben gezet.

De naam ‘simonie” komt van Simon de Wijze. Hij geeft geld aan apostelen om hem de mogelijkheid te geven via handoplegging de gaven van de Heilige Geest door te geven. Deze werd door Petrus weggejaagd. Dante verwijt de kerk niet hetzelfde te hebben gedaan met die geestelijken die zich aan simonie schuldig maakten.
Een bijzondere scene van vernedering, Niccolò III ziet Dante niet, denkt dat het Bonifacio VIII is en geeft hem aan dat een volgende Paus Clemens V hem nog verder in het gat zal drukken.

Dante geeft aan dat hij een groot voorstander is van een zuivere kerk zonder geldbejag en van het scheiden van de geestelijke en wereldlijke macht.
Uiteindelijk vertelt Dante dat alle ellende komt van de gift van keizer Constantijn aan paus Silvester in 313 na Chr. na zijn genezing van lepra en bekering. Die gift, bestaande uit de macht over het West Romeinse rijk, staat bekend als de Donazione costantiniana. Het 8ste eeuwse document

wordt later als vals aangemerkt, maar dat laat de kerk voor wat het is. Haar wereldlijke macht is niet meer weg te denken.

Canto 20
In de 4de bolge vinden we de waarzeggers, tovenaars en helderzienden, een veelheid van personages uit de oudheid komen langs.
Net zoals bij vele andere straffen, ook hier laat Dante blijken over een onmetelijke fantasie te beschikken. Hun hoofden op hun naakte lichamen zijn naar achteren gekeerd. Hun gang is naar voren of naar achteren, het is maar hoe je het ziet, langzaam, in stilte of geklaag.

Zij hadden geprobeerd de goddelijke tekenen uit te dagen, maar de goddelijke wil is ondoorgrondelijk zelfs voor de Beati en Engelen. Op aarde hadden ze vooruit willen kijken, nu alhier veroordeeld om voor altijd achteruit te kijken.

Waarom huilt Dante hier, deze zondaars ziende. Zeker niet uit medelijden om wat hij ziet. Maar omdat hij hier de gekwelde, gedeformeerde mens ziet, gemaakt naar Gods beeld en gelijkenis, hij die zijn passie maakt zelf op de stoel van het goddelijk oordeel te gaan zitten.
Dante gaat hier nog verder op in. Hij waarschuwt zichzelf en alle anderen besef te hebben van de grenzen van het kenbare en van de noodzaak de arrogantie alles te willen weten te vermijden. De toekomst is aan God voorbehouden niet aan de mens, dat moge duidelijk zijn, aldus Dante.

Canto 21 en 22
De 5de bolge, het domein van de door geldzucht gedreven ambtsmisbruikers, zij die een publieke functie vervullen en diensten voor geld verkopen aan anderen, de baratteria.
Deze groep moet voor ontspanning zorgen. Zij zijn voor eeuwig in kokend pek gedompeld en duivels pijnigen hen met nagels en haken.
Ook Dante is beschuldigd van baratteria. Juist daarom verscherpt hij van toon, omdat hij valselijk beschuldigd was van corruptie.
Duivels, waaraan Dante allerlei soort namen toekent, spelen met hen, beledigen en belazeren hen. Hij is lichtzinnig van toon, sarcastisch alsof Dante hier plezier heeft. Een soort giostra infernale waarbij een ieder elkaar op de hak neemt. Het aardige is dat Dante zich hier van zijn komische kant laat zien, zoals ook het gewone volk zich kan uiten.

Canto 23
Als Dante de 6de bolge, de plek van de hypocrieten bereikt, is hij ontsnapt aan de greep van de duivels en verandert hij van toon.
Alhier sjokken traag en bezwaard de hypocrieten voort met een kap over hun hoofd, daardoor weinig ziend, voorts met een pij aan van binnen bekleed met lood, zoals ook Federico II diegene die zich aan majesteitsschennis schuldig maakte pleegde te straffen. De schijn van goud van het lood moet doen denken aan de huichelarij.
Alhier de benedictijner monniken van Cluny, vanwege hun dubbelzinnigheid, van buiten vol medelijden, van binnen vizioso. Ook komt Kajafas in beeld, gestraft met het kruis naar beneden als ook Anna, zijn schoonvader, leden van het Sanhedrin, eveneens vanwege de veroordeling van Christus.
Kajafas stelde zijn eigen belang hoger dan het algemeen belang. Hij en Anna moeten de last dragen van het kwade door de hypocrieten begaan ten koste van de onschuldigen.

Canto 24 en 25
De 7de bolge is het speelveld van de dieven.
Het heeft moeite gekost om hier te komen, Dante heeft de hulp van Vergilius echt nodig om hem over zijn vermoeidheid heen te zetten.
Maar eenmaal aangekomen in de 7de bolge, schrikt Dante van wat hij ziet. Duizenden slangen die naakte, in rondjes lopende personen kwellen, met handen aan elkaar verbonden, zodat ze deze niet meer kunnen gebruiken zoals ze gewend waren tijdens hun aards bestaan.
Voorts worden hun lichamen door de slangen tot as verbrand. Hierdoor zijn ze van hun persoonlijkheid, hun lichaam beroofd, zoals zij anderen hun bezittingen beroofden.

En dan ziet Dante Vanni Fucci, een dief van een heiligdom uit de sacristie van de kerk van Pistoia. Deze Vanni Fucci wordt voor zijn ogen door een slang gebeten, verandert dan in as, waarna hij wederom als een Feniks uit de as verreist. Dante is zeer verbaast over deze wederopstanding. Tijdens zijn leven is de diefstal aan een ander toegeschreven, die daarvoor tot de galg was veroordeeld. Vanni Fucci erkent dat aan Dante, maar Dante is nog niet klaar met hem, een buitengewoon gewelddadig persoon, een Zwarte Welf, die trots is op zijn verleden als man van Pistoia, zichzelf een beest noemend.
Spijt hebbend van zijn schuldbekentenis, keert hij zich tegen Dante, verwijt hem, Dante, die hij nu met 'del tu' vernederend aanspreekt, dat Dante het is geweest die hem in de Hel plaatst. Hij verwijst naar het feit dat de Zwarte Welfen door de Witte Welfen uit Pistoia zijn verdreven, die later zelf door de Zwarten uit Firenze zullen worden verdreven. Dat voorspelt Vanni Fucci met de beroemde versregel: **'E detto l'ho perché doler ti debbia!'.** (*Dat zeg ik, wetende dat het je grieft*).* Dante zelf nu zeer bedroefd en van slag door dat hij nu herinnerd wordt aan het lot dat de stad Firenze en hem zelf zal treffen.
Het contact met Vanni Fucci eindigt met een blasfemisch gebaar, een vijgenteken, - ook toen al kennelijk in gebruik- van Vanni Fucci, waarna Vanni Fucci zijn straf voor zijn gebaar en zijn hoogmoed verder moet ondergaan, de slangen laten hem niet meer los en verhinderen hem nog verder te spreken.

Andere dieven vullen nu het toneel w.o. Caco die de kudde van Hercules stal, die de meest verschrikkelijke transformaties ondergaan.
Als een ware Ovidius beschrijft Dante uitvoerig en zeer gedetailleerd dat wat hij ziet, waarbij Dante zijn woede tegen Pistoia, hol der dieven, en Firenze niet onder stoelen of banken schuift.

Canto 26
In de 8ste Bolge komt Dante 2 belangrijke personages tegen: Odysseus en Guido da Montefeltro, aangeduid als frauduleuze raadgevers. Mensen met hoge intellectuele kwaliteiten, maar gebruikt om perverse redenen. Vlammen zijn hun lot, zij hebben hun tong misbruikt.
Hier volgt een indringend gesprek tussen Vergilius, Dante en Odysseus, aldaar geplaatst vanwege de list met het Paard van Troje. Dante verwijst naar de volgens hem waanzinnige tocht van Odysseus, op zich genomen, nadat hij na vele omzwervingen weer in Ithaka was aangekomen. Zijn honger naar kennis dreef hem, zijn vrouw en kinderen op Ithaka achterlatend, om de wereld van het westen, de grenzen te leren kennen, te onderzoeken hoe de wereld er voorbij de Zuilen van Hercules, het veronderstelde Gibraltar eruit zou zien. Hij heeft het met zijn dood moeten verkopen.
Dante geeft hier aan dat met verstand wel veel, heel veel maar niet alles is te begrijpen. Dante steunt van harte de zucht naar kennis, daarbij niet bang te zijn te falen. Maar de grens is daar, waar de zoektocht naar kennis de wereld van het onzichtbare aangaat, de wereld van het geloof.

Bij de Zuilen van Hercules (Gibraltar) aangekomen spreekt Odysseus zijn makkers toe met deze woorden: "Broeders, aan honderdduizend gevaren zijn wij ontsnapt op onze tocht naar het Westen. Ik hoop dat de korte tijd die ons nog rest, ons niet zal weerhouden kennis te maken met die onbewoonde wereld.
Onder de indruk van zijn toespraak, konden zijn metgezellen niet anders dan hem volgen tot de wereldgrenzen van toen. Na vijf maanden zagen zij een berg: de Louteringsberg. De blijdschap over deze aanblik duurde kort en werd snel uitgedoofd door een zware storm die hen deed zinken.

Alhier de broemde versregels:
Cosiderate la vostra semenza: (Canto XXVI 119-120)
Fatti non foste a viver come bruti,
mar per seguir virtute e canoscenza.
(Denk aan je afkomst: 't is ons niet gegeven
Te leven als het redeloze beest;
Wij horen deugd en kennis na te sterven)*

Thans wordt deze uitdrukking gebruikt om mensen aan te sporen niet als beest maar als mens te leven, deugden en wetenschap volgend.

Terwijl in het verhaal van Paolo en Francesca de verwijzing naar de lussuria van Dante kenbaar is, zo spiegelt Dante zichzelf hier sterk aan Odysseus. Ook Dante zelf heeft de vurige neiging om alles te willen weten. Ook hij voelt zich net zoals Odysseus gevoed door de superbia, de hoogmoed.

Wat is de wortel van deze drang? Dante toont het via een weerspiegeling in canto XXVI van het Paradijs. Daar ontmoet Dante Adam en hij vraagt hem wat de oorzaak is geweest van zijn verbanning uit het aardse paradijs. Het antwoord van Adam wordt weergegeven in de verzen 115-117, corresponderend met de verzen 115-117 in canto XXVI van de hel:
"Welnu mijn zoon, dat ik van de vruchtboom proefde was niet de oorzaak van mijn ballingschap, maar dat was omdat ik een grens had overschreden". De zonde van Adam is de erfzonde van Odysseus, die hem slechts bracht tot het zicht op de berg waarvan Adam, om dezelfde reden, was verdreven.

Acciò che l'uomo più oltre non si metta (Canto XXVI 109)
(Opdat geen mens ze zou passeren, maar)*

Hiermee geeft Hercules middels een inscriptie op zijn Zuilen de waarschuwing: 'Voorbij dit punt, de Zuilen, ga je niet.
Deze uitdrukking: ''Non si va oltre', of anders 'Non plus ultra' was voor Karel V, tevens koning van Spanje, reden om voor zijn Gulden Vlies het motto aan te passen in: 'Plus Ultra'. Immers, zijn rijk moest verder rijken dan Gibraltar naar het oosten, de islam en naar het westen.
(Dit motto is te zien op een afbeelding in het tongewelf en midden op het koorhek van de Grote Kerk in Naarden)

Canto 27
Guido da Montefeltro, een heer van stand, Ghibellijn. Na jaren van oorlog voeren, is Guido, na eerst door Bonifatius VIII te zijn geëxcommuniceerd, 2 jaar voor zijn dood in 1298 Franciscaan geworden.
Guido zou Bonifatius adviezen hebben gegeven hoe zijn vijanden met list te verslaan, waar tegenover Bonifatius hem zijn absolutie had voorgespiegeld. Maar absolutie geven voor iets wat je nog niet gedaan hebt, kan niet, waardoor Guido uiteindelijk toch in de Hel beland.
Het is goed te begrijpen dat Guido en Dante hier fel tekeer gaan tegen Bonifatius VIII.

Canto 28
In de 9de Bolge komen we de zaaiers van verdeeldheid tegen, door het zwaard van de tweedracht lichamelijk zwaar verminkt.

Mohammed is één van hen, aangeduid als een ontspoorde christen, als een kardinaal teleurgesteld dat hij geen paus was geworden. Ook de schoonzoon Ali wordt genoemd, veroorzaker van schisma van de sjiieten en soennieten.
De reputatie van de islam was in de dertiende eeuw al zo gegroeid dat de stichter ervan als gevaar werd gezien voor het christelijk-joodse monotheïsme. De profeet wordt afgeschilderd als een splijtzwam, iemand die de katholieke geloofsleer betwijfelt. Dante kon wel ageren tegen Mohammed, hij was ten diepste beïnvloed door die islamitische cultuur, dat we terug zien in de Hel waar hij de twee grote Arabische denkers Ibn Rushd en Ibn Sina plaatst. Hoewel gedoemd om eeuwig te branden worden ze overladen met complimenten. Zonder hun bijdragen aan het middeleeuwse denken zou Dante Dante niet zijn.
En Saladdin, de islamitische ridder die de kruisvaarders in de twaalfde eeuw overrompelde en uit Jeruzalem joeg, moet in de Hel ook op de blaren zitten. Westerse kronieken roemen het karakter van deze islamitische strijder die – hoewel niet van plan Jeruzalem te delen – zijn christelijke vijanden toch nobel tegemoet trad.
De hel van Dante is opvallend multicultureel, helemaal vergeleken met onze tijd waarin alles wat met islam kan worden geassocieerd, met achterdocht wordt beschouwd. Voor Dante zijn moslims gevaarlijke ketters, toch beziet hij hun cultuur met achting.

Dante had trouwens nog een reden om de islam gunstig gestemd te zijn. Er is al vaak gesproken over de opvallende gelijkenis die er is tussen de mythische reis van de profeet Mohammed naar de hemel en Dante's reis door het hiernamaals.

Het is buitengewoon betreurenswaardig dat uitgeverij Blossom Books in de recente vertaling van De Hel de naam Mohamed heeft verwijderd onder het mom dat die naam in La Divina Commedia moslims zou beledigen. Tegelijk aangevend dat het verwijderen van die naam de essentie van et werk van Dante niet schaadt. Welke plaats in de Hel zou je deze uitgever en vertaler willen toekennen?

Een andere zaaier van verdeeldheid is Beltram del Bornio, die wordt afgebeeld met zijn hoofd in zijn hand, hoe wreed kan het zijn.
Hij wordt gestraft omdat hij de jonge Engelse koning Hendrik III zou hebben aangeraden oorlog te voeren tegen zijn vader, daarmee de Koninklijke familie in tweeën te delen, de vader en zoon romp en hoofd van elkaar scheidend.

Che disse, lasso! 'Capo ha cosa fatta'.- (Canto XXVIII 107
(*Helaas ik zei 'Geen keert wat is geschied")* of te wel, 'gedane zaken nemen geen keer'.
Oorsprong van deze frase verwijst naar het begin van het conflict tussen de Welfen en Ghibellijnen.
Buondelmonte dei Buondelmonti had in 1215 zijn trouwbelofte geschonden. Eén van de leden van de benadeelde familie der Amidei, Mosca dei Lamberti, Ghibellijn, thans met handen afgehakt waar het bloed vanaf druipt als teken van het door hem veroorzaakte geweld, sprak de gevleugelde woorden tijdens een bijeenkomst opgezet om Buondelmonte te vermoorden: Een actie heeft altijd een doel, een capo, aarzelen brengt tot niets.
In 1258 werden de laatste Lamberti familieleden uit Firenze verjaagd.

Canto 29
Alhier maant Vergilius Dante door te lopen, zijn hoofd af te keren van al deze gruwelijke beelden, maar Dante aarzelt nog even, hij ziet een verwant Geri del Bello. Deze zou zijn vermoord, zijn familie heeft nagelaten bloedwraak te plegen. Dante was niet tegen de bloedwraak, maar de aanwezigheid van Geri hier was gebaseerd op zijn eigen frauduleuze leven, dat één van zijn slachtoffers hem tot de moord op Geri had gebracht. De mixed feelings van Dante zoals op vele andere plaatsen worden hier zichtbaar. Straf moet worden ondergaan, tegelijk gevoelens van medeleven, van begrip maken het voor Dante moeilijk om de ontmoetingen onberoerd te laten passeren. Anderzijds daar waar hij de straf volledig terecht vindt kan Dante ook meedogenloos zijn.

De satan in 10de Bolge van de valse munters en alchimisten doet denken aan verschrikkelijke ziektes, pesthuizen, lazaretten. Dante sluit zijn oren met zijn handen af om het verschrikkelijk geweeklaag niet te horen, tegelijk draait hij zijn hoofd weg om het afschuwelijke spektakel van de melaatsen die voortdurend hun ruggen krabben om de schurft te verwijderen niet te hoeven zien. Griffolino di Arezzo was één van hen, hij had van iemand geld afhandig gemaakt met de belofte hem te kunnen laten vliegen. Dat lukte dus niet, waarop de bisschop van Arezzo hem tot de brandstapel heeft veroordeeld. Niet om deze reden, maar vanwege het feit dat hij alchemist was, een bedrieglijke vorm van verrijking, zit hij nu hier in de Hel.

Canto 30
Onder de zondaars, die anderen als varkens bijten, is Gianni Schicchi. Door de stem van Buoso Donato, die zijn vermogen had nagelaten aan een klooster om zo in het hiernamaals minder gestraft te worden voor zijn zondig leven, na te bootsen, probeert hij een notaris te bewegen zijn testament vlak voor zijn dood te veranderen. Dit thema, het bedrog, is voor Puccini in 1918 het thema voor zijn gelijknamige opera: Gianni Schicchi.
Myrrha was ook een bedrieger. Zij kreeg een kind van haar vader, die dacht dat zij een ander was, Adonis, de latere geliefde van Venus, die door een everzwijn werd gedood.
Ook een bekende valsemunter is Maestro Adamo, ook hij levend verbrand omdat hij de Florentijnse munt vervalste. Hij moet zijn gelddorst met eeuwige dorst bekopen.

In mijn verhaal in Maart 2021, Il viaggio di Dante, alwaar ik iets zeg over de Castello del Conti Guido in Romena, komt deze Adamo uitgebreid in beeld.
Adamo wordt getroffen door het levendige tweegesprek tussen Adamo en Sinono, ook een bedrieger die de Trojanen had aangespoord het paard van Troje binnen te laten. Dante kan zich er niet van loslaten, Vergilius moet hem echt wegtrekken om de 8ste cirkel te kunnen verlaten met zijn Malebolge, de 10 bolge's, al met al goed voor een derde deel van de Hel, waar een verzameling van frauduleuzen in beeld zijn gekomen.

Canto 31
In de 9de cirkel naderen we het laagste deel van de Hel, alwaar de samenkomende rivieren dankzij de grote vleugels van Lucifer zijn verworden tot een ijslaag: de Cocytus.
Afdalend van de 8ste naar de 9de cirkel ziet Dante torens die doen denken aan de torens van Montereggioni. Maar Vergilius laat Dante weten dat het niet die torens zijn maar Giganten, die gestraft zijn voor hun vrijmoedige opstanding tegen God. Zij, bewakers van het grote gat waarin de verraders maar ook Lucifer gehuisvest zijn, zitten geketend half in het ijs gezakt, behalve Antaeus die beide heren verder helpt de diepte van de ijslaag in.

Om de grootte van de Giganten te beschrijven maakt Dante gebruik van de naam die de Friezen hadden. Hun lengte was beroemd. Er staat geschreven:
Tre Frison s'averien dato mal vanto (Canto XXXI 64)
*(Drie Friezen op elkaar geklommen, (hadden) niet (volstaan)**

Deze 3 Friezen op elkaar zouden zijn hals nog niet bereiken, zo lang berekend 23 meter, waren deze Giganten. Eén van de Giganten is Nimrod die geprobeerd heeft met de Toren van Babel de hemel te bereiken.

Canto 32
De verraders, de allerlaagste soort zondaars, zijn verdeeld over 4 groepen in 4 verschillende zones.
De 1ste zone wordt genoemd Caina, zij die familieleden hebben gedood.
Zij willen zich niet kenbaar maken aan de beide heren, om hun straf nog niet te verergeren, maar Dante wil ze wel kennen juist om hun naam op het bovenaardse te laten klinken en zo hun straf nog te verergeren. Twee van hen zijn de graven van Magnona, broers, de een Welf, de ander Ghibellijn, die elkaar letterlijk naar het leven stonden. Zo dus hier hun straf elkaar letterlijk steeds tegen elkaar aan te moeten stoten.

In de 2de zone
Alhier de verraders van het vaderland of eigen partij.
Hier gaat Dante tegen Bocca degli Abati te keer, woedend is hij vanwege het verraad. Deze Bocca, Welf, wilde eerst niet zijn identiteit prijsgeven ook niet na een dreiging van Dante om zijn haar uit zijn hoofd te rukken. Echter een andere zondaar verraadde zijn identiteit. Het blijkt Bocca te zijn die in de slag bij Montaperti in 1260 verraad had gepleegd door de hand van één van de vaandeldragers af te hakken. Doordat het vaandel viel, raakten de Welfen in paniek waardoor ze de slag verloren.

Là dove i peccatori stanno freschi (Canto XXXII 117)
(Dat Da Duera hier verkoeling zocht) (eigenlijk staat er 'hier' = waar de zondaars verkoeling zochten)*
Alhier bevinden de verraders in het diepste van de Hel, waar zij geheel of gedeeltelijk in het ijs zijn ondergedompeld. 'Stanno freschi' duidt op verwijzing naar hun verschrikkelijke situatie. Tegenwoordig gebruikt men deze uitdrukking om aan te geven dat iets slecht af zal lopen.

Canto 33
Conte Ugolino en Aartsbisschop Ruggieri kunnen elkaar niet luchten of zien. Conte Ugolino, Ghibellijn, had zijn partijgenoten verraden door zich bij de Welfen aan te sluiten. Later was hij door de bisschop, dankzij verraad, opgesloten in de gevangenis, na door hem te zijn veroordeeld vanwege overdracht van enkele kastelen als onderdeel van onderhandelingen met de Welfen van

Firenze. Aldaar zou hij samen met 2 kinderen en kleinkinderen om, nadat Ruggieri de bewakers geboden had de sleutel in de Arno te gooien, van honger sterven. Gezegd wordt dat Ugolino zich aan kannibalisme van de (klein) zonen schuldig zou hebben gemaakt. Daarvan is na onderzoek niets gebleken.

Dante alhier maakt gebruikt van al zijn talenten niet alleen om de zonden te beschrijven, de wreedheid van de straf, het dramatische karakter van de gebeurtenissen, alsof het een Griekse tragedie betreft, de betrokkenheid van (klein) zonen, maar ook het medeleven van de lezer.
Hoe verschrikkelijke de straf, hoe groot de afschuw van Dante, hoe sterk hier neergezet in de versregel:
La bocca sollevò dal fiero pasto (Canto XXXIII, 1-3)
Het begin van dit Canto 33, alsof je een aasgier ziet, die even opgeschrikt weer doorgaat met het verorberen van zijn prooi.
quel peccator, forbendola a' capelli
del capo ch'elli avea di retro guasto.
*(De zondaar staakte zijn barbaarse eten**
En zei, toen hij zijn mond gereinigd had
Met haar van 't hoofd dat hij had aangevreten:)
Verwijzend naar de eeuwige straf die Ruggieri moest ondergaan, te worden opgevreten door Conte Ugolino.

Geen plastischer beschrijving mogelijk, zou ik zeggen, van de vreetpartij van Ugolino die tot in de lengte der dagen het hoofd van bisschop Ruggieri tot de zijne mag rekenen. Zie het woord 'fiero' niet als 'trots" maar als barbaars, wreed, als een woest dier. In deze zin wordt het woord 'fiero in de Divina Commedia vaker gebruikt, een woest dier, een woeste rivier of een woeste kop van een duivel.

In de 3de Zone, Tolomea, de verraders alhier, zij die hun familieleden hebben verraden, hebben hun hoofden andersom, waardoor hun tranen bevriezen en huilen voor hen niet mogelijk is.
Eén van hen is Broeder Alberigo, een Welf van Faenza, die familieleden voor een maaltijd had uitgenodigd om vrede met hen te bewerkstelligen, maar hen door knechten liet vermoorden nadat hij als teken van aanval had geroepen 'Het fruit'. Het verzoek aan Dante van Alberigo om het bevriezen van de tranen te doen stoppen omdat hij de naam van een ander zondaar zou hebben verraden werd door Dante afgewezen omdat 'volgens Dante verraad niet wordt beloond.

Il bel paese, là dove il sì risuona (Canto XXXIII, 80)
(Van het bekoorlijk land waar si weerklinkt)*
Deze alom bekende uitdrukking wordt door Dante gebezigd terwijl hij Pisa, gelegen in het Bel paese, een veeg uit de pan veegt voor haar gedrag jegens Ugolino.
Dante noemt Italië als het land waar men met 'si' een bevestiging geeft, zo ook, zoals hijzelf in zijn De Vulgari Eloquentia aangeeft, de twee andere talen die gekenmerkt worden door hun woord van bevestiging: la Lingua d'oil (de streek ten noorden van de Loire) en la Lingua d'oc, het gebied van de Provence. 'Oil' en 'oc' hebben dezelfde bevestigende betekenis als 'si'.
Het begrip Bel paese is ook door Petrarca gebruikt (F. Petrarca, Canzoniere, CXLVI, vv. 13-14) en thans ook in zwang als een heerlijke kaas: Il formaggio Bel Paese.
'

Canto 34
Giudecca is de 4de en laagste zone van de Hel. Alhier de verraders van de eigen weldoeners, de kerk en het rijk. Zij zijn niet half maar geheel verzonken in het ijs. Elke menselijkheid, warmte is hier verdwenen, een spookachtige omgeving. Hier, waar de dood regeert leeft Lucifer, gestraft om redenen van superbia, hoogmoed en invidia, afgunst. Door zijn val, verdreven door God uit het Paradijs, is de Hel ontstaan als een Voragine infernale, waar als een reactie daarop de berg van het Purgatorio is ontstaan.
Dante moet langs Lucifer om de weg opwaarts naar het Purgatorio in te kunnen inslaan. Lucifer een enorme gestalte met 3 gezichten van verschillende kleuren, verwijzend naar de Drie-eenheid. Lucifer wilde zich gelijken aan God, de 3 gezichten zouden wijzen op goddelijke macht, wijsheid en liefde. Maar eigenlijk staan deze gezichten voor onmacht, onwetendheid en haat. Een

voortdurende stroom tranen glijden uit zijn 6 ogen, zijn 3 monden zijn gevuld met slijm en speeksel.
Voortdurend krabt Lucifer Judas, verrader va de kerk, Christus, naast hem Brutus en Cassius, beide verraders van Caesar, de 3 grootste verraders uit de geschiedenis. Door de ijzige kou is er in dit diepste van de Hel geen plaats voor medelijden en haat, elke vorm van leven is hier afwezig. Het is weer Vergilius die Dante op zijn rug helpt deze drempel te passeren, waarna een nieuwe fase van de reis voor Dante die uiteindelijk in het Paradijs zal uit monden begint. Maar daarvoor moet hij nog heel veel doorstaan, ook al klinkt het idee van een verblijf in het Vagevuur veel vriendelijker, waar de hoop op redding reëel is. De allerlaatste versregel van dit deel van de Divina Commedia getuigen daarvan:

E quindi uscimmo a riveder le stelle (Canto XXXIV 139)
(Daarboven zagen wij de sterren weer.)*
De sterren, die we ook weer terug komen aan het slot van het Purgatorio en Paradiso.

Maar vergis je niet, de weg is nog lang, ook op de weg omhoog kom je nog veel ellende tegen.

Veel tekst, veel informatie, een grote bron van inspiratie en bezinning, indien teveel, dan kunnen mogelijk deze filmpjes voor enige verlichting zorgen.

Dante Hell animated deel 1 https://www.youtube.com/watch?v=7iyfQaMtvpw
Dante Hell animated deel 2 https://www.youtube.com/watch?v=QrvsJW9XsSQ

Slot
Ik weet niet hoe jij je voelt na het lezen van dit verhaal, ik voel me geestelijk uitgeput, zoveel ellende en dat alles ten gevolge van onaangepast gedrag dat kwelt. Dat maakt me benauwd en angstig voor de gevolgen van eigen onaangepast, qualsiasi modo, gedrag. Ik weet ook dat je deze leerfase door moet om, dankzij deze confrontatie met je eigen levensfase, tot een beter leven te komen, maar daarvoor moet ik nog wel eerst door het Vagevuur om uiteindelijk het Paradijs te bereiken.
Maar nu even rust, weliswaar in het onderste en koudste deel van de Hel, maar het vooruitzicht dat een warmere fase eraan komt brengt mij tot een positieve stemming.
Maar hoe zou Dante zich nu voelen, ook hij in het binnenste en koudste deel der aarde. Ik probeer me dat voor te stellen, maar het lukt me niet ook al heb ik er alles aan gedaan om in de huid van Dante te kruipen. Maar misschien lukt het jou wel, ik gun het je, het maakt me jaloers.
Tot nader.

Met grote dank is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- De Syllabus van het PROJECT DANTE 2021, aangeboden door de vereniging Dante Alighieri Deventer
- Ike Cialona, toelichting en vertaling, aangeduid met *, uit Dante Alighieri - Goddelijke Komedie
- DANTE *e la Commedia*, samengesteld door Raffaelle Campanella (gerealiseerd mede dankzij la Società Dante Alighieri Italia)

1 Mei 2021
Rob Vroom

Dante 700 Juni 2021
Purgatorio

Nog koud van lijf en leden, eerst nog gezeten in het diepste der diepten van de Hel, maar nu in de hoop dat mijn weg terug naar het bovenaardse met succes zal verlopen, begin ik aan de volgende fase van mijn reis door het hiernamaals, het tweede deel van de Divina Commedia, het Purgatorio. Maar hoe moet ik mij het Purgatorio voorstellen?

E quindi uscimmo a riveder le stelle, (Daarboven zagen wij de sterren weer*) met deze versregel sluit het 34ste Canto van het Inferno af. Dante en Vergilius waren langs een rivier, stromend vanaf de Louteringsberg door de aardkorst heen naar boven gestegen. Eenmaal dag geworden zien ze de kust, zand en de louteringsberg, met aan de voet 2 lage terrassen, het Antipurgatorio, een voorhof, waar de zielen verblijven die nog niet aan een loutering toe zijn. Odysseus had deze berg gezien op zijn reis voorbij de Zuilen van Hercules, maar verdronk.

Na een steil gedeelte bereiken de zielen een poort bewaakt door een engel, de poortwachter, die hen de toegang geeft tot 7 omgangen, te doorlopen om uiteindelijk het aardse paradijs te bereiken. De engel kerft 7 P's, verwijzend naar de Peccata, de zonden, op het voorhoofd van de zielen, die verwijderd worden na iedere omgang met succes te hebben doorlopen.
De duur van het verblijf van de zielen en elke fase wordt bepaald naar mate de ernst van de zonden en de mate van berouw en boetedoening.

Zo schimmig, ondoorzichtig, ongrijpbaar de Hel is, zo aards is de sfeer van het Purgatorio.
De natuur is weelderig, vogels zijn te horen, er is dag- en nachtritme, er zijn seizoenen. De stijl van Dante is ook echt veranderd. Bevrijd van de verschrikkingen van de Hel, is zijn taalgebruik, de kleur, de situatieschetsen, allemaal veel lichter van toon.
Hoe kan die verandering zo ineens, vraag ik mij af. Natuurlijk, de Hel en de Louteringsberg zijn antithetisch, tegenovergesteld aan elkaar, onder- en bovenaards, naar beneden en naar boven gericht. Los van deze abstracte benadering, zou je kunnen bedenken dat er iets bijzonders, een bepaalde invloed, moet zijn geweest waardoor Dante die plotselinge draai ook mentaal heeft kunnen maken. Misschien heeft hij ineens het licht gezien, zoals wij dat gebruiken in onze uitdrukking: het licht zien aan het eind van de tunnel, ook al is voor Dante de weg naar het eind nog lang en voorwaar niet zonder hobbels.

Maar hoe moet ik het Purgatorio zien?
Purgatorio, de plek om zich te zuiveren van de neiging tot zondig gedrag. Het is gebaseerd op het christelijk geloof van medelijden, vergeving, van liefde. Het Inferno daarentegen is filosofisch van aard, gebaseerd op de Giustizia van straffen als een gevolg van mateloosheid, geweld en kwaadaardigheid.
In de passages van de Purgatorio worden teksten geciteerd die een oproep zijn naar deugdzaam gedrag, als contrast van de ondeugd, van de zonden waarvoor in de 7 omlopen moet worden geboet, te noemen vanaf de eerste tot de laatste, de hoogste omloop: overmoed, afgunst, toorn, traagheid, hebzucht, gulzigheid en wellust.
Het Purgatorio staat tussen de Hel en Pardiso in, tussen il male assoluto en il bene assoluto.
Het is een plek van zachtaardigheid en intimiteit, van vrijheid, morele vrijheid om middels de rede de eigen passies te beteugelen, maar ook een plek die eisen stelt, inspanningen vergt, zich te overwinnen, boven zich zelf uitstijgen, middels contemplatie zich te zuiveren en daar lering uit te trekken, hoe moeilijk soms ook. Dante kan dat aan, met steun van Vergilius, wetende Beatrice en later het Goddelijke licht te zullen zien.
De zielen in het Purgatorio hebben geen Beatrice, geen goddelijke steun als houvast, zij zijn afhankelijk van het gebed en goede werken van de levenden, waar hun gebed voor de levenden tegenover moet staan. Vandaar het verzoek van de zielen aan Dante hen te doen herinneren op aarde.
Hoe dan ook, de zielen aldaar hebben uitzicht op een ontvangst in het Paradiso, maar moeten geduld hebben om uiteindelijk te kunnen genieten van het eeuwig samenzijn met God, de Drie-eenheid.

In de kern beoogt de Louteringsberg een plaats te zijn voor een nieuw type mens die, zich bewust van een eigen wil, de deugden en het intellect volgt, zichzelf moreel en intellectueel emancipeert, verbetert en verheft. De Louteringsberg geeft daarom het beeld weer van een ideaal aards leven dat elk individu tot het hoogste goed, tot God moet leiden.

Antipurgatorio
Hier zitten de negligenti, zij die laat zijn geweest met spijt te hebben, onderverdeeld in 4 groepen: de scomunicati, de ex-gecommuniceerden, zij die op het laatste moment spijt hebben getoond, de pigri, de weifelaars, die op aarde hun plicht om deugdzaam te zijn hebben verwaarloosd, de morti per violenza, de door geweld om het leven gekomen personen, zij die op het laatste moment spijt hadden en vergiffenis hebben gegeven aan hun moordenaars en de principi, de vorsten, zij die hun plichten hebben verzaakt ook al hebben zij op het laatste moment spijt getoond.
Je zou kunnen zeggen dat Dante in het Purgatorio zich bevond tussen verleden en toekomst, tussen ricordi en speranza, misschien ook tussen het terugvallen en hoop zoals het ook bij behandelingen van psychische problemen kan gaan, bereikbaar maar een genezing ook nog ver weg.

Canto 1
Cato van Utica is de eerste persoon die beide heren tegengekomen. Cato, bewaker aan de voet van de Louteringsberg, om politieke reden zelfmoordenaar (46 v. Chr.), vijand van Caesar, ook door Vergilius in de Aeneas als rechter in de onderwereld aangewezen. Mogelijk is dat de reden dat Dante deze Cato toch hier en niet in de Hel plaatst.
Cato, een eerbiedwaardige oude man met lange witte baard, wijst hen hoe verder te gaan, de berg op. Hij houdt de zielen tegen die zich om hen heen bewegen, nog teveel met hun gedachten bij het aardse leven. Terwijl in de Hel Dante oordeelt over de zielen daar, hij op hen neerkijkt, kent het Paradiso een tegenovergestelde situatie. Daar zijn het de heiligen die op Dante neerkijken. In het Purgatorio voelt Dante echter zich onder zijn gelijken, hij is steeds met hen in contact, warm, met gemeenschappelijke herinneringen en aardse zorgen.

Canto 2
Engelen brengen per zielenboot vanuit Ostia schimmen aan land, waaronder Casella, net gestorven, die kon profiteren van een speciale aflatenregeling door Paus Bonifatius VIII afgekondigd in verband met het Jubeljaar 1300. Een goede vriend van Dante, die muziek had geschreven op gedichten van Dante. Hij vraagt Casella om zijn gedicht: Amor che ne la mente mi ragiona (Liefde die in de geest tot mij wil spreken*) te zingen, mede bedoeld om Dante wat op te vrolijken na het zien van al die ellende in het Inferno.
Dankzij het veelvuldig gebruik van woorden zoals dolcezza, amore, soave wordt een sfeer van verdieping en intimiteit gecreëerd, een sfeer die sterk doet denken aan de aardse vriendschappen en sentiment.
Beide dichters zijn zeer geroerd, zoals gewoon tijdens het aardse leven, het is Cato die hen weer aanspoort om bij de les te blijven om hun weg te vervolgen.

Alhier staat aangegeven dat het aan de zielen zelf is om aan te geven, tenzij God hen naar de onderwereld zendt, of zij met de Engelenboot mee willen naar de Louteringsberg. Dit betekent volgens Dante dat elk individu een aangeboren besef heeft van goed en kwaad en hij, min of meer bewust, de kwaliteit van zijn aardse handelen kent.

Canto 3
Tussen alle schaduwloze schimmen ziet men Manfredi, bastaardzoon van Federico II, epicurist, die zelf geplaatst is in de Hel.
Manfredi is gestorven in slag bij Benevento 1266 terwijl hij geëxcommuniceerd was door de paus. Die banvloek verviel omdat Manfredi spijt had. Dante ziet hem met achting en sympathie, als een ware cavaliere, terecht voorzien van een goddelijk medelijden, hem toegekend vlak voor zijn dood. Voor Dante reden om te onderstrepen het verschil tussen de kerkelijke rechtlijnige jurisdictie en de goddelijke onpeilbaarheid.

Intussen vraagt Manfredi aan Dante om in het aardse leven aandacht aan hem te besteden om zo zijn eer en roem te herstellen en zijn dochter, die niet weet dat hij het Purgatorio verblijft te vragen voor hem tussenbeide te komen.

Canto 4
Belacqua vriend van Dante is daar om zijn luiheid in het spijt hebben te zuiveren. Dante behandelt hier de onwetenden anders dan in het Inferno, voor Belacqua is zijn luiheid niet fataal. Na eerst wat grapjes gemaakt te hebben wordt Dante serieus en vraagt hem waarom hij geen moeite doet om uit het Antipurgatorio te komen. Het is niet zijn luiheid dat hem hier houdt, zegt hij, maar het feit dat niemand op aarde voor hem bidt om zijn verblijf te bekorten.

Canto 5
Op het volgende terras aangekomen vertelt Vergilius de schimmen dat zij er wat aan hebben als er op aarde aandacht aan hen wordt besteed, reden voor hen om zich om Dante heen te scharen en om aardse herinnering te vragen. 3 Zielen verklaren zich nader, Jacopo del Cassero, Welf, vermoord in het moeras van de Brenta, Bonconte di Montefeltro, Ghibellijn, gesneuveld in de slag van Campaldino (1289), vergeten door zijn vrouw en andere verwanten en Pia dei Tolomei, vermoord door haar echtgenoot.
Dante neemt de tijd voor Bonconte, beschrijft zijn tragische dood en zijn spijt op het laatste moment, de strijd van een engel en een demon om zijn ziel omringd door een betoverende beschrijving van het landschap.
Dante vraagt zich af waarom zoveel haat. Als tegenstander, mogelijk heeft Dante zelf Bonconte zien strijden, zou hij tevreden moeten zijn met zijn dood, maar de tijd van zijn ballingschap, zijn politieke teleurstellingen doen hem anders denken. Hij wordt zich bewust van het nutteloze van geweld, haat en wraak. Bonconte krijgt de redding dankzij het woord Maria dat hij uitsprak, zijn laatste adem uitblazend.

Quivi perdei la vista e la parola (Canto V 100-102)
nel nome di Maria fini', e quivi
caddi, e rimase la mia carne sola.
*(Daar viel ik buiten zinnen op de grond;**
Daar ben ik, ver van allen, doodgebleven:
De naam Maria klonk nog in mijn mond.)

(zie verder over Bonconte, wat in maart 2021 is gezegd over de rivier de Archiano en het nooit teruggevonden lijk van Bonconte)

Tot slot Pia dei Tolomei, gedood door haar echtgenoot. Een geschiedenis even populair als het verhaal van Paolo en Francesca. Mogelijk is zij gedood vanwege haar jaloezie, ontrouw of gewoon om van haar af te zijn. Maar Pia is mild voor haar vermoedelijke moordenaar die haar had moeten beschermen.
Hij beschrijft haar met een intimiteit en gevoel, daarbij een gevoeligheid tentoonspreidend niet te verwachten van een man uit een stuk zoals hij.
(Ook in Maart 2021 is aan Pia dei Tolomei aandacht besteed)

Canto 6
Hij verandert hier van toon, intimiteit en melancholie zijn verdwenen, maar hoge en woeste tonen zijn hoorbaar. Geen aandacht meer voor personen en hun leven, maar een fel tekeer gaan tegen de politieke wanorde van Firenze, Italië en Europa.
Zij ontmoeten Sordello da Goito, een in het Provençaals schrijvende troubadour, misschien juist daarom zo afgezonderd, una anima posta sola soletta nagenoeg versteend. Hij zegt niets totdat Vergilius laat horen dat hij net zoals Sordello uit Mantova komt.
Nadat Sordello zich bekend heeft gemaakt beklaagt Dante Italië.

Ahi serva Italia, di dolore ostello, (Canto VI 76-78)
nave senza nocchiere in grande tempesta,
non donna di province ma bordella

*(Geknecht Italië, o haard van lijden,**
Schip zonder stuurman nu het noodweer woedt,
U hebt geen volk, maar een bordeel te leiden!)
De uitdrukking ***Ahi serva Italia*** wordt dikwijls gebruikt om de corruptie van de politieke klasse te bekritiseren, niet in staat om het landsbelang te dienen.
Een Italiaanse commentator laat zich verleiden tot de opmerking dat dit beeld van Italië o zo actueel is. Vinden wij dat ook?

Dante stelt de warme ontmoeting van beide Mantovanen tegenover de voortdurende strijd tussen steden en tussen fracties van de steden. Als oorzaak geeft Dante de rol van de pausen en het keizerrijk aan, die tekort zijn geschoten in hun functionele plichten.
Dante verwijt de keizer Italië te hebben losgelaten, geeft aan dat Rome huilt.
Hij gaat ook tekeer tegen Firenze, waarmee Dante een haat- liefde verhouding heeft. Een reeks van ondeugden waarmee Firenze kan worden gekenschetst somt hij op: ambitie, overmoed, verlangen naar eer een aardse goederen, strijd tussen de fracties, gebrek aan regelgeving, wanorde. U zou trots kunnen zijn op uzelf, zegt Dante over Firenze, maar in feite zegt hij:

Vedrai te somiglante a quella inferma,(Canto VI 149- 151)
che non può trovar posa in su le piume
ma con dar volta suo dolore scherma
*(Ziet u hoezeer u op een zieke lijkt**
Wiens donsbed geen verlichting geeft van lijden,
Die draait en woelt en daar niets mee bereikt).

Canto 7
Dante vraagt Sordello hen te begeleiden in de Valletta dei Principi.
Dan merkt Sordello dat hij met Vergilius van doen heeft. Zodra hij dat merkt valt hij op zijn knieën en eert Vergilius. Voor Dante een mogelijkheid om hier alle eer aan zijn leidsman te betuigen.
Vervolgens de Valletta overziend zien zij christelijke vorsten, behorende tot diverse dynastieën, allen spijt hebbend voor hun tekort schieten in hun functionele plichten, teveel aandacht voor aardse zaken. Het gaat om keizer Rudolf I van Habsburg, begaan met de zorgen van Duitsland heeft hij de zorg voor Italië veronachtzaamd, Ottokar II koning van Bohemen, die zich had verzet tegen de verkiezing van Rudolph, gedood op het slagveld, hiermee door Dante aangegeven dat harmonie en eensgezindheid boven rivaliteit en tegengesteldheid gaan, de koning van Frankrijk Philips II en tot slot Pedro III van Aragon en Carlo I van Anjou, ook zij aardse vijanden, samen eensluidend zingend Salve Regina en nog enkele anderen. Hiermee heeft Sordello als troubadour een status gekregen die hem eigenlijk boven de Principi della Valletta plaatst en Dante de aanleiding geeft om na te denken over de zonden van deze tijd.

Canto 8
Dit Canto begint met een bijzonder sfeerschets:

Era già l'ora che volge il disio (Canto VIII 1-6)
ai navicanti e 'ntenerisce il core
lo dì c'han detto ai dolci amici addio
e che lo novo peregrin d'amore
punge, se ode squilla da lontano
che paia il giorno pianger che si more;

*(Het was het uur waarop het zacht verdriet**
Van heimwee menig zeeman zal bevangen,
De dag dat hij zijn dierbaren verliet;
Het uur dat een nieuw pelgrim doet verlangen
Naar huis als hij het avondklokje hoort,
Dat rouwklaagt om de dag die is vergangen).

Het is avond. De zon gaat onder, momenten van weemoed, maar Dante laat dat langs zich heen gaan, ziet handen zwaaien. Dante zijn aandacht wordt getrokken door twee engelen, gekleed in groen gewaad, met vurige zwaarden aangevlogen, om zich te plaatsen aan weerszijden van het dal. De komst van een slang wordt voorzien, engelen moeten de schimmen tegen deze duivelse beesten beschermen.
Dante ontmoet de rechter Nino Visconti, Welf, een eerbaar persoon. Dante blij hem hier te zien in het Purgatorio, die zich beklaagt dat zijn vrouw hem heeft verlaten en hertrouwd is, en over de zwakheid der menselijk natuur, o.a. verbeeld in een slang voortdurend bezig de mensen op de aarde te verlokken. Ook hier weer een verwijzing dat de doden en levenden elkaar kunnen helpen met gebed.
Maar Nino zijn vrouw heeft hem verlaten, rest nog zijn dochter Giovanna om voor hem te bidden. Nino vraagt Dante eenmaal op aarde dat voor hem te bewerkstelligen.
Een ander goede bekende van Dante maakt zich aan hem bekend, het is Currado Malaspina, een heer van stand, wiens familie Dante tijdens zijn ballingschap heeft geholpen.
Dante heft een lofzang aan op de virtù cavalaresche van de familie Malaspina. Dankbaarheid is hij hen verschuldigd. Opmerkelijk is dat die dankbaarheid hier wordt uitgesproken terwijl ervan uitgegaan wordt dat zijn reis naar het hiernamaals zich afspeelt vòòr zijn ballingschap. Daarom verwijst Dante op een indirecte wijze naar de hartelijkheid van de familie, van horen zeggen dus, niet uit eigen ervaring. Currado voorspelt zoals ook elders de ballingschap die Dante zal treffen.

Canto 9
Moe en onder de indruk van al wat hij gezien heeft valt Dante in slaap en droomt over een gouden arend die hem in een flits naar een vurig gebied brengt, dat hem het gevoel geeft in brand te staan. Het gelijkt op het verhaal van Ganymedes, een mooie jongeling, die door Zeus op hem verliefd, met een adelaar naar de Olympus bracht – wie kent het beroemde schilderij van Rembrandt niet - .
Dante schrikt wakker en ziet zich geplaatst voor de poort van de eerste omloop, alwaar achter de echt loutering bergopwaarts plaats vindt. Vergilius licht hem toe dat Santa Lucia hem tijdens zijn slaap hiertoe heeft gebracht.
Enige opwinding valt Dante ten deel, thans aangekomen alwaar hij de loutering kan gaan ondergaan. Voor hem een inspiratie om nog meer lyrische kwaliteit in zijn dichtwerk aan te brengen.
Een engel, voorzien van een verblindend zwaard, zit bovenaan een trap met drie verschillende gekleurde treden. Nederig vraagt Dante, zich 3 maal op de borst kloppend, aan de engel om doorgang, Stemt in en krast met zijn zwaard 7 P's in het voorhoofd van Dante, welke symbool staan voor de 7 hoofdzonden waarvoor Dante in de komende 7 omlopen moet berouwen. De engel opent de deur met een gouden en een zilveren sleutel, daarmee verwijzend naar Petrus. Zij mogen de drempel over met het verzoek niet achterom te kijken. Met de waarschuwing van de engel niet meer om te kijken, om niet meer te verlangen naar de vroegere zonden: **Intrate, ma facciovi accorti che di fuor torna chi 'n dietro si guata** (Canto IX 131-132) (*Ga voort, maar zie wel onder ogen dat wie terugzien, snel weer buiten staan*).*
Over de drempel worden de heren verwelkomt door engelengezang, het Te Deum laudamus, een goddelijk signaal dat aangeeft dat er weer nieuwe personen zijn toegelaten tot de Louteringsberg.

Intermezzo
Even een moment om stil te staan bij de woorden: Louteringsberg en Vagevuur.
Los even van elementen als loutering en vuur, het is niet verwonderlijk dat mensen gedachten hebben gehad over een plek waar de zielen kunnen verblijven alvorens voor het aangezicht van god of de goden te verschijnen. Als er zo een plek is, kunnen deze zielen dus ergens verblijven, zonder zo'n plek was het een raadsel hoe het die zielen zou vergaan vanaf het moment van de dood tot aan het ultieme moment van het zijn bij God nabij.
In de wetenschap dat de zielen ergens moeten vertoeven, kun je ze met gebeden nog bereiken. Je kunt als aardse levende wezens aan de doden laten blijken hoezeer je hen liefhebt, dat ze niet vergeten zijn. In deze voorchristelijk gedachten zou je kunnen zeggen dat het niet vreemd is dat hieruit het beeld van een zuivering is ontstaan. Immers alleen een gezuiverde ziel kan met recht God in de ogen kijken.

Louter, afkomstig van het Duitse lauter, betekent zuiver, puur. Ook in de vorm van ‘enkel en alleen’ wordt louter gebruikt.
Het woord vagevuur stamt van het Middelnederlandse woord *vâgen*, "reinigen", "schoonmaken", "zuiveren". Het twaalfde eeuwse woord *veghenvier*, het vuur dat de ziel van de overledene reinigt, het *purgatorius ignis*, is daarvan afgeleid. De Duitsers spreken van Fegefeuer, van het werkwoord ‘fegen’, zuiver maken, ons woord vegen.
De term Purgatorio (uit het Latijn:*purgatorium*, da purgare, "epurare"), de betekenis van zuivering spreekt voor zich. Aan het idee van een Purgatorium als tijdelijke plaats van verblijf tussen het Inferno en Paradiso in, waar de zielen worden gezuiverd, gaat een lange geschiedenis vooraf.
In de beginjaren van het christelijk geloof bestond er wel een idee van een zuivering waar het vuur een rol bij speelt. In een koptisch geschrift staat dat de heilige San Ciro (5de eeuw na Chr.) vlak voor zijn dood gesproken heeft over een rivier van vuur waar de ziel moet verblijven alvorens in het Rijk God te kunnen worden opgenomen. Er wordt wel gezegd dat er al eerder in de Bijbel gesproken zou zijn over een vuur, men verwijst dan naar de Eerste brief van Paulus aan de Korintiërs, Hoofdstuk 3, vers 13-15, alwaar wel over een vuur wordt gesproken, maar ontkend wordt dat hier bedoeld wordt het reinigingsvuur waar men door moet om tot het Paradijs te komen. Tegelijk wordt in dat geschrift gesproken over de wenselijkheid dat levenden met gebed het leven van de overledenen tijdens hun zuivering proberen te verlichten, hetgeen later in vele heilige geschriften als wens staat aangeduid. Daarna volgen veel heilige schrijvers die op de een of andere manier verwijzen naar en soort loutering alvorens het Paradijs te bereiken.
Er zijn jaren over heen gegaan voordat de Kerk het idee van vuur en plaats voor de zuivering van de ziel ging accepteren. Officieel was dat tijdens het Tweede Concilie van Lyon in 1274.
In die zelfde tijd verschijnen er verhalen met plaatsen waar de zuivering van de ziel moet worden ondergaan zoals het twaalfde eeuwse verhaal over Sint Patrick, dat bekend staat als *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii*, Hierin wordt verteld dat men via een doorgang in een grot op een Iers eiland, waar Sint Patricius veelal in gebed aanwezig was, het hiernamaals zou kunnen bereiken, vergelijkbaar met een poort van het Purgatorio waar men doorheen moet om uiteindelijk het Paradijs te bereiken. Thans is het Purgatorio di San Patrizio, gelegen op een Station Island eiland in het meer van Lough Derg in Ierland, een bedevaartsoord.
In de 16de eeuw heeft men op basis van de Sint Patricius legende rond 1530 in Orvieto een dergelijk grot nagemaakt die thans bekend staat als de Pozzo di San Patrizio, een bedevaartplaats voor pelgrims.
De Pozzo di San Patrizio wordt ook wel aangeduid om te verwijzen naar enorme rijkdom. Ook kent men in Italië de uitdrukking ‘È come il Pozzo di San Patrizio’, bij ons bekend als een bodemloze put.

Met zijn Purgatorio heeft Dante, zo zou je kunnen zeggen, een sluitstuk gegeven aan de ontwikkeling van het purgatorio ignis, het zuiveringsvuur. Hij heeft het Purgatorium een gezicht gegeven, als een berg, spiegelbeeld van de ravijn van de Hel.
Voor Dante een sluitstuk, voor de kerk niet. Daar blijft het vagevuur een punt van discussie.
Zie: Vagevuur - Wikipedia
Dat blijkt o.a. uit het feit dat de Katholieke Kerk in 2007 het voorgeborchte of limbo heeft afgeschaft, de plek naast de hemel en hel, waar de ongedoopte kinderen en personen geboren voor de komst van Christus, zouden verblijven. In mijn jonge jaren vond ik het voorgeborchte wel een spannende plek, ik wilde wel eens zien hoe dat eruit zag, maar dat kan nu niet meer. Dus dan maar terug naar de Divina Commedia, daar wel een voorgeborchte, weliswaar als onderdeel van de Hel, dat neem ik maar voor lief.
Terwijl in vele talen, voor zover ik heb kunnen nagaan, het Purgatorium in een of andere vorm vergelijkbaar als Purgatorium wordt aangeduid, zonder een verwijzing naar een berg, heeft men alleen in het Nederlands aan het woord ‘loutering’ het woord ‘berg’ toegevoegd. Dit kan niet anders dan gebaseerd zijn op de Louteringsberg zoals beschreven in de Divina Commedia. Een mooi moment om onze weg door het Purgatorio te vervolgen.

Canto 10
In het Purgatorium aangekomen zal men 7 omlopen moeten afleggen om uiteindelijk in het Paradiso aan te komen. Deze omlopen verwijzen naar de 7 hoofdzonden die als volgt worden aangeduid: superbia (hoogmoed), invidia (afgunst) ira (toorn) acedia (traagheid) avarizia

(hebzucht) gola (vraatzucht) en lussuria (wellust). In de beschrijvingen die volgen wordt steeds de deugd tegenover de zonde gesteld, waarbij het leven van Maria als voorbeeld wordt aangehouden. In de eerste omloop, Cornice genoemd, treffen we de hoogmoedigen aan. Het is de onderste laag waar deze verblijven, alhier dus de moeilijkste fase van boetedoening. Door juist hier de hoogmoedigen te plaatsen geeft Dante aan hoe ernstig hij deze zonden beschouwt. Dante is ook zelf zeer daar zeer van bewust door de leone, symbool van de superbia, ten tonele op te voeren. Hij worstelt voortdurend met het idee dat het goede gebruik van eigenschappen, dus ook de hoogmoed, tot veel goeds kan leiden, maar een teveel hoogmoed, zoals het verzet tegen God, zoals Lucifer heeft gedaan, moet worden vermeden.
De straf die de hoogmoedigen moet ondergaan te moeten wandelen onder grote gewichten, is een permanente nachtmerrie. Maar daarnaast is het ook nodig dat men nadenkt over de zonden, over de ijdelheid der dingen tegenover de grootsheid van God, over de deugd van nederigheid die zich plaatst tegenover de hoogmoed.
Op in marmer uitgehouwen reliëfs worden door Dante intensief beschreven voorbeelden van nederigheid aangeduid. De Aartsengel Gabriel, aankondigend aan Maria de geboorte van Christus, Koning David, en Keizer Trajanus die aan een weduwe vergiffenis geeft voor de dood van. haar zoon

Canto 11
Onder het zingen van het Onze Vader door de zielen vervolgen beide heren een weg.
De eerste stem die Dante hoort is die van Omberto Aldobrandeschi, overleden in 1259, die met de Florentijnen heeft gestreden tegen de mensen van Siena. Hij zou arrogant zijn geweest t.o.v. anderen, komt vaker voor bij mensen van een bijzonder geslacht.
De volgende ziel is Oderisi da Gubbio, die Dante kent uit zijn tijd in Bologna. Hij maakt miniaturen, voor Dante aanleiding om hem welbespraakt te prijzen voor zijn werk. Tegelijk ook reden om dieper in te gaan op de ijdelheid der dingen, maar ook op de vluchtigheid van roem, niet onbekend onder kunstenaars die elkaar steeds weer proberen af te troeven.
Dan ziet hij Provenzan Salvani, Ghibellijn, een buitengewoon trots iemand. Hij wilde na de in 1260 gewonnen slag bij Montaperti de stad Firenze verwoesten maar werd door Farinata tegengehouden. Daarnaast is hij bekend om zijn nederigheid, zijn redding. Op het Piazza del Campo voelde hij zich niet trots genoeg om nederig om een aalmoes te vragen ter redding van zijn vriend in de gevangenis gezet door Karel van Anjou.
Juist met een verwijzing naar de hoogmoed voortkomend uit familietrots, uit kunstenaarschap of uit macht wil Dante aan zichzelf en aan de lezer onderstrepen hoe sterk de neiging tot hoogmoed is en hoe noodzakelijk het is om hierover na te denken, hoe deze te beteugelen.
(zie wat in Maart 2021 gezegd is over Provenzan en Sapia Salvani)

Canto 12
Ook al laat hij de hoogmoedigen achter zich, Dante voelt hun last nog steeds, zo zeer voelt hij met hen mee, zo zeer is hij zich bewust van zijn eigen neiging tot hoogmoed.
Vergilius wijst Dante naar de grond te kijken, al waar op graftomben allerlei hoogmoedige personages van diverse pluimage, van alle tijden, religieus of mythologische, daarmee aangevend dat hoogmoed overal voorkomt, zijn afgebeeld. Zo ziet hij als eerste Lucifer, hoogmoedig jegens God, door Aartsengel Michael uit het hemelruim omlaag gesmeten, Briareus, die is als een van de giganten opgestaan is tegen Zeus, Nimrod die de Toren van Babel heeft gebouwd, Niobe die Juno wilde vervangen, Saul slachtoffer van goddelijke toorn vanwege zijn hoogmoedige ongehoorzaamheid en Arachne die Minerva heeft uitgedaagd en daarna in een spin is veranderd.
Een in het wit geklede engel met opengesperde handen en vleugels wijst de heren de weg naar de tweede Cornice terwijl een koor van zielen het *Beati pauperes spiritu*, Zalig zijn de armen van geest, zingen.
De eerste, zwaarste fase is achter de rug, het wordt nu gemakkelijker, Dante voelt dat, ook aan zijn minder aards gewicht.
Met een slag van de vleugel wordt de eerste P van het voorhoofd van Dante gewist.

Canto 13

Een loodkleurige, sombere sfeer treft Dante aan in deze omgang, de plek van de afgunstigen. De loodkleur verwijst naar de afgunst, wrok, nijd. Hij hoort onzichtbare geesten Evangelische teksten citeren, die verwijzen naar de deugd van naastenliefde, tegengesteld aan afgunst.
Invidia, eigenlijk met schele ogen zien, afgunstig, wordt gestraft met het dichtnaaien van de ogen, gelijkend op blinde bedelaars gezeten op de trappen van kerken. Bevangen door medelijden, Dante vraagt zich af of hier iemand bekend vertoefd. Sapia uit Siena wordt genoemd. Zij was zo afgunstig dat zij God vroeg om haar stadgenoten de veldslag tegen de Welfes Florentijnen te doen verliezen. Vlak voor haar dood toonde zij spijt, daarbij geholpen door het gebed van Pier Pettinaio, een kluizenaar, die haar hielp het verblijf in het Antipurgatorio te verkorten. Sapia vraagt nog aan Dante of hij niet de straf van de invidia vreest. Eerder die van de superbia, antwoordt hij kort. Maar Firenze wel, want samen met de superbia en cupidigia waren dat de drie eigenschappen van Firenze, die hij de bewoners van de stad het meest kwalijk nam.
Maar ook de mensen uit Siena spaarde Dante niet. Dante laat Sapia zeggen dat de Senesi een 'gente vana' zijn, vol van corruptie en ondeugden.

Canto 14
Het thema Invidia wordt vervolgd in de ontmoeting van Guido del Duca, rechter, Ghibellijn en Rinieri da Calboli, podestà, Welf, ook zij met hun wimpers vastgenaaid, beiden deel uitmakend van families uit Ravenna en Forli.
Guido gaat tekeer over de corruptie en wreedheid in Firenze en rond de rivier de Arno en dan met name noemend Fulceri da Calboli, podestà, Zwarte Welf, een wrede vervolger van zijn politieke tegenstanders. Corrupt worden vele families in Romagna genoemd, die van hem mogen uitsterven, aanleiding om nog eens het verlangen naar aards bezit van anderen te verafschuwen.

Canto 15
Verblind door het licht van een engel en aangekomen in de derde Cornice horen zij het gezang van de toornigen, dat medelijden uitstraalt, een eigenschap die de toornigen op aarde niet kenden. Na een toelichting van Vergilius op de superioriteit van de geestelijke goederen boven de aardse goederen en de tweede P zonder dat Dante het merkt van zijn voorhoofd is verdwenen, krijgt Dante 3 visioenen van grote zachtmoedigheid, het tegendeel van de zonde van de toorn met daarin Maria, Pisistrato, die een verzoek van zijn vrouw afwijst om een jongere te straffen die hun dochter publiekelijk had omhelst en Sint Stefanus, die zijn vervolgers vergeeft die hem uit toorn hadden gestenigd.

Canto 16
In dichte rook aangekomen, niets ziende zoals in de uitdrukking: verblind door toorn, horen zij stemmen die zingen het *Agnus Dei*, als een oproep naar vrede en medelijden, passend voor de zielen die boeten voor toorn en gramschap. Of, zoals Vergilius zegt: **Tu vero apprendi e d'itracundia van solvendo il nodo** (*Jawel, zij hopen dat de boeien van hun gramschap openspringen*)*
Ook al voelt Dante zelf dat hij toornig kan zijn, meer dan acceptabel, kijkt Dante vooral naar het collectieve aspect en vraagt zich af hoe de wereld zo los is van ieder deugd en vol van ernstig kwaad. Hij raakt hierover in gesprek met Marco Lombardo, een Venetiaans hoveling uit de dertiende eeuw, die bekend was om zijn verstand en welsprekendheid. Dante vraagt zich af waarom de wereld zo slecht is, ligt dat aan de mensen zelf of is dat misschien astrologisch bepaald.
Volgens Marco Lombardo zijn het niet de sterren, maar de vrije wil die ons handelen bepalen, de mens is zelf verantwoordelijk. Om die te beteugelen zijn er wetten, waar men zich niet aan houdt. Ook de Kerk en de wereldlijke autoriteiten krijgen de schuld, meer belust op aardse macht en goed, dan leider te zijn voor de mensheid.

In dit Canto XVI ofwel het vijftigste canto van de hele Divina Commedia ligt de kern van Dante's denkwereld. Hij legt uit dat de schepping plaats heeft gevonden vanuit Gods liefde. Alles in de kosmos en in het leven volgt dus het principe van de liefde tot aan de fouten die mensen begaan toe. Alles wordt echter veroorzaakt door datgene waarop men zijn liefde richt. Deze liefde kan aangeboren, van nature goed en gekozen zijn of leiden tot verkeerd gedrag.

De mens kan falen door te veel liefde voor wat niet goed is (hoogmoed, afgunst en toorn), zij die in de eerste 3 omlopen moeten boeten, door te weinig liefde voor het goede (traagheid), beboet in de 4de omloop of te veel liefde voor het aardse (hebzucht, gulzigheid en wellust). Hen zien we terug in de 3 bovenste omlopen.
Kortom, het is aan de mens zelf, zelfstandig, de goede weg te bewandelen. Juist daarom bestaat het recht om te belonen of om te straffen. Dante is zich hiervan bewust.

Canto 17
Weggaande uit de sfeer van de rook ziet Dante in een visioen 3 personages die aan hun gramschap ten onder zijn gegaan te noemen: Progne, in verzet tegen haar echtgenoot, koning Tereus, veranderd in een nachtegaal, Aman, minister van een Perzische koning, veroordeeld tot een kruisiging, die alle joden wilde uitroeien en Amata, vrouw van de koning van Lazio, die haar dochter wilde uithuwelijken, opgehangen.
Wederom verblind door de schittering van een engel, wordt hen de trap gewezen voor de weg omhoog, terwijl een stem roept: *Beati pacifici*, Zalig de vredestichters. Met een lichte tik met de vleugel wordt een derde P van het voorhoofd gewist.
Op weg naar de 4de Cornice verklaart Vergilius de opzet van Purgatorio, ingedeeld op basis van de 7 hoofdzonden.

Canto 18
Vergilius blijft nog even bij de liefde, op de vrijheid deze te omarmen of af te wijzen. De liefde, eerst in de 13de eeuw onderwerp van de Provençaalse troubadours, bron voor de opkomende Italiaanse lyriek, later als onderwerp door Dante aangegrepen in zijn Dolce Stilo Novo en La Vita Nova.
Dante is kennelijk niet zo geboeid, in slaap gesukkeld schikt hij op van de rij zielen die langs hem gaan. Het zijn de lustelozen, de slomen, die nu opgehitst allerlei zaken moeten doen. Twee zielen noemen in tranen twee namen, voorbeelden van activiteit: Maria, stichteres van het Christendom, die zich in haast naar Elisabeth begeeft en Caesar, stichter van het Romeinse Rijk, in haast naar Spanje na het beleg van Marseille om Pompeus te gaan verslaan.
Een van deze zielen is abt van San Zeno, Verona. Via hem spreekt hij Alberto della Scala aan, die als abt zijn zoon had aangesteld, fysiek en moreel niet in staat om deze zware post te vervullen en zo zijn politieke macht misbruikend.
Intussen wijzen de twee zielen nog op 2 voorbeelden van traagheid: de Joden die Mozes niet volgden en de gezellen van Aeneas die blijven hangen op Sicilië.

Canto 19
Een diepe slaap overvalt Dante. In een visioen ziet hij een femmina balba, een afstotelijke vrouw, die voor hem verschijnt. Deze Sirene zegt trots te zijn op haar macht over de mensen en in staat om hun weg te belemmeren zoals ook Odysseus is overkomen.
Deze Sirene staat symbool voor de neiging van de mens zich over te geven aan wellust, begeerte en verlangen naar grote rijkdom, zonden die mooi lijken maar lelijk zijn. Omdat hier de rede aan banden wordt gelegd, geeft een engelachtig wezen Vergilius aan deze lelijke vrouw niet te accepteren.
Dante ontwaakt, denkt nog voorovergebogen na over wat hij heeft gezien maar Vergilius zegt hem, kijk naar boven, naar de hemel, waarna een engel hen helpt naar de 5de omloop te gaan. De vierde P is inmiddels van zijn voorhoofd gewist.
Hier ziet hij de boetelingen voor de hebzucht, op de grond gelegen, jammerend, aan ketenen vastgebonden. Een van hen Hadrianus V, in 1276 tot Paus gekozen, geen toonbeeld van hebzucht, ambitie. Wel zijn naamgenoot, voorganger Hadrianus IV met wie Dante hem mogelijk verwart.
Hadrianus is zich bewust van zijn aardse ziekelijke neiging naar rijkdom en macht, ziet in dat deze nooit de behoefte van de mens kan bevredigen en groeit bij hem het verlangen om een ander weg in te slaan en opzoek te gaan naar de hemelse stad. Hadrianus geeft nog een verklaring voor de soort straf van de hebzuchtigen, zij die op aarde hun ogen steeds gericht hadden op aardse goederen, zijn alhier gehouden steeds naar de grond te kijken.

Canto 20
De kwalijke gevolgen van de begeerte is aanleiding voor Dante een kleine tirade te houden jegens de lupa, de wolvin, symbool van de hebzucht, voor Paulus de bron van alle kwaad. Dante roept een veltro aan, een soort jachthond die eens de lupa, symbool van cupidigia, zal verscheuren om deze te doen: morir con doglia, zoals aangegeven in Canto I 112 van het Inferno, zo de weg vrijmakend met steun van het hemelse voor een soort radicale verandering.

Maledetta sie tu, antica lupa, (Canto XX 10-12)
che più di tutte l'altre bestie hai preda
per la tua fama senza fine cupa!

*(Vervloekt ben jij, wolvin, die voort blijft jagen,**
Al heb je op je tochten door het woud
Altijd de meeste prooien weggedragen!)

Dan komt Hugo Capet, stamvader van het vorstenhuis der Capetingen, in beeld. Aangevend dat niemand op aarde hem zal helpen, voor hem zal bidden, gaat Hugo tekeer tegen de koningen van Frankrijk, allen begerig naar macht en geld, bereid om in conflict te komen met de paus en onderdrukkers van de Orde der Tempeliers wier goederen zij geconfisqueerd hebben.
Ook Hugo Capet noemt enkele beroemde hebzuchtige personages w.o. Pygmalion, Midas, Akan, Saffira en haar man Ananias.
Met name gaat Hugo tekeer tegen Crassus, een van het triumviraat, bekend om zijn onmetelijke rijkdom.

Canto 21
Een hevig schudden van de berg, terwijl een koor het *Gloria in excelsis Deo* aanheft, begeleidend de heren naar de 6de omloop. Hier wordt hij aangesproken door de Romeinse dichter Stazio, (1ste eeuw na Chr.), die zich leerling voelt van Vergilius, die zich in eerste instantie niet bekend maakt. Nadat Stazio zich bekend heeft gemaakt, zegt hij alles te danken te hebben aan de schrijver van de Aeneas. Hij zegt dat hij 500 jaar tussen de begerigen heeft moeten verblijven, dat hij nu rijp is voor de zuivering, maar dat hij, zou hij de kans hebben om Vergilius te ontmoeten nog best een jaar langer in het Purgatorio zou willen doorbrengen. Na enige aarzeling maakt Vergilius zich bekend. Uit respect probeert hij de knieën van Vergilius te omarmen, zich niet realiserend dat beide geen lichamen maar schaduwen zijn.
De eer die Stazio Vergilius toekent, is eigenlijk de eer van Dante jegens zijn leidsman Vergilius, de man die hem binnenkort gaat verlaten.

Canto 22
Het gesprek tussen beide heren wordt vervolgd, terwijl onder tussen een P van het voorhoofd van Dante wordt gewist. Stazio geeft aan dat hij dankzij de Aeneas van zijn neiging tot verkwisting is ontdaan en dat Vergilius een lichtend voorbeeld is voor velen.
Hij wijst hen de weg naar de salvezza, waar hij zelf van is uitgesloten.

Facesti come quei che va di notte (Cabnto XXII 67-69)
Che porta il lume dietro di sé non giova
Ma dopo sé fa le persone dotte
U deed als iemand die, van zelfzucht vrij,
Des nachts zijn lamp niet voor zichzelf laat stralen,
Maar zijn gezellen bijlicht, toen u zei:

Hij voegt daaraan toe dat het Vergilius is geweest die de weg naar het Christendom heeft geplaveid. Stazio vertelt dat hij zich heeft laten dopen, maar dat hij niet het lef heeft gehad publiekelijk van zijn nieuwe geloof te getuigen vandaar zijn verblijf in het Purgatorio. Vergilius vermeldt nog enkele klassieke dichters die samen met hem in het voorgeborchte verblijven. Dante noemt er ook een paar, allemaal bedoeld om de schoonheid van de poëzie en het belang daarvan voor de mens te onderstrepen.

Canto 23
In de 6de Cornice aangekomen zien zij de golosi, de gulzigen.
Hier zien ze een omgevallen boom met vruchten, onder water staand. Uit de boom komt een stem die verwijst naar personen die iets met water hadden, Maria die vraagt Jezus water in wijn te veranderen, Romeinse vrouwen die alleen water drinken, profeet Daniel en Johannes de Doper, allen toonbeeld van gematigdheid.
Zij moeten honger en dorst lijden, waardoor ze op skeletten lijken en onherkenbaar zijn. Een van hen is Forese Donati, broer van Corso Donati, Zwart Welf, die verantwoordelijk was voor de verbanning van Dante. Forese daarentegen is vriend uit zijn jeugd, in de periode dat Dante het moeilijk had. Uit de tekst blijkt waardering voor elkaar en blijdschap elkaar te weerzien. Zijn vrouw bidt voor zijn welzijn, een teken van huwelijkse trouw.

Canto 24
Ook paus Martino IV, bekend om zijn eetlust en Bonagiunta da Lucca, tijdgenoot van Guido Guinizelli en grondlegger van de Stilo Novo Dolce, worden opgevoerd. Dante laat niet na hem daarvoor te prijzen. Dante maakt van de gelegenheid gebruik om nog eens te wijzen op het verband tussen La Vita Nova en de Divina Commedia, tussen Beatrice toen en nu, daarbij het belang van de liefde onderstrepend.

Canto 25
Nadat een engel wederom een P van het voorhoofd heeft gewist komen de heren aan in de 7de Cornice, alwaar de lussurosi hun boeten moeten doen. Van de muur van de berg ontspringt een vuur die de vlakte omvat. Dankzij een gunstige wind kunnen beide heren verder.
De boetelingen accepteren hun omstandigheid en heffen de muziek aan. Maria wordt genoemd, maagd, die Jezus ter wereld bracht en Diana die kuis met medezusters in de bossen leefde.

Canto 26
2 Groepen van lussurosi lopen tegen elkaar op en kussen elkaar; een groep natuurlijken en een groep van tegennatuurlijken, homoseksuelen, allen beschuldigd van een zekere onmatigheid.
Dante vraagt aandacht voor 2 dichters Guido Guinizelli, ook grondlegger van de Dolce Stilo Novo en Provençaalse troubadour Arnaut Daniel. Alhier een laatste eerbetoon aan de volkse dichtkunst en aan zijn tijd van studie, hetgeen hij onderstreept door 8 versregels in het Provinciaals uit te drukken.
Wat Dante hen verwijt is dat ze net zoals Paolo en Francesca schreven over meeslepende hartstochten zonder er weerstand aan te bieden. In tegenstelling tot Paolo en Francesca is er voor hen hoop op verlossing.

Canto 27
Om verder te kunnen moet Dante door het vuur gaan als een vorm van zelfreiniging. Zo wordt ook hij gestraft voor zijn wellustig gedrag, zoals hij ook eerder gestraft is in de 1ste Cornice net als de hoogmoedigen en in de 3de Cornice waar Dante door de rook moet gaan gelijk de toornigen. Alhier erkent Dante openlijk zijn eigen ondeugden.
Dante moet die vuurproef doorstaan, maar moeilijk heeft hij er mee, paniek overvalt hem. Vergilius spreekt hem moed in, hij zei, je kan het, jij en je kleren zullen niet verbranden, **Figliuol mio, qui può esser tormento, ma non morte**. *(*Canto XXVII 20-21*) (Zoon het vuur is heet, maar vreest niet dat je dood je zal belagen*)* het is deze muur die je van Beatrice scheidt. Zo houdt Dante vol, terwijl hij een trap bestijgt, niet meer angstig voor de vlammen.
Così, la mia durezza fatta solla, (Canto XXVII 40-42)
mi volsi al savio duca, udendo il nome
che ne la mente sempre mi rampolla

*(Zo keek ik naar mijn leidsman en vergat,**
Bij 't horen van de naam telkenmale
Mij vreugde geeft, de angsten die ik had.)

Dan een droom, uitrustend op de trap overvalt Dante. Hem verschijnen Lia en Rachel, symbolen van het actieve en contemplatieve leven. Hoewel het laatste minder vruchtbaar is, geen zonen schenkt, worden de vruchten die het contemplatieve leven afgeeft meer op prijs gesteld.
Wakker geworden, geeft Vergilius Dante aan aan het einde te zijn gekomen van zijn zuivering. Dante kan nu, bevrijd van zijn zevende P alleen verder. Hij heeft dankzij zijn tochten door Inferno en Purgatorio zijn lessen geleerd, heeft hij de morele vrijheid verworven en kan nu zijn weg alleen vervolgen zonder de hulp van zijn meester, niet de rede, maar zijn geloof zal nu zijn leidsman worden.

Aldus betuigt Vergilius zijn grote vertrouwen in een succesvol vervolg van de weg:
Non aspettar mio dir più né mio cenno; (Canto XXVII 139-142)
libero, dritto e sano è tuo arbitrio
e fallo fora non fare a suo senno
per ch'io te sovra te corona e mitrio.

*(Blijf niet meer op mijn raad of teken wachten**
Je wil is vrij van zonden, puur en schoon;
Het zou verkeerd zijn om hem niet te achten
Ik kroon je met de mijter en de kroon).

Verwijzend naar de paus die de keizer eerst de mijter en daarna de kroon opzet, zo wordt hier de daad van Vergilius gezien als een soort diploma, een teken dat Dante zijn beproevingen met succes heeft doorlopen en dat hij nu in staat geacht wordt zijn weg alleen te vervolgen.

Canto 28
Dante gaat nu alleen verder, genietend van het lieflijke woud, vol met bloemen en vogels. Een aangename sfeer.
Dan ontmoet hij Matelda, die in gezang bloemen zoekt. Naar welke Mathilde (van Canossa, Von Hachenborn of Von Magdeburg – 2 nonnen -) deze Matelda ook verwijst, zij symboliseert het leven in het aards paradijs voor de zondeval, zij staat voor de opperste staat van geluk, het leven dat we kunnen leiden als we ons houden aan de morele en intellectuele deugden. Zij moet de komst van Beatrice voorbereiden.
Twee rivieren waden zij samen door, de Lethe, die elke gedachte aan zonden wegneemt en de Eunoë, de herinnering aan het goede, die de ziel doet herinneren aan alle goeds gedaan op aard.

Canto 29
Een lange processie trekt hen onder luid gezang voorbij zoals in Dante's tijd in vele Italiaanse steden te zien was, 7 kandelaars, symbool van de zevenvoudige geest Gods, 24 in wit gekleed eerbare oude mannen, 4 levende wezens, een zegekar, symbool van de strijdende kerk, voortgetrokken door een griffioen, symbool van Christus, 7 vrouwen omringd door andere personages.

Canto 30
Een schel geluid doorkruist de ruimte, de aankondiging van de komst van Beatrice, omringd door gezangen en een regen van bloemen dat Dante doet denken aan zijn jonge jaren toen hij als jongeling op Beatrice verliefd was.

Beatrice verschijning, verwoord op een plaquette op de Via del Corso, Firenze
Deze plaquette is bevestigd aan het Palazzo Portinari Salviati**,** het geboortehuis van Beatrice, eigendom van de Portinari. Hier vond vermoedelijk ook de echte eerste ontmoeting van Beatrice en Dante plaats.

<u>The Dante plaques, Florence - PICTURES FROM ITALY (Est. 2001)</u>

sovra candido vel cinta d'uliva
donna m'apparve, sotto verde manto
vestita di color di fiamma viva

(Een vrouw met een wit floers voor haar gelaat,*
Een krans olijvenlover rond haar haren,
Een groene mantel en een rood gewaad.)
(Pg., canto XXX 31-33)

Beatrice is gekleed in wit, groen en rood, de kleuren van geloof, hoop en liefde.
De krans van olijfbladeren is een symbool van wijsheid.

En dan bemerkt hij dat Vergilius ineens is verdwenen, in tranen beweent hij zijn afwezigheid, voor wie hij zijn liefde en eeuwige dankbaarheid betuigt.
Beatrice spreekt met Dante, verwijt hem dat hij na haar dood de verkeerde weg is opgegaan, op zoek naar vluchtig, vals geluk. Zij zegt dat hij hem middels visoenen en dromen raad heeft gegeven, niets hielp en dat haar laatste reddingspoging was hem de helse jammerdalen* te laten zien. Dus is zij naar Vergilius in het dodenrijk gegaan met het verzoek om hem 'hier' te brengen. Dat verzoek aan Vergilius was niet aan dovemans oren gericht.
Maar zij zegt ook dat Dante een groot talent van de Goddelijke voorzienigheid heeft gekregen. Dat wordt weergegeven als **questi fu tal nel la sua vita nova** (Canto XXX 115) (*Bleek in zijn jeugd dat hij talent bezat*)* Alhier de verwijzing naar La Vita Nova, zijn jeugdwerk, waarin hij in het laatste hoofdstuk zegt:

Sì che, ser piacere sarà di Colui a cui tutte le cose vivono, che la mia vita duri per alquanti anni, io spero di dire di lei quello che mai non fue detto d'alcuna.

Als God het mij geve om nog jaren te leven dan zal ik over haar schrijven wat nog nooit iemand over enige vrouw heeft geschreven.

Met zijn Divina Commedia maakt hij op meesterlijke wijze zijn belofte waar, gedaan in 1295, ongeveer 5 jaar na de dood van Beatrice.

Canto 31

Beatrice wordt serieus. Als je van het water van de Lethe wilt drinken moet je schuld bekennen voor je zonden. Zoals dat aan alle boetelingen gevraagd wordt, zo wordt dat ook nu aan Dante gevraagd. Door het drinken van het water vergeet hij zijn zonden, wordt hij rein.
Vraag blijft voor welk zonden Dante schuld moet verklaren, voor zijn 3 fiere: lonza, leone en lupa of speelt er meer. Gaat het hier ook waarover Beatrice hem aanspreekt, dat hij zijn talenten niet goed heeft gebruikt, dat hij meer met zijn rede bezig is geweest dan met het geloof, het goddelijke.
Na de dronk uit de rivier wordt Dante door 4 nimfen opgevangen, die wijzen op de voorzichtigheid, rechtvaardigheid, moed en matigheid. 3 Vrouwen begeleiden Dante naar Beatrice. Hij ziet haar en raakt in vervoering, eerst van haar ogen: **Mille disiri più che fiamma caldi strinsermi li occhi a li occhi rilucenti** (canto XXXI 118-119) *(Met duizenden verlangens, heet als vuur, aanschouwde ik die ogen, opgeheven*)* en vervolgens haar mond.
Per grazia fa noi grazia che disvele (Canto XXXI 136-138)
a lui la bocca tua, sì che discerna
la seconda bellezza che tu cele.
*(Wees ons genadig en versluier niet**
Je mond nog langer: wil hem oorlof geven
Dat hij nu ook je tweede schoonheid ziet)

Canto 32

In deze allegorische canto gelijk als in Canto XXIX wordt de geschiedenis van het Christendom uitgebeeld.
Dante in diepe slaap wordt gewekt door Matelda. Beatrice die bij een boom, verwijzend naar de boom in het aards paradijs, de zegekar, symbool van de kerk, bewaakt, geeft aan Dante de opdracht straks op aarde mensen aan te sporen de kerk te zuiveren.

Canto 33

In het laatste Canto van het Purgatorio stelt Dante dat het goed zal gaan met Italië, dat aan wanorde en corruptie een einde zal komen. Dante heeft hier de Luxemburgse vorst Hendrik VII voor ogen, die zoals Dante hoopte voor Italië redding zou brengen. Tevergeefs, hij sterft in 1313.

Dante drinkt onder begeleiding van Matelda nog uit de rivier de Eunoë, hij kan er geen genoeg van krijgen, waarna hij als herboren aangeeft: **puro en disposto a salire alle stelle** (Canto XXXIII 145) : (*Gereed om naar de sterren op te stijgen)*

En dan breekt de volgende en laatste fase van zijn reis in het hiernamaals aan : Il Paradiso

Slot
Het Purgatorio, 33 canti ontsproten aan de denkwereld van Dante. Maar is er een vertaalslag te maken naar de wereld van vandaag, naar ons mensen? Deze vraag is mede ingegeven vanwege de foto –en schilderijententoonstelling met als titel **Dante leeft!,** die door Dante Alighieri Amersfoort samen met het Rietveldpaviljoen in september wordt georganiseerd. Maar hoe dan, waarom dan, leeft Dante.

Voor mij is de Hel een harde confrontatie met de gevolgen van fout, strafbaar gedrag, een leermoment. Dante zelf is die confrontatie aangegaan, hij heeft letterlijk de Hel doorlopen, niet zozeer omdat hij zelf zich zo bewust was van eigen foutief gedrag, maar wel om de wereld om hem heen, de machthebbers, de verantwoordelijken, maar ook bepaalde, bekende personen te laten zien hoe foutief hun gedrag is geweest en waartoe dat heeft geleid, de eeuwige verdoemenis.
Om dit beeld te actualiseren, heden ten dage is de gevangenis een goede plek om mensen zich bewust te maken van echt foutief gedrag, maar vele andere wegen zijn er om dat te bereiken, echter nooit middels vaak zeer gruwelijk fysiek geweld zoals dat in de fantasie van Dante in de Hel mogelijk was. Ik moet hierbij denken aan een bezoek aan het Gevangenismuseum in Veenhuizen waar men laat zien hoe men vroeger en nu straft, vroeger de pijnbank of radbraakkruis, buitengewoon pijnlijk.
In tegenstelling tot de eeuwige verdoemenis van de Hel, de gevangenis, hoe lang men daar ook moet verblijven, is een plek die men ooit weer mag verlaten. Maar niet zonder meer, zonder een traject van resocialisatie, zonder om zo te zeggen bezinning, kan die herwonnen vrijheid niet naar waarde worden genoten.

Maar voor de grootste groep mensen speelt de Hel niet, is er geen noodzaak om zwaar gestraft te worden, om mensen expliciet te confronteren met hun eigen gedrag. Bezinning kan volstaan, maar waarvoor dan, wanneer?
Eigenlijk geeft het Purgatorio, de weg die Dante bewandelt heeft om op de top van de louteringsberg, het Paradijs, te komen antwoord op die vragen.
Dante laat zien dat als je een geliefde plek wilt bereiken, voor Dante uiteindelijk het aanschouwen Gods in aanwezigheid van zijn geliefde Beatrice, dat kan zijn een nader aangeduid doel, maar ook in een meer abstracte zin, een vorm van Peace of mind, dat niet gerealiseerd kan worden zonder een vorm van bezinning, van introspectie. Tegelijk laat hij je zien dat als je er vertrouwen in hebt, je het resultaat zult bereiken. Immers eenmaal toegelaten tot het Purgatorio, vroeg of laat, zal het Paradijs je bestemming zijn.
Die oorzaak kan een selva oscura zijn, het niet meer zien zitten, het door een hel gegaan zijn, om wat voor reden dan ook, dat kan ook door verkeerd gedrag jegens de ander of jezelf. Zelfs kan dat zijn als je jezelf afvraagt: waar sta ik nu, wat wil ik met mijn leven, existentiële vragen die we allemaal wel op enig moment onszelf hebben gesteld, althans dat veronderstel ik.
Laten we onszelf niet wijsmaken dat die bezinning niet nodig is. Ik breng nog eens in herinnering mijn opmerking gemaakt bij Canto 3 van de Hel, waar de ignavi doelloos achter bannieren aan moeten lopen, omdat zij zich nooit tijdens hun leven hadden uitgesproken, altijd op zij weg hadden gekeken als zij onrecht zagen. Alleen al de vraag in hoeverre wij zelf ignavo zelf, alleen al deze vraag is een moment van bezinning waard. Maar dit terzijde.

Dante laat zien dat die bezinning niet los staat op zichzelf, heeft aanleidingen, heeft oorzaken. Dante op zijn weg naar de top van de louteringsberg, het Paradijs, ziet allerlei zonden, ondeugden die aanleiding kunnen geven tot verstoring, tot ongemak voor anderen en voor zichzelf. Hij geeft met zijn beschrijvingen aan dat het noodzakelijk is wil je tot inkeer kunnen komen dat je heel expliciet langs die ondeugden moet lopen wil je gelouterd kunnen worden. Het is een proces van

analyse waar je, al of niet met de hulp van anderen, doorheen moet, hoe moeilijk soms ook. Vrijblijvendheid bestaat niet, het is een serieuze zaak.
En Dante geeft aan die bezinning van het 'ik' ook een zwengel aan naar het 'wij'. Immers als wij met zijn allen tot een betere wereld willen komen, dan kan dat alleen bereikt worden als wij met zijn allen die bezinning niet uit de weg gaan. Alleen dan kan een betere, menswaardigere samenleving bereikt worden.
Dante heeft het traject van bezinning 'Nel mezzo del cammin', opgepakt. Hij heeft niet gewacht tot zijn sterfbed, als een poging om misschien het vooruitzicht van de Hel af te weren, nee, hij heeft juist in het midden van zijn leven, als het effect van deze bezinning voor hem en de medemens het grootst mogelijk is, deze bezinning ter hand genomen. Dat is ook zijn advies aan ons, wacht niet ermee tot het te laat is, het geen zin meer heeft, niet voor jou maar ook niet voor de samenleving.

Die collectieve bezinning is bitter nodig, is niet vrijblijvend zoals in de opmerking: bezint eer ge begint.
Dante leefde in een tijd met veel maatschappelijke en economische veranderingen, voor hem een bron van persoonlijke onrust. Ook nu leven we in een tijd van veel maatschappelijke en persoonlijke onrust. De welvaart is enorm toegenomen, tegelijk ook de spanning inde samenleving, niet alleen hier maar ook op vele plaatsen elders in de wereld. Welvaart heeft de mens veel goeds gebracht, gezondheid, de mogelijkheid om op vele manieren zelf te bepalen wat men wil, tegelijkertijd is het individualisme sterk toegenomen, staat het 'ik' boven de 'ander', het sociale. Wil men dit tij keren, dan kan dat alleen als we onszelf, in welke positie of levensfase men zich ook bevindt, bezinnen. Dante hield zich zelf en zijn leefwereld van toen een spiegel voor, tegelijkertijd geldt die spiegel ook voor ons, wij die nu leven en met elkaar bepalen hoe de samenleving van nu en in de toekomst eruit zal moeten zien. Zijn wijsheid heeft een eeuwigheidswaarde, daarom leefde hij niet allen toen en nu, maar voor altijd.

Met grote dank is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:
- De Syllabus van het PROJECT DANTE 2021, aangeboden door de vereniging Dante Alighieri Deventer
- Ike Cialona, toelichting en vertaling, aangeduid met *, uit Dante Alighieri - Goddelijke Komedie
- DANTE *e la Commedia*, samengesteld door Raffaelle Campanella (gerealiseerd mede dankzij la Società Dante Alighieri Italia)

1 Juni 2021
Rob Vroom

PS
Op het internet zijn aforismen of citaties te vinden met een verwijzing naar het Purgatorio. Enkele daarvan heb ik hier genoteerd, mogelijk met een glimlach te lezen.

Il matrimonio non è il paradiso né l'inferno; è semplicemente il purgatorio. (Abraham Lincoln)
Il matrimonio è la Divina Commedia alla rovescia: prima il paradiso, poi il purgatorio, poi l'inferno. (Anonimo)
Il matrimonio è un inferno se la camera da letto è in comune; con camere da letto separate assomiglia a un purgatorio; in due case diverse (incontrandosi due volte alla settimana) forse potrebbe essere il paradiso. (Henry de Montherlant)
Una donna affascinante è l'inferno dell'anima, il purgatorio del portafoglio, ed il paradiso degli occhi. (Bernard Fontenelle)
Si passa dal paradiso dei bambini al purgatorio degli adulti, per poi passare all'inferno dei vecchi. (Maurice Chapelan)
Ogni vita non può evitare la violenza dell'inferno, non può sottrarsi all'incertezza del purgatorio, non può scansare la speranza di un qualche paradiso. (Marco Lodoli)
La domenica è come il purgatorio: tra il paradiso del sabato e l'inferno del lunedì. (Anonimo)
La vita quotidiana è un eterno purgatorio. Nell'innamoramento c'è solo o il paradiso o l'inferno; o siamo salvi o siamo dannati. (Francesco Alberoni)

Siamo sulla Terra per ridere. Non potremo più farlo in purgatorio o all’inferno. E in paradiso sarebbe sconveniente. (Jules Renard)

Dante 700 Juli 2021
Paradiso

Nog enkele slokken water uit de rivier de Eunoë en dan is Dante als herboren gereed om naar de sterren op te stijgen. Zo eindigt het laatste Canto XXXIII van het Purgatorio en kan het laatste, zowel voor Dante als voor de lezer het moeilijkste deel van zijn reis in het hiernamaals naar het Paradiso beginnen.

Ik probeer het te begrijpen, de diepgang te doorgronden. Dante begint in 1295 aan La Vita Nova, geeft daarin aan de liefde een driedelige gelaagdheid, een aardse, een abstracte en een goddelijke. In zijn Divina Commedia, 20 jaar later opgesteld, trekt hij die gelaagdheid door. 3 Cantiche, de eerste het Inferno, gericht op het aardse, op ongeremde hartstochten, een mythologische inslag, dan het Purgatorio, gericht op de ziel, bewustwording en contemplatie, alwaar de liefde van Christus heerst, een filosofische inslag en tot slot het Paradiso, waar het intellect en wijsheid de sfeer bepalen, de mystiek, het rijk van de Heilige Geest, een theologische inslag. Deze diepgang is vol met raadsels omgeven. Dat geldt eveneens voor de rol van Beatrice in dit verhaal. Zij, hoofdpersoon in La Vita Nova, je zou kunnen zeggen, gewoon een jeugdliefde bij wie hij een blauwtje heeft gelopen, zij die, 20 jaar later, voorzien van een Goddelijke status, uit de hemel neergedaald, Vergilius vraagt om de leidsman van Dante door het hiernamaals te zijn en zij die, nadat Vergilius van het toneel is verdwenen hem uiteindelijk naar het Goddelijke (bege)leidt. Ik kan deze diepgang niet bevatten, ik kan me niet voorstellen dat een mens deze complexiteit en dan nog in dichtvorm ook vorm kan geven. Toch is het Dante gelukt. Ik stop ermee om maar iets van deze bovenmenselijke prestatie te proberen om het te bevatten. Misschien dat anderen dat wel lukt, ik geef mij over, mij rest slechts het grote genoegen van het lezen van deze laatste Cantica, het Paradiso. Ik kan niet wachten daarmee te beginnen.

Deze diepgang geldt ook voor het Paradiso, zoals niet alleen voor Dante zelf maar ook voor de lezer. Dante geeft zelf aan dat het Paradiso maar voor weinigen is weggelegd. In het begin van Canto II adviseert hij de lezer naar zijn land terug te keren want het gevaar op zee is groot als je mij uit het oog verliest.

En dan volgt de beroemde zin:
L' acqua ch'io prendo giammai non si corse (Canto II 7-9)
Minerva spira, e conducemi Apollo
e nove Muse mi dimonstran l'Orse

*(de zee die ik bevaar is nooit bevaren**
Minerva (godin van de wijsheid) bolt mijn zeil, Apollo (god van de dichtkunst) staat
Aan 't roer, op koers houdt ons de Muzenschare)

In 1926 heeft Luigi Bonazza een ets gemaakt met de eerste versregel als titel.
Het hangt in het Museo Dantesco, Via Dante Alighieri, Ravenna
L' acqua ch'io prendo giammai non si corse (regione.emilia-romagna.it)

En in het volgende vers verwijst Dante naar ons, zij die zich verzadigd hebben aan de bron der wijsheid, tenminste daar gaat hij van uit als je het Paradiso wilt kunnen begrijpen.

Voialtri pochi che drizzaste il collo (Canto II 10-12)
per tempo al pan de li angeli, del quale
vivesti qui ma non sen vien satollo.

*(Maar u, de kleine groep die niet te laat**
Gereikt heeft naar het brood der Serafijnen (wijsheid)
Dat ons op aarde voedt, maar nooit verzaadt)

Hoe moeilijk Dante het zelf vindt om deze bovenaardse, goddelijke wereld, nog nooit door iemand gezien, poëtisch te beschrijven, geeft hij aan door te verwijzen naar de hulp die hij nodig heeft van

Minerva, Apollo en de Muzen. Zonder hun hulp kan hij deze uitdagende zee, een wereld volledig immaterieel en volledig buiten ieder menselijk begrip, niet bevaren. De moeilijkheidsgraad wordt nog eens extra versterkt door de metrische en stilistische eisen die gesteld worden aan de canti, terzine en rime.
Dat is de techniek, maar hoe kun je in godsnaam een wereld beschrijven, die het voorstellingsvermogen te boven gaat, nooit gezien, terwijl je er zelf misschien toch een beeld van hebt. Om daarin te kunnen slagen maakt Dante gebruik van het idee van de 'trasumanazione' , d.w.z. het boven jezelf, boven de menselijke natuur uitstijgen. Spiritualiteit, daar draait het om in de Paradiso.

Dante zegt zelf hierover;
Trasumanar significar per verba (Canto I 70-72)
non si poria; però l'esempio basti
A cui esperienza grazia serba.

(De mens ontstijging kan men niet verklaren;*
Dit enen voorbeeld moet daarom volstaan
Voor wie haar door genade zal ervaren.)

Het voorbeeld waarnaar wordt verwezen is Glaucus, die na het eten van een kruid, waarvan hij gezien had dat dat kruid vissen weer levend maakte, in het water was gesprongen en toen een zeegod werd.
Het gebruik van 'erba', psychedelische kruiden, waaronder cannabis en aloë vera was in die tijd bekend. De associatie met dit soort kruiden wordt ook gelegd bij de verwijzing van Dante in Par. Canto IV 14, naar een droom die Nebukadnezar gehad zou hebben. Of Dante ooit dit soort erba heeft geslikt, je zou het misschien zeggen gezien al zijn droomachtige, extatische ervaringen, weten zullen we het nooit.

Hoe dan ook, het blijft voor Dante een enorme opgave om datgene wat hij heeft gezien in woorden voor de lezer om te zetten. Middels allegorieën en metaforen, maar ook voorbeelden, hetzelfde uitdrukken maar dan met andere woorden, vergelijkingen, probeert hij zijn ervaringen, zijn belevenissen, zijn beelden aan de lezer over te brengen.

De eerste uitdaging die voor hem ligt is de beschrijving van de hemel, de hemelse sferen. Hij valt daarvoor terug op het Ptolemeische wereldbeeld, waarin de aarde centraal staat, omhuld door een dampkring en een zogenaamde vuurkring. Daaromheen een stelsel van negen hemelsferen, als eerste vanaf de aarde gezien de maan, vervolgens Mercurius, Venus, de zon, Mars, Jupiter, Saturnus, de Vaste Sterren, het Primum mobile, dit al omgeven door het Empyreum, daar waar God en alle hemelingen in de Roos der Zaligen hun woonplaats hebben.
In al deze sferen hebben verschillende engelenkoren een rol te noemen van laag tot hoog: de Engelen, Aartsengelen, Vorstendommen, Machten, Krachten, Heerschappijen, Tronen Cherubijnen en Serafijnen.
Deze structuur lijkt veel op die van het Inferno en het Purgatorio, ook daar moet Dante steeds van de ene naar de andere cirkel, de volgende fase, om uiteindelijk de eindbestemming te bereiken, met dit verschil dat in het Paradiso Dante door de krachten van de planeten met de snelheid van een pijl wordt voortbewogen. Dante kijkt daarbij in de ogen van Beatrice, die op haar beurt haar ogen altijd naar andere geesten en naar God richt.

Deze hemelse sfeer laat de eenheid der schepping zien.
Vanaf de schepping is alles in de wereld met elkaar verbonden. Daarom is de mens een sociaal wezen. Individuen zijn met elkaar verbonden en hebben elkaar nodig. Het contact onderling is in het paradijs aanschouwelijk en direct. De zaligen kunnen elkaars gedachten zien zonder dat er woorden gesproken hoeven te worden. Dat Dante er toegesproken wordt, is slechts om hem, als nog in leven zijnde, tegemoet te komen en hem op een nog "menselijke" manier het hemelse te laten ervaren.
De onderwerpen die besproken worden hebben als doel de ideale eenheid van de schepping uit te beelden. Deze eenheid kan Dante aanschouwen in zijn laatste visioen van schepping en God.

Canto I en II
Hier is Beatrice veel aan het woord. Licht aan Dante toe wat hij ziet, hoe de hemelse wereld werkt, het luchtledige, hoe alles kan bewegen, omhoog, omlaag, ook Dante zelf. Dit alles door een God gedreven aandrift.

Hier ontspint zich ook een dialoog over de maan, wat betekenen die zwarte plekken op de maan, waar komen die vandaan. Via een experiment met spiegels proberen ze een verklaring te geven, maar overtuigt niet. Uiteindelijk zegt Beatrice, de maan staat het verst af van de bron, niet de dichtheid van de maan, maar het lichtverschil veroorzaakt die vlekken. Het zijn dus geen fouten in Gods schepping.

Canto III
In de eerste hemelsfeer, de maan, voor Dante staande voor onstandvastigheid, ontmoet hij schimmen die in hun leven onstandvastig waren, die hun beloften hebben gebroken. Een van hen is Piccarda Donati, zus van Corso (in de Hel) en Forese (in het Purgatorio) Donati, Dante's jeugdvriend.
Op Dante's vraag, wie bent u, zegt Piccarda eerst:
La nostra carità non serra porte (Canto III 43-45)
A giusta voglia, se non come quella
che vuol simile a sé tutta sua corte.

*(De liefde sluit haar deuren nooit, en zij**
Beveelt mij aan uw wens gehoor te geven;
God wil Zijn hof zo liefderijk als Hij.)

En dan vertelt ze dat ze als kuis kloosterling Santa Clara het klooster door haar broer Corso gedwongen moest verlaten en moest trouwen met een Florentijnse man Rossellino della Tosa. Maar zij wordt als 'vergine sorella' aangeduid, aangevende dat zij nog steeds maagd is en derhalve haar belofte van kuisheid niet heeft gebroken. Gelijkelijk wordt verwezen naar Costanza, ook kloosterling – wat niet waar zou zijn -, die gedwongen moest trouwen met Enrico IV, zoon van Federico Barbarossa en moeder van Federico II, volgens Dante de laatste echte keizer, die ook om politieke reden het klooster verlaten zou moeten hebben. Dante zegt hierover: (Costanza) **generò 'l terzo e l'ultima possanza**.(Canto III 120) (de derde en de laatste vorst gegeven*)

Vervolgens bezingt Piccarda het hemels geluk dat de zaligen mogen genieten. Die zaligheid is vol en absoluut bij alle zielen in harmonie met de wil van God.
Die volheid wordt vergeleken met een glas zo vol dat er geen druppel meer bij kan.

Canto IV
Dante zit met 3 vragen, maar zwijgt. Beatrice leest ze af van het gezicht van Dante en zegt dat alle zaligen in het Empyreum verblijven, maar allen voelen de goddelijke liefde op een verschillende manier. Voor Dante, mens van vlees en bloed, lijken de zaligen naar mate hun staat van zaligheid in verschillende sferen te huizen. Juist vanwege die verschillende sferen kan Dante via de gesprekken met de daar aanwezige geesten hogerop komen tot aan het Goddelijke.
Dante laat Beatrice zeggen:

Così parlar conviensi al vostro ingegno, (Canto IV 40-42)
però che solo da sensato apprende
ciò che fa poscia d'intelletto degno.

(Zo'n zichtbaar voorbeeld spreekt je sterker aan,*
Want slechts langs de zintuiglijke kanalen
Vergaar je kennis die je kunt verstaan.)

De tweede vraag betreft de vrije wil. De mens heeft de mogelijkheid om niet te bezwijken voor de druk van anderen, zelfs tot de dood erop volgt. De zaligen van de 1ste sfeer hebben minder verdienste omdat zij uiteindelijk wel zijn bezweken blijkend o.a. het huwelijk van Piccarda.

Canto V
Tot slot, de menselijke vrije wil, dat ons scheidt van de dieren, de grootste goddelijke gave. Hier wordt aangegeven dat de mensen zich aan hun geloften, daarbij hun vrije wil opofferend, als een afspraak tussen God en de mens moeten houden, geen enkele uitgezonderd.
Zo zegt zij:
Se credi bene usar quel c'hai offerto, (Canto V 32-33)
di maltoletto vuo'far buon lavoro

*(Terugverlangen van wat men gaf is even**
Verkeerd als weldoen met gestolen geld)

Beatrice geeft nog voorbeelden. Zij wijst naar de Joden die hun Heer met offergaven eerden. Men mocht de gave, de aard daarvan variëren, maar niet de last. Een gelofte ruilen voor een nieuwe, zwaardere is alleen toegestaan in verhouding 4 tot 6.
Zij geeft als gezaghebbende vertolker van de goddelijke gedachte aan niet lichtvaardig geloften te doen, maar doe ook niet zo dwaas als Jefta, die beloofd had dat hij diegene zou offeren die als eerste bij thuiskomst hem tegemoet zou treden na van de Ammonieten te hebben gewonnen. De eerste was zijn dochter, hetgeen hij deed. Hetzelfde deed Agamemnon, ook hij doodde zijn dochter Iphigenea, nadat hij dezelfde belofte had gedaan aan Artemis.
Tot slot wijst zij nog op de pauselijke gewoonte om gelovigen te verleiden tot het doen van een gelofte van kuisheid of armoede om hen daarna te verleiden voor veel geld middels de verkoop van aflaten daar afstand van te doen. Laat u niet als een mak schaap verleiden door hebzuchtigen die aflaten willen verkopen, houd u aan de bijbel, dat is voldoende om een goed christen te worden.

Na dit lange betoog stijgen Beatrice, (alhier geeft Dante aan de blijheid en de helderheid waarmee Beatrice Dante vergezelt, beelden die steeds terugkeren wanneer zij in een volgende hemelsfeer komen.)

Quivi la donna mia vid'io sì lieta (Canto V 94-96)
Come nel lume di quel ciel si mise
Che più lucente se ne fé 'l pianeta.

*(Ik zag mijn leidsvrouw in verrukking raken**
En stralen met zo'n gloed aldaar
De ster die ons ontving nog meer deed blaken.)

en Dante verder op naar de 2de hemelsfeer, Mercurius, waar de geesten verblijven die veel voor het Christendom gedaan hebben.

Dit 5de Canto sluit hij af met de woorden, naar aanleiding van de ontmoeting met Justitianus en vragen van Dante: **Nel modo che 'l seguente Canto canta***.(Canto V 139) Dat u zult lezen in de zesde zang*).*
Dit doet sterk denken aan soaps. Die sluiten een aflevering vaak af met een spannende aanduiding, waarop in de volgende aflevering wordt voortgeborduurd. Deze truc tref je ook bij boeken, thrillers. Ik denk dat Dante net zoals de makers van die soaps en boeken de spanning erin probeert te houden, de kijker of lezer probeert te blijven boeien door naar een volgend hoofdstuk te verwijzen.

Canto VI
Alhier alle aandacht voor Justitianus, keizer van het Oost-Romeinse rijk van 527- 565, schepper van het wetboek Corpus iuris civilis, uiteindelijk de basis voor onze wetgeving. Deze wordt gezien als het werk van God, immers bedoeld om een meer rechtvaardige en harmonieuze samenleving

te scheppen. Dat goddelijke straalt natuurlijk ook op Justitianus zelf aan, die in de kerk van San Vitale in Ravenna met aureool staat afgebeeld, als vertegenwoordiger van God. Dante maakt van de gelegenheid gebruik om Justitianus, die inmiddels ook de keizer van Italië was geworden, tekeer te laten gaan tegen de Zwarte Welfen, die steun zochten bij de Franse koning en tegen de Ghibellijnen, die misbruik maakten van het symbool van de adelaar, juist een symbool van het keizerrijk.
Ook al verblijven hier de zaligen met minder verdiensten omdat ook zij zich hebben laten leiden tot eer en roem, toch mogen zij genieten van de goddelijke wil en de goddelijke harmonie met de anderen.
Dante grijpt nog even de kans om Justitianus toch nog iets persoonlijks over hem te laten zeggen. Hij prijst de fransman Romeo di Villanova uit de Provence, die net zoals Dante, onterecht veroordeeld gedwongen was arm en bedelend in ballingschap te leven.
Hoezeer Dante zijn eigen ballingschap beroert geeft hij aan het eind van dit Canto aan, verwijzend naar Romeo:

indi partissI povero e vetusto, (Canto VI 139-142)
e se ‘l mondo sapesse il cor ch‘elli ebbe
mendicando sua vita a frusto a frusto
assai lo loda e più lo loderebbe

*(Romieu verliet hem, arm en oud van dagen**
En wist de wereld hoe men lijden moet,
Als men zich tot gebedel moet verlagen,
Zij zou hem nog meer loven dan zij doet.)

Canto VII
Alhier wordt ingegaan op de vraag waarom God de Joden straft die toch zijn wil hadden uitgevoerd door hem te kruisigen en waarom God juist op deze wijze de mensheid heeft willen verlossen.
Als mens was Christus even gebonden aan de doodzonde, veroorzaakt door de verjaging uit het aards paradijs van Adam en Eva, zijn dood is daarom natuurlijk en tegelijk onnatuurlijk gezien zijn goddelijke natuur.
En vervolgt, Christus was genoodzaakt mens te worden om de mensheid te redden, een immense daad van medelijden. God had kunnen volstaan met de mensheid vergiffenis te schenken, zonder zijn komst naar de aarde. Dat strookte volgens Dante niet met zijn rechtvaardigheidsgevoel, ook de zoon van God zelf zou moeten boeten voor de zondeval.

E tutti li altri modi erano scarsi (Canto VII 118-120)
A la giustizia, se ‘l Figliuol di Dio
Non fosse umiliato ad incarnarsi.

*(En het gerecht was onvoldaan gebleven,**
Als niet Gods Zoon zichzelf vernederd had
Het vlees aannemend om als mens te leven.)

Beatrice sluit af met deze mooie terzine:
Ma vostra vita sanza mezzo spira (Canto VII 142 -144)
La somma beninanza, e la innamora
Di sé sì che poi sempre la disira.

*(Maar God heeft zelf de mens een ziel gegeven**
Waarin zo’n liefde voor haar Schepper leeft
Dat zij steeds weer naar Hem wordt toegedreven)

Een bewijs volgens Dante dat je na je dood zult verrijzen.

Canto VIII
Terwijl de schoonheid van Beatrice alleen maar toeneemt, komen zij aan in de 3de hemelsfeer, Venus, alwaar net zoals in de twee vorige hemelsferen niet volmaakte geesten verblijven, zijn die zich hebben laten inspireren door de zinnelijke liefde.
Venus kan een positieve en negatieve invloed hebben. Positief, ter bevordering van de samenleving van mensen, negatief, leidend tot zinnelijk genoegen, alwaar de passie overwicht heeft op de rede.
Hier ontmoet Dante zijn vriend Karel Martel, jong gestorven, voor Dante toonbeeld van deugdzaamheid, altruïsme en hoffelijkheid, kortom een ideale vorst. Hij vraagt hem waarom hij zo anders is dan zijn broer Robert, de latere koning van Napels.
Hij zegt hem dat dankzij de Goddelijke Voorzienigheid alle mensen anders zijn om gezamenlijk, ieder met een eigen taak, een gemeenschap te vormen.
Dante zegt dat het de plicht is van de mensen om zijn talenten zo goed mogelijk te gebruiken, maar tegelijk ook waarschuwend niet tegen die talenten in te gaan door mensen anders te laten zijn dan hun talenten ingeven.

Hij zegt dat als volgt:
Ma voi torrcete a la religione (Canto VIII 145-148)
tal che fia nato a cingersi la spada
e fate re di tal che'è da sermone:
onde la traccia vostra è fuor di strada.

*(Maar nee, u weet de vechtersbaas te dwingen**
Tot priesterschap, en kiest een staatshoofd dat
Zich liever wijden zou aan predikingen
Zo dwaalt u van het goddelijke pad.)

Alhier wordt verwezen naar 2 broers van Karel Martel, Lodewijk en Robert. Lodewijk die een goed koning zou zijn geweest werd bisschop en Robert, koning van Napels, stelde belang in filosofie en schreef vele preken.
Hoe actueel! Ontdek, volg je talenten, dan komt het goed. Een goed advies aan al die leerlingen die nu eindexamen doen en straks hun levenspad moeten kiezen. Maar niet alleen voor hen, maar voor ons allen geldt dit advies.

Canto IX
Dante verwijst hier naar personen met een enigszins woelig liefdesleven. Cunizza, zuster van de tiran uit Treviso Ezzelino III, 4 echtgenoten en 2 minnaars, Provençaalse dichter Folquet, minnaar van 3 vrouwen en Rachab, hoer uit Jericho, die geholpen zou hebben bij de vestiging van het Beloofde land.
Zij allen hebben hun aardse liefde afgezworen in ruil voor de goddelijke.
Daarnaast kan Dante het niet laten om de personages zich politiek te laten uitspreken. Cunizza over de machtsmisbruik van de Welfen, Folquet, bisschop van Tolosa, over de hebzucht en laksheid van de Romeinse curie, o.a. verwijzend naar het ontbreken van aandacht voor het Heilige Land.
Maar Dante zegt, verwijzend naar de dood van Bonifatius VIII en verhuizing van het pausdom naar Avignon, dat het Vaticaan binnen kort bevrijd zal zijn van die ontucht.

Ma Vaticano e l'altre parti elette (Canto IX 139-142)
Di Roma che son state cimitero
a la milizia che Pietro seguette
tosto libere fien de l'avoltero.
(avoltero = adulterio, hij die kapot maakt, corrumpeert, in dit geval de kerk, die zijn goddelijke plicht verzaakt)

*(Weet dat de Vaticaan, heel Rome, waar**
De graven zijn van wie in vroeger tijden
Soldaat was in Sint Pieters legerschaar,

Zich aanstonds van die ontucht zal bevrijden.)
(Vaticaan, niet het huidige Vaticaan, maar de heuvel waar Petrus begraven is.)

Dante schrijft dit toen hij in Verona te gast was bij Can Grande della Scala, voor Dante een ideale vorst en vredestichter voor Italië.

Canto X
De sfeer van de aarde achter zich latend bevinden Beatrice en Dante zich nu in de 4de hemel van de zon, symbool van de wijsheid, van de intellectuele verlichting, van God zelve.
In deze en volgende hemelsferen staan de kardinale deugden centraal, te noemen: bij de zon de wijsheid, bij Mars de strijdbaarheid, bij Jupiter de rechtvaardigheid en bij Saturnus de matigheid in het contemplatieve leven.
Na een proloog over de hemelse schoonheid, de harmonie en over de Drie-eenheid, praat Dante verder over de 12 wijzen, lichtende voorbeelden, die rond hen zweven.
Als eerste noemt hij Thomas van Aquino (1225 -1274), dominicaan, leerling van Duitse filosoof Albertus Magnus. Zijn Summa theologiae is Dante's belangrijkste bron voor christelijke vraagstukken. Vervolgens Franciscus Gratianus, monnik, op schrift steller van kerkelijke wetten, dan Petrus Lombardus, bisschop en opsteller van een theologisch handboek, dan Koning Salomo, auteur van het Boe4k der Spreuken, het Hooglied en het Boek der Wijsheid, dan Dionysius de Aeropagiet, - 1ste eeuw na Chr.- bisschop van Athene, beter bekende als de Pseudo Dionysius, vanwege de verwarring met een andere Dionysius uit de 5de eeuw, dan Paulus Orosius, geschiedschrijver, gevolgd door Severinus Boëthius, Romeins staatsman en filosoof, dan Isidorus, bisschop van Sevilla, Beda, een Engelse monnik, Richard, prior van een Parijs klooster en tot slot Siger van Brabant, een dertiende eeuwse filosoof.
Na deze opsomming valt Dante terug op het beeld van de hemelsfeer dat als een wiel ronddraait als de raderen van een uurwerk.

Canto XI
Als 2 karrenwielen van de kerk wordt hier alle aandacht gevestigd op 2 bijzondere wijzen: San Franciscus en San Dominicus, middels de woorden van Thomas van Aquino, dominicaan en San Bonaventura, franciscaan.
San Franciscus, omarmde de weg van de armoede, zoals ook zijn volgelingen, voor Dante was dat geen optie. Immers hij ontnam aan de kerk niet het recht goederen te bezitten, iets anders is de bovenmatigheid daarvan, daar was Dante fel op tegen.
Dante, die zelf in zijn jeugd waarschijnlijk de kloosterschool van de franciscanen in Santa Croce heeft bezocht, prees San Franciscus ook om zijn moed en strijdbaarheid om naar Rome te gaan om aan de Paus toestemming te vragen zijn kloosterorde te mogen stichten en om naar het heilige Land te gaan, het land van de sultan om hem te bekeren Een beeld dat afwijkt van het algemeen aanvaarde beeld van een teruggetrokken, in armoede levende San Franciscus.

In regel 45 verwijst Dante naar de 'fertile costa. De plaats waar Franciscus is geboren.
Hier introduceert Dante het woord 'fertile' dat door Dante als eerste wordt gebruikt.
Het komt van het Latijnse woord 'ferre', hetgeen betekent: (voort)brengen.

Canto XII
San Dominicus werd door San Bonaventura geprezen om zijn verdediging van het geloof, zijn strijd tegen de ketterij waaronder de Katharen.
Zij beiden staan symbool voor hun missie: de redding van de kerk en de mensheid.
Ook al wenst Dante dat beide richtingen een eenheid vormen, is de werkelijkheid anders. Beide ordes zijn in staat van ontbinding door interne tegenstellingen en verschillende inzichten. Dante doet een beroep op de ordes zich aan de bronnen van de ordes te houden.

Canto XIII
Bij monde van Thomas van Aquino vertelt Dante over de schepping en over het feit dat de ene mens beter is dan de andere. Hij ziet Koning Salomo als een wijs vorst, niet als een wijs mens. Hij ziet als een ideale vorst, ook kijkende naar Justitianus en Karel Martel, een vorst die gebruik makend van zijn wijsheid het goede doet voor de mens.

Canto XIV
Alhier komt Dante terug, nadat Thomas van Aquino was uitgesproken, op een vraag over de verrijzenis der doden die hij Koning Salomo laat beantwoorden. Dante vraagt hoe het staat met de met vol licht omgeven zielen als tijdens de Dag des Oordeels daar ook de lichamen door hun verrijzenis aan toe worden gevoegd. Lichaam en ziel zullen nog meer licht vergaren, nog meer volkomen wezen, in het aanschijn van God, het lichaam zal blijven, als brandend houtskool in vlammen.

In deze 3 canti der wijzen heerst een hoge en nobele poëtische sfeer, waarin liefde en deugdzaamheid centraal staan.
Het heeft grote gelijkenis met de wijzen uit het Limbo, aldaar de filosofen, op zoek naar de waarheid, zonder het licht van het geloof, maar alhier verenigd andere wijzen maar dan wel verlicht door een ander licht: het geloof.

Samen met de beeldschone Beatrice opgestegen naar de 5de hemel, die van de rode ster Mars, treffen zij de zielen aan van hen die voor het geloof hebben gestreden en de marteldood hebben gevonden.
Hij ziet dan zielen die zich in de vorm van een Grieks kruis, alle armen even lang, met in het midden de beeltenis van Christus. `Het verwijst naar de dood en verrijzenis van Christus. Zangen omgeven hen. Dante stond perplex van al dat schoons, zoals hij zelf zegt, niet in staat om dit in woorden uit te drukken.

Canto XV
En dan ziet hij Cacciaguida, zijn betovergrootvader, als martelaar gestorven tijdens de tweede kruistocht. Voor Dante rede om trots te zijn op deze voorvader, zijn goede daden stralen op hem af. Het leidt tot een wederzijds uitspreken van grote waardering.
Hij geeft aan dat het werk van Dante is ingegeven door de Goddelijke Voorzienigheid. Voor Dante is dat de antwoord op de vraag waarom het juist aan hem gevraagd is. Het zijn zijn buitengewone talenten die hem gegeven zijn om deze moeilijke en zware taak te vervullen, tot eer en roem van het nageslacht. Hij kan volgens Cacciaguida rekenen op steun van boven, maar moet wel zijn ballingschap verdragen, met alle beperkingen en kwellingen van dien.
Tussendoor vertelt Cacciaguida over de tijd dat hij in Florence leefde. Het was toen nog een rustige stad, waar de klokken klonken, waar de mensen liepen, eenvoudig gekleed, niet behangen met gordels, diademen of filigrain, ouders hoefden nog geen angst te hebben dat hun dochters iets zou overkomen. Florentijnen hoefden geen strijd met Rome aan te gaan, want zo zegt Dante hier: **nel montar sù, così sarà nel calo** (Canto XV 111) *(Want wie snel stijgt, zal snel ten onder gaan**).
Wie kent deze uitdrukking, je zou zeggen tegeltjeswijsheid, niet, zie hier de bron.
Hij prijst verder enkele Florentijnse families, die later in de tijd van Dante het beeld van de stad zouden bezoedelen zoals Lapo Salterello of Cianghella della Tosa, waarna hij zijn verhaal afsluit met een verwijzing naar zijn dood in het Heilig land.

Canto XVI
Nadat hij vertelt heeft waar hij vandaan komt, waar hij geboren is, hoe zijn stad er toen uitzag, nog klein, vredig, gaat Cacciaguida verder met het noemen van allerlei namen die de stad geen goed deden zoals Fazio dei Morubaldini of Baldo d'Aguglio. Door de instroom van allerlei mensen en toename van de grond werd de stad steeds groter, tegelijk met de toename van de hebzucht en corruptie. Naast de reeks van adellijke geslachten, allen van invloed op de welvaart of neergang van de stad noemt Dante nog Buondelmonte dei Buondelmonti, wiens breken van zijn trouwbelofte met een meisje van de familie Degli Amidei en zijn huwelijk met een Donati, aanleiding was tot de splitsing tussen de Welfen en Ghibellijnen.
Dante zucht, was hij maar in de Ema, een rivier vlakbij Firenze verdronken en niet veel later vermoord nabij de Ponte Vecchio, dan was de stad niet verscheurd geworden, dan zou het daar een vreedzaam leven zijn.

Con queste genti vid'io glorioso (Canto XVI 151-154)
E giusto il popol suo, tanto che 'l giglio

non era ad asta mai posto a ritroso,
né per division fatto vermiglio.

*(Onder die heren heerste er nog vrede**
De stadbevolking was nog niet verscheurd,
De witte lelie was nog niet vertreden
En niet door twist en tweedracht rood gekleurd)
Voor 1260 had de Florentijnse vlag een witte lelie in een rood veld, dat werd na de overwinning op de Ghibellijnen een rode lelie op een wit veld, hetgeen nog steeds zo is.

Canto XVII
Terwijl in het vorige Canto de stad Firenze centraal stond, is het nu alle aandacht voor Dante zelf, zijn lot.
Dante zinspeelt op de vijftal voorspellingen over zijn ballingschap die hem gedaan zijn tijdens zijn tocht door de Hel en het Purgatorio. Hij vraagt aan Cacciaguida, die dicht bij het punt staat waar toekomst en verleden zich openbaren, wat hem nu te wachten staat. Verwijzend naar Hippolytus, ooit uit Athene verdreven, zegt hij dat Dante ver van Firenze zal leven, dat zal je bedroeven, maar nog het meest 'je domme kameraden, ontrouw gezelschap in dat tranendal*".

Hier vlakbij elkaar enkele terzinen die heden ten dage nog gebruikte uitdrukkingen bezigen.

Dette mi fuor di mia vita futura (Canto XVII 22-24)
parole gravi, avvegna ch'io mi senta
ben tetragono ai colpi di ventura.

*(Een aantal schimmen zaken te voorspellen**
Die mij, al zal ik wel onwrikbaar staan
Onder Fortuna's slagen, blijven kwellen.)
Een tetragono staat voor soliditeit, stabiliteit. Verwijst naar iemand die ondanks tegenslagen zich staande houdt.

Tu proverai sì come sa di sale (Canto XVII 58-60)
lo pane altrui, e come è duro calle
lo scendere e 'l salir per l'altrui scale.

*(Te zout zal jou het brood van vreemden smaken;**
Klimmen en dalend zul je ook op tal
Van vreemde trappen diepe zuchten slaken;)

Hier verwijst hij naar het brood van Firenze dat is zoutloos, daarbuiten wordt zout gebruikt.
De trappen verwijzen naar de paleizen waar hij tijdens zijn ballingschap zal verblijven.
Deze uitdrukking gebruikt diegene die ergens anders ver van huis verblijft en klaagt over het voedsel dat hij krijgt waar hij niet aan gewend is.

Di sua bestialitate il suo processo (Canto XVII 67-69)
farà la prova; sì ch'a te fia bello
averti fatta parte per te stesso

*(Hun stommiteit wordt in de loop der tijd**
Bewezen, en je wordt erom geprezen
Dat jij een eenmansfactie hebt geleid.)

De beestachtigheid verwijst naar de Witte Welfen, waar Dante afstand van heeft genomen. De uitdrukking "preferisco fare parte per me stessa" wil zeggen: ik geef de voorkeur onafhankelijk te blijven.

In Verona zal hij de gast zijn van Can Grande della Scala, voor wie hij grote waardering heeft. Cacciaguida adviseert Dante zich goed voor te bereiden op de tijd van de ballingschap. Tegelijk ook zijn tegenstanders niet te sparen. Dante laat Cacciaguida zeggen:

Questo tuo grido farà come vento, (Canto XVII 133-135)
che le più altre cime più percuote;
e ciò non fa d'onor poco argomento.

(Zoals een storm de hoogste bomen deert,*
Zal jouw protest de machtigsten duperen,
Een daad waarom je later wordt geëerd.)
De eer die Dante ten deel is gevallen met zijn Divina Commedia is een voorspelling die zeker is uitgekomen.

Canto XVIII
In dit Canto gaat Dante verder met het noemen van christenen, wier heldendaden in de bijbel, heldendichten of in ridderromans zijn beschreven.
Maar alvorens dat te doen, kan hij het niet laten de schoonheid van Beatrice te beschrijven.
Hij zegt, zo mooi, ik kan dat niet beschrijven, ik vertrouw mijn eigen zeggingskracht niet, ondertussen zegt hij toch:

Tanto poss'io di quel punto ridire
che, rimirando lei, lo mio affetto
libero fu da ogne altro disire,
fin che 'l piacere etterno, che diretto
raggiava in Beatrice, dal bel viso
mi contentava col secondo aspetteo.

*(Ik kan van dat moment slechts memoreren**(Canto XVIII13-18)
Dat ik, terwijl ik keek naar haar gelaat,
Niets anders dan die aanblik kon begeren,

Totdat de schoonheid Gods, in overmaat
Weerspiegeld in de blik van mijn beminde
Mij met haar gloed ten volle had verzaad.)

En dan roept Beatrice Dante op bij de les te blijven, begrijpend dat Dante zo van haar onder de indruk is.
Vincendoi me col lume d'un sorriso, (Canto XVIII19-22)
ella mi disse: 'Volgiti e ascolta;
ché non pur ne'miei occhi è paradiso.

(Zij sprak terwijl haar glimlach mij verblindde:
'Wend je nu van mij af en luister, want
De hemel is ook buiten mij te vinden'.)

Je ziet deze scene zo goed voor je, Dante zeer onder haar indruk, kan zijn ogen niet van haar afhouden, maar zij houdt hem met beide benen op de vloer.

Cacciaguida volgt met het noemen van namen, zij die zweven in het eerder genoemde Griekse kruis, Jozua, onder wiens keizerschap het Beloofde land werd veroverd, Judas Maccabaeus, een Joodse aanvoerder, Karel de Grote, in 800 tot keizer gekroond, Roeland van het Roelandslied, Guillaume en Rainouart, ridders, Godfried van Bouillon en Robert Guiscard.

Wederom laat Dante zich gaan in de beschrijving van de schoonheid van Beatrice, nog mooier dan hiervoor nu ze naar de volgende hemelsfeer, de zesde, die van Jupiter, zijn opgestegen. Zij zien

de zielen, een M vormend, uitgroeiend tot een adelaar, het symbool van de Monarchia. Maar verwijst ook naar de laatste letter M van het woord 'Iustitiam'.
Vervolgens worden meer letters beschreven, samen vormend de tekst: Diligite iustitiam qui iudicatis terram, of te wel: 'Bemint de gerechtigheid, gij heersers der aarde'. (uit het Boek der Wijsheid)
Tot slot vraagt Dante de Geest die de wereld beweegt, om invloed uit te oefenen op al die kerkleiders die hun macht misbruiken, zich schuldig maken aan simonie of mensen de toegang tot de communie ontzeggen, omdat zij het leven van de Pausen dwarszaten.

Canto XIX
Na een lofzang over de adelaar, roept Dante wederom de vraag op die hij ook in de Hel gesteld heeft, hoe zit het nu met al diegene die nooit van Christus hebben gehoord of diegene die buiten hun schuld ongedoopt gestorven zijn.
Als antwoord geeft hij aan dat diegene die niets van Christus heeft kunnen weten tijdens het Laatste Oordeel hem nader zullen staan dan de vele die roepen Christus, Christus*.
En dan noemt Dante vele Christelijke vorsten die nooit het rijk der hemelen zullen betreden vanwege hun hoogmoed, wellust, lafheid of hebzucht zoals: Albrecht van Habsburg, Philips de Schone, Edward I of II van Engeland en Robert Bruce van Schotland, Wenceslas IV van Bohemen, Ferdinand IV van Castilië, Karel II van Anjou, Frederik II van Aragon en nog zestal anderen.

Canto XX
De goddelijke gerechtigheid blijft Dante bezig houden. Hoe kan het zijn dat God het toelaat dat de mensheid wordt geregeerd door onwaardige pausen en heersers terwijl grote staatslieden, dichters of wijsgeren hun de toegang tot de hemel wordt ontzegt. Dante laat de adelaar zijn pupil zien waarin koning David verkeert, schrijver van de Psalmen, verdiensten die hem tot het Paradiso hebben toegelaten, vervolgens 5 andere lichten in de oogkas van de adelaar die zich eveneens tijdens hun leven hebben onderscheiden door hun rechtvaardigheid, te noemen: Trajanus, die rechtvaardigheid geschonken heeft aan een weduwe, Hizkia, een rechtvaardige koning van Juda, Constantijn de Grote, Willem II van Hauteville, koning van Sicilië en tot slot de Trojaans krijger Rhipeus, die door Vergilius in de Aeneas de meest oprechte, rechtvaardige Trojaan van allen was genoemd.
Van deze 6 geesten leefden 3 voor en 3 na christus, aangevend dat men mits rechtvaardig, ook als niet gedoopte, niet-Christus kenner toch het Paradiso kan bereiken, alles gebaseerd op de goddelijke rechtvaardigheid, niet door engelen en heiligen te doorgronden, laat staan door een mens. Probeer dat niet, zegt Dante, want onze kennis is beperkt. Hier past dus menselijke bescheidenheid t.o.v. de ongekendheid van de goddelijke tekenen.

Canto XXI
Als eerder gezegd hoe hoger in de hemel opgestegen hoe schoner Beatrice's schoonheid, hoe heftiger het vuur dat ze uitstraalt, zeker als ze lacht, zo heftig dat dit zijn mensenogen kan doen verzengen.
Hij legt zich hierbij neer, de nederigheid zelve. Ook dat zijn gehoor de hemelse muziek niet meer kan verdragen.
Alhier de 7de hemel, die van Saturnus, symbool van gematigdheid. Hier bevinden zich de geesten die het wereldse leven hebben afgezworen en zich richt op contemplatie en onthouding. Vandaar dat hier stilte heerst, om alle ruimte te bieden voor gebed en contemplatie.
Hij ontwaart een eindeloze ladder, met aan weerskante allerlei lichten, symbool van het ascetisch leven, zoals hij op Mars het kruis zag, symbool van de verlossing, op Jupiter de adelaar, symbool van de wereldlijke orde
Met Petrus Damianus, die leefde rond 1030, kloosterling, op goddelijk initiatief van de trap gedaald, sterk verlicht, bespreekt hij de voorbeschikking en de verloedering van de clerus. Hij doet dat door de eenvoud van Petrus en Paulus tegenover de 'vetheid" van de clerus te stellen. Zij, lieden van de clerus, hebben 2 dienaren nodig om hen te steunen en rechtop te houden, eenmaal te paard, hun kleed is net zo omvangrijk om 2 paarden te omhullen.
Voorts geeft Damianus het verzoek door om aan de mensheid kenbaar te maken dat Gods wil is ondoorgrondelijk, probeer dat als mensen niet te begrijpen.

Aan het eind van dit Canto en het verhaal van Damianus verschijnen meer lichten, die allen om Damianus heen wentelen totdat zij allen een uitroep slaken, door Dante niet verstaan.

Canto XXII
Beatrice gaat nog even in op de uitroep die Dante deed schrikken. Zij beschermt hem als een moeder haar kind, immers al wat hier gebeurt is goed. Het geschreeuw van de engelen duidt op de wraak van God voor de zondaars van de kerk, zij zullen de dans niet ontspringen.
In nederigheid verzonken laat Dante zich aanspreken door de heilige Benedictus, rond 500 de stichter van de benedictijner kloosterorde op de Monte Cassino bij Rome.
Hij vertelt dat hij als eerste het geloof verkondigde en velen heeft gered die, misleid door een profane cultus, zondig dwaalden* (Canto XXII 44-45), zoals ook andere kloosterlingen dat deden zoals Macarius en Romoaldus, stichter van het klooster der camaldolenzen te Camaldoli. (Zie mijn verwijzing In viaggio con Dante, maart 2021)
In nederigheid, onder de indruk van het licht van Benedictus en van het feit dat Dante hem mag aanschouwen, vraagt Dante hem of hij het Licht tegemoet mag treden.
En dan zegt Benedictus:

Ond'elli: 'Frate, il tuo alto disio (Canto XXII 61-66)
s'adempierà in su l'ultima spera,
Ove s'adempion tutti li altri e 'l mio.
Ivi è perfetta, matura e intera
ciascuna disianza; in quellla sola
è ogne parte là ove sempra era.

*(Hij zei: 'Van dit verlangen zo verheven,**
Wacht u vervulling in de hoogste kring (het Empyreum, verblijfplaats van God)
Waar alles wordt vervuld waar wij naar streven,

Want daar kent elke wens voleinding,
Voltooid, gerijpt, volmaakt in elk begeren,
Bewegingloos elk deel der ordening.)

Maar tegenwoordig streven mensen niet meer naar het hoogste, zie het verval van de kloosters, waar rovers, dieven en vrekken nu huizen, zie het geld dat ze opstrijken in plaats het aan de armen te geven. Deemoed, daarop baseerden wij ons leven, ons geloof, en zie hoe nu alles wat wit was bruin is geworden. Moge God deze schande ooit doen verdwijnen, zo eindigt Benedictus zijn contact met Dante, waarna hij de trap opstijgt. Beatrice en Dante volgen hem op weg naar de sfeer der Vaste Sterren, van het sterrenbeeld Tweelingen, het tijdstip van mijn geboorte, - hoe vreugdevol ben ik dat te mogen lezen - , en die van Dante.

Hij bezingt deze sterren als volgt:
O gloriose stelle, o lume pregno (Canto XXII 112-115)
di gran virtù, dal quale io riconosco
tutto, qual che si sia, il mio ingegno,

*(O sterren vol van kracht en luister, gij**
Die met uw invloed mijn talent bepaalde,
Hoe groot of hoe bescheiden het ook zij,)
Met zo'n sterrenbeeld heb je toch geen reden tot klachten, dacht ik zo.

Vanaf deze plek kijkt Dante neer op de aarde, een klein perkje, als een astronaut vanuit een ruimteschip, dat hem het volgende ontlokt:
L'aiuola che ci fa tanto feroci, (Canto XXII 151-154)
Volgendom'io con li etterni Gemelli,
Tutta mi apparve da'colli a le foci;
Poscia rivolsi li occhi a li occhi belli

(Daar ver beneden zag ik het geringe,*
Omgolfde perkje liggen dat zozeer
Het slechte opwekt in ons stervelingen.
Toen zocht mijn blik haar mooie ogen weer)

In 2018 heeft in de Repubblica een lezenswaardig artikel gestaan, verwijzend naar de 'aiuola', eigenlijk een kleine 'aia', dorsvloer. Zo te zien wordt hier verwezen naar het graan op de dorsvloer dat ons tot een wilde, feroci, maakt. Wij, heden ten dage, zien hier meer ons omgaan met de wereld in, meer als woestelingen dan als lieden die zorgzaam met elkaar en onze aarde omgaan.
"L'aiuola che ci fa tanto feroci" Dante nell'epoca dell'intolleranza - la Repubblica.it

Canto XXIII
Nog steeds buitengewoon onder de indruk van de ogen van Beatrice en haar pracht, haar stralenkrans, wordt hij getroffen door een grote hoeveelheid licht. Beatrice geeft hem vertrouwen en vraagt hem niet naar haar maar naar de plek te kijken waar de Roos (Maria) groeit en waar lelies (de apostelen) stralen. Dante raakt in verrukking, immers hij had altijd Maria, naar wie hij dagelijks bidt, willen aanschouwen.
Een lichtflits omringde haar, zoals ook wonderschone gezangen. Maria, ook wel door Dante de Sterre of de Saffier genoemd, verdwijnt weer uit beeld, Dante kan haar niet meer volgen, terwijl engelen het Regina Caeli, vorstin des hemels, aanhieven. Zo zijn zij vervult van het belang dat Maria had in de redding van de mensheid.

Het is voor Dante een enorme opgave steeds te zoeken naar woorden, beelden om ons duidelijk te maken hoe hij die bijna niet te beschrijven hemelse sferen, de mystieke wereld, ziet. Hij doet dat door soms hele aardse dingen aan te roeren zoals hij bijvoorbeeld het eerbetoon van de engelen aan Maria omschrijft:

E come fantolin che 'nver' la mamma (Canto XXIII 121-126)
tende le braccia, poi che 'l latte prese
per l'animo che 'nfin di fuor s'infiamma;

ciascun di quei candori in sù si stese
con la sua cima, sì che l 'alto affetto
ch'elli avieno a Maria mui fu palese.

*(Zoals een pasgevoede zuigeling**
De armpjes naar zijn moeder uit zal steken
Verlangen naar haar warme koestering

Zo strekten zich, terwijl ze naar Haar keken
De lichten tot een vlam. Hun liefde voor
Maria is uit dat gebaar gebleken.)

Canto XXIV
In de volgende 3 Canto's getuigt Dante van zijn geloof, hoop en liefde ten overstaan van Petrus, Jacobus en Johannes.
Toen Beatrice aan de hemelschare te kennen gaf dat haar metgezel al wat broodkruimels had gegeten maar dat hij nog wat behoefte had aan water om zijn dorst naar kennis te verzadigen, vervulde wederom een bijzondere lichtkrans de ruimte. Omgeven door een voor Dante niet beschrijven mooi koorgezang, treedt apostel Petrus uit de rei en vraagt op aandringen van Beatrice aan Dante: Wat is het geloof?
Wat antwoord Dante?
Fede è sustanza di cose sperate (Canto XXIV 64-66)
E argomento de le non parventi;
E questa pare a me sua quiditate.

*(Is het geloof de vaste grond van wat**

Wij hopen, en ook het bewijs van zaken
Die wij niet zien: de hoofdzaak lijkt me dat.)

En op de vraag hoe Dante tot het geloof is gekomen, antwoordt hij, door de Heilige Geest die met zijn invloed het Oude en Nieuwe testament heeft doen schrijven. Door de wonderen van Christus wordt de waarheid van die boeken ondersteund. En mochten die wonderen niet waar blijken, dan nog, volgens Dante, door het feit dat zoveel mensen het christelijk geloof aanhangen is al een wonder op zich. Onder instemming met die antwoorden van Dante en onder het gezang van het Te Deum vraagt Petrus nog aan Dante wat hem zo op aard tot dit geloof had aangespoord. Hij geeft aan dat hij in God gelooft, dat wij van God zijn en tot hem zullen wederkeren, daarnaast in de Drie-eenheid, zoals bevestigd in het Oude en Nieuwe Testament. Daarna verdween Petrus al draaiend rond Dante en zingend en zegenend, zo content was hij met zijn antwoorden.

Canto XXV
Niet wars van enige hoogmoed of zelfkennis, hoopt Dante dat Firenze, nu nog in het bezit van de wolven, hem weer zal toelaten en dat ze hem als dichter zullen tooien met een lauwerkrans in de Doopkapel, waar hij is gedoopt. En dan verschijnt de apostel Jacobus, *de heilige voor wie de pelgrims in Noord Spanje samenstromen**.
Jacobus is in 44 na Christus gestorven tijdens het bewind van Agrippa I, als eerste van de apostelen de marteldood. Zijn lichaam zou volgens de legende na zijn dood zijn overgebracht naar Spanje.

Petrus was, *zoals 2 duiven samen kunnen wezen, koeren en fladderen in harmonie**, zeer verheugd Jacobus te zien.
Dante wordt gevraagd aan te geven wat voor hem de hoop betekent. Beatrice antwoordt voor Dante door te zeggen dat er op aard geen sterveling is, die strijdt voor de kerk van Christus, die meer hoop heeft dan hij.

Op de vraag wat hoop is antwoordt Dante:
'**Spene,' diss'io, è uno attender certo** (Canto XXV 67-69)
de la gloria futura, il quale produce
grazia divina e precedente merto.

*(Zo had ook ik mijn antwoord snel gereed:**
'Hoop is vertrouwen op het hemels leven
Dat God ons schenkt als men het goede deed.)

Na nog een uitweiding over de bronnen van de hoop daalt een nieuw licht af, dat van de apostel Johannes.
Verblind blijft Dante Johannes aan staren. Hij vraagt waarom doe je dat? Dan zegt Johannes: mijn lichaam is nog op aard, in staat van ontbinding, wachtend op de dag des oordeels. Alleen Christus en Maria bevinden zich met ziel en lichaam in de hemel en vervolgt met het verzoek aan Dante te vertellen op aard wat hij hier gezien heeft. En dan rondkijkend constateert Dante geschrokken dat zijn Beatrice niet meer te zien is, zo verblind was hij.

Canto XXVI
Terwijl Johannes Dante geruststelt dat zijn gezichtsvermogen spoedig zal terug keren laat Dante Johannes zeggen dat het goede tot liefde leidt. Zijn liefde tot God is toegenomen naarmate Dante zich meer bewust is geraakt van het bestaan der dingen, zijn eigen bestaan, de dood van Christus en de hoop op het eeuwig leven. Waarna het heilig, heilig, heilig wordt aangeheven, waar ook Beatrice aan mee doet.
En dan verdwijnt door het licht van Beatrice de verblinding uit de ogen van Dante en aanschouwt hij Adam, symbool van de verloste mensheid.
Dante wil met Adam over de taal praten, maar zegt ondertussen dat hij niet uit het Paradijs is verdreven vanwege de appel, gulzigheid, die hij in het zesde uur opat, maar vanwege de hovaardij, de beperkingen van het menselijk intellect.

Zijn taal bestaat niet meer, zegt Adam, ook niet ten tijde van de bouw van de toren van Babel. Taal leeft, groeit mee met de tijd, het is iets van de mens zelf hoe hij zich uit wil drukken. Dante wil daarmee ook onderstrepen dat de volkstaal net zo goed gebruikt kan worden om zich al of niet poëtisch uit te drukken als het Latijn.

Canto XXVII
In dit laatste Canto dat zich afspeelt in de sfeer van de Vaste Sterren maakt Dante zich klaar voor zijn verblijf in de vergeestelijkte hemelen.
Dante geeft Petrus, rood aangelopen, nog voor de laatste keer de kans tegen Paus Bonifatius VIII te keer te gaan, zijn honger naar macht en geld, o.a. middels het grootschalig gebruik van aflaten te verafschuwen.
Dat te keer gaan wordt met een ongebruikelijk heftigheid verwoord en dan te bedenken dat dit in de sfeer van het oh zo vredig geachte Paradiso door Petrus zelf wordt uitgesproken.
Zelfs Dante en Beatrice lopen rood aan van dit woordengeweld van Petrus.

Quelli ch'usurpa in terra il luogo mio, (Canto XXVII 22-27)
il luogo mio, il luogo mio, che vaca
ne la presenza del Figliuol di Dio,
fatt'ha del cimitero mio cloaca
del sangue e de la puzza; onde 'l perverso
che cadde di qua sù, là giù si placa.

*(Hij die op aarde zich mijn stoel liet geven,**
Mijn stoel, mijn stoel die, om zijn euvelmoed,
Voor Christus echter ledig is gebleven,
(dit verwijst naar het idee dat Dante Bonifatius VIII geen waardige plaatsbekleder van Christus op aarde achtte)

Maakt van mijn graf een put vol drek en bloed,
Wat hem - is Lucifer- in de diepte moet betreuren
Dat hij is neergestort, genoegen doet'.)

En zo gaat Petrus nog even door met zijn afschuw over de kerk uit te spreken, afsluitend met het verzoek aan Dante net zoals Cacciaguida en Petrus Damianus dat hadden gedaan om te verhalen wat hij hier gezien heeft.

Beatrice nodigt Dante uit nogmaals naar de aarde te kijken, te zien hoe groot Gods voorzienigheid is waarna Dante opstijgt naar de negende hemel, het Primum mobile. Beatrice verklaart de essentie, dat wat alles doet bewegen, over alle hemelse sferen heen hangt, de oorsprong der dingen.

Canto XXVIII
Nadat Dante zijn ogen van de mooie ogen van Beatrice had afgewend, zag hij in een oogwenk een stralend Lichtpunt, God, waaromheen negen kringen van roterend vuur.
Dante vraagt zich af hoe hij deze lichtkringen moet zien ten opzichte van de hemelsferen die rond de aarde draaien. Beatrice geeft aan dat de grote van de hemelsferen wordt bepaald door de deugd en de redding die deze sferen bepalen. Deze worden bestuurd door Engelen, de grootste, het dichts bij God, het Primum mobile, door de Serafijnen.
Beatrice geeft aan dat de aardse sferen en de goddelijke kringen elkaars gelijke en tegengestelde zijn. De grootste sfeer, diegene met het meeste invloed, het fysieke universum van de Primum mobile, is gelijk aan de kleinste kring, het metafysische universum, dat het dichts bij God verkeert.
Net zoals in Canto II van het Paradiso worden hier nogmaals de sferen genoemd en wel in groepen van 3 triaden. De eerste triade, de Serafijnen, Cherubijnen en de Tronen. De volgende triade, de Heerschappijen, Krachten en Machten en de laatste triade, de Vorstendommen, Aartsengelen en Engelen.

Tot slot zegt Dante dat de liefde voor God voortkomt uit kennis. Deze kennis komt weer voort uit verdienste en genade oftewel een deel is aangeboren en een deel moet je echt zelf verwerven, daar moet je moeite voor doen. Oftewel, niets komt van zelf, ook de goddelijke liefde dus niet.

Canto XXIX
Na de aandacht voor de hiërarchie der engelen, nu die voor de betekenis daarvan.
God schiep de engelen, door hen te bezielen met leven dat zij van de Heer ontvingen. Vorm en materie, dat zijn de engelen, vormen samen het heelal, hetgeen tezamen orde en structuur van het hemelse vormden.
Maar wat deed God voordat God de schepping realiseerde? Dante geeft aan:

Né prima quasi torpente si giacque (Canto XXIX 19-22)
ché né prima poscia procedette
lo discorre di Dio sovra quet'acque.

*(Voordien lag God niet neer in ledigheid,**
Want vroeger tijd noch later tijd bestonden
Eer Hij zich aan de schepping heeft gewijd.)

Na de schepping der engelen zijn meteen een aantal op aarde neergevallen door toedoen van Lucifer, dankzij zijn hovaardigheid.
Deze engelen alhier verkeren in Gods aanschijn, zien hem en niets anders. Hebben dan ook geen bewustzijn, geheugen of verstand, zoals soms, o.a. door Augustinus, wordt beweerd.
Er komen op aarde meerdere dwalingen voor, mede door wijsgeren op zoek naar eigen roem, maar Dante geeft aan dat het noodzakelijk is zich aan de leer van de Heer te houden en deze te verkondigen.
Ontelbaar veel engelen heeft God geschapen, allen Gods licht middels spiegels uitstralend. Zij allen kijken God aan, laten wij ook zijn stralengoed aanschouwen.

Canto XXX
Dante komt nu aan in de allermooiste, indrukwekkendste deel van het Paradiso, in het Empyreum, wat Dante noemt: *uit zuiver licht bestaande hemelstreken*.*
Dante voelt zijn beperkingen in het verwoorden van de schoonheid van Beatrice. Wat ik ook schrijf, het zal nooit voldoende zeggingskracht hebben, zo verheven is de schoonheid van Beatrice. Hij moet zich erbij neerleggen, hopend dat een hogere macht haar schoonheid zal bezingen, zodat ik zelf – Dante – mijn krachten voor de laatste Canto's kan sparen.

Alhier, badend in een zee van licht, de engelen en de lichamelijk gelukzaligen die op de dag des Oordeels voor een ieder zichtbaar zullen zijn.
Hij ziet een lichtstroom, de goddelijke genade, ingebed in beide oevers, de testamenten, vonken, zijnde de engelen en bloemen zijnde de gelukzaligen. Eerst nog onvolmaakt, niet door mensen ogen geheel te doorgronden, maar eenmaal van het goddelijk nat gedronken kon hij alles in totale volmaaktheid, in al zijn pracht, aanschouwen.
Hij is een en al verbazing te zien wat hij ziet, zich bevindend in een roos van bladeren, waarna Beatrice wijst op al diegenen die witte kleding dragen, op de stad Jeruzalem, op de lege zetel met keizerskroon, bedoeld voor Hendrik VII, die Italië moest redden. Dat is niet gelukt vanwege zijn vroege dood, maar ook niet door toedoen van Paus Clemens V, die net zoals Bonifatius zijn tijd in de hel zal moeten doorbrengen.
Alhier de laatste woorden die Dante wijdt aan het aardse, esthetische contemplatie is wat hem nu bezighoudt.

Canto XXXI
Hij heeft nu een hemelse staat van extase bereikt, hij heeft God, het Lichtpunt mogen aanschouwen, hij heeft Beatrice niet meer nodig.
Engelen en gelukzaligen omringen hem. Engelen gaan als bijen naar de honing de roos binnen en er weer uit richting God, met een aangezicht van levend vuur en gouden vleugels en een wit

gewaad. Hij keek zijn ogen uit, een en al verwondering. Hij zocht naar Beatrice, maar trof een oude grijsaard in wit gewaad aan die hem wijst waar Beatrice is, ver van hem vandaan, gezeten op de derde rij van boven, met een krans omgeven. Hij bidt dan tot haar, haar dankend voor haar geleide, voor haar hulp, door liefde gedreven, om hem in redding te brengen. Dankend voor haar verzoek aan Vergilius om Dante te begeleiden, haar vragend hem, in al zijn nederigheid beseffend het niet alleen te kunnen, te helpen zijn zuiverheid te behouden tot aan zijn dood toe om dan het Paradiso te kunnen bereiken, aldus:

La tua magnificenza in me custodi, (Canto XXXI 88-90)
sì che l'anima mia, che fatt'hai sana,
piacente a te dal corpo si disnodi.

*(Bewaar in mij je wonderbare zegen,**
Totdat mijn ziel, die jij genezen kon,
Rein dankzij jou de aard zal zijn ontstegen'.)
Nog eenmaal keek zij glimlachend Dante aan, waarna haar blik naar het Goddelijke draaide.

Die grijsaard is Bernardus van Clairvaux, benedictijn, die later rond 1116 in Clairvaux een cisterciënzer klooster stichtte.
Bernardus adviseert Dante te kijken naar de bloemenpracht, probeer er aan te wennen, zoveel licht, er komt nog meer. Vervolgens naar boven, waar de Hemelkoningin, omringd door engelen met wijd gespreide vleugels, in het volle licht te zien is. Sprakeloos is hij, haar glimlach te aanschouwen, evenals Bernardus in alle genegenheid. Dankbaar ook, het is Maria geweest die Beatrice uitgezonden heeft om hem te redden.

Canto XXXII
Een beeld van het hemelse amfitheater wordt gegeven, een witte roos, waarin de zetels der heiligen, met een cirkel als basis. In twee helften verdeeld, een het Oude en een het Nieuwe Testament. Maria op de bovenste rij, Johannes de Doper daar tegenover. In de sfeer van het Oude Testament de namen van moeders naar het vlees, zij die geboren zijn uit het bloed, en in de sfeer van het Nieuw Testament, de vaders van de geest, zij die geboren zijn uit God.
Aan de voet van Maria zit Eva, schuldig aan een diepe wond, de erfzonde door de komst van Christus op aarde genezen. Op de derde rij Rachel, met naast haar Beatrice. Vervolgens Sara, Rebecca, Judith en nog andere Joodse vrouwen.
Bij Johannes de Doper zijn te zien Franciscus, Benedictus en Augustinus en nog andere heiligen. Voorts nog ongedoopte Joodse kinderen en andere gedoopte kinderen.
De vraag over de plaats van het ongedoopte kind komt weer naar voren. Als Joods jongetje is de besnijdenis voldoende om *op vleugeltjes omhoog te varen.* Maar ongedoopten na de geboorte van Christus gaan naar het Voorgeborchte, aldus Dante.
Met een door engel Gabriel aangeheven: 'Wees gegroet Maria', wordt de blik van Dante naar Maria getrokken, *zo ontzagwekkend, zo wonderzoet, zo aan mijn beeld van God nabijgekomen*.*
Dan wijst Bernardus Dante op 2 personen, gezeten naast Maria. Links Adam met naast hem Mozes en rechts van haar Petrus, met naast hem Johannes. En recht tegenover Petrus, Anna en tegenover Adam Lucia, zij die heeft bijgedragen aan Dante's verlossing, in alle drie de Cantiche genoemd. Het zijn dus 3 vrouwen geweest die Dante's redding mogelijk hebben gemaakt: Beatrice, Lucia en Maria. Het zij gezegd.
En dan geeft Bernardus Dante aan zich volledig op God, Hij die Liefde is te concentreren en vraagt hem samen tot Maria bidden, wier steun Dante nodig heeft in de weg opwaarts,

Canto XXXIII
Het laatste Canto van het Paradiso, van de Divina Commedia. Alhier komt alles tezamen, de persoonlijke reis van Dante door alle Cantiche heen, zijn zoektocht naar het allerhoogste, tegelijkertijd ook de eindbestemming van ons allen, ons als mens, de mensheid. Uiteindelijk hopen wij, als ik zo vrij mag zijn dat aan te nemen, net als Dante ooit tijdens het Laatste Oordeel of mogelijk eerder in de schoot van God te worden opgenomen. Zo kan men de Divina Commedia een werkelijk universeel karakter, het universum betreffend, toeschrijven.

Nu terug naar de tekst van deze laatste Canto.
Alvorens aandacht te besteden aan hem die Liefde is, stelt Bernardus aan het slot van het vorige Canto aan Dante voor eerst samen met hem een gebed te richten tot Maria waarna een buitengewoon indrukwekkende lofzang aan Maria volgt.
O.a. zegt Bernardus over Maria:

In te misericordia, in te pietate, (Canto XXXIII 19-21)
in te magnificenza, in te s'aduna
quantunque in creatura è di bontate.

*(In u mocht medegevoel, bekommernis**
En mildheid, al het goede samenstromen
Dat in Gods schepselen te vinden is)

Alhier wordt de link gelegd met het gesprek van Beatrice met Vergilius in Canto II Inferno 94-96 , waarin zij hem aangeeft door Maria te zijn gezonden om hem, om wie zij zich bekommert, te redden

Vervolgens vraagt hij Maria Dante de genade te geven om het hem mogelijk te maken het Goddelijke te aanschouwen, immers zijn nederigheid maakt hem bewust dat hij dat zonder Maria's steun niet zal lukken, hetgeen past in het beeld van Maria als intermediair tussen God en de mens. Vraagt haar vervolgens hem te beschermen, zuiver te houden weer terug op aarde, zodat hij eenmaal het leven gelaten het Paradijs voor hem bereikbaar is waarna hij ziet dat Beatrice en ook andere vrouwen tegelijk met hem in gebed zijn.
Dan aanschouwt Dante het goddelijke licht en voelt dat zijn zeggingskracht afneemt, dat hij niet meer goed onder woorden kan brengen wat hij ziet. Toch vraagt hij om Gods hulp hem het mogelijk te maken te beschrijven wat hij ziet, zodat mensen die na hem leven weten wat hij gezien heeft.
Hij kan er maar niet over uit wat hij ziet, zo veel indruk maakt het op hem, zo volmaakt als het is. Maar dan verandert het Lichtpunt, het worden 3 cirkels met verschillende kleuren, de heilige Drievuldigheid. Twee identieke, op regenbogen gelijkende cirkels, een derde leek op vuur. Dan ziet hij in een van die cirkels Christus als mens verschijnen. Dante wil daar meer van weten, maar een bliksemflits doet hem verstommen, zijn kracht loopt weg om God nog langer aan te kunnen zien tegelijk beseffend dat:

Ma già volgeva il mio disio e `l velle (Canto XXXIII143-145)
sì come rota ch'igualmente è mossa
l'amor che move il sole e l'altre stelle.

(Maar als een wiel dat staag zijn kring beschrijft,*
zo werden mijn gevoel en wil bewogen
Door Liefde, die de zon en sterren drijft.)
(Overigens wordt die laatste regel ook nu nog gebruikt voor personen van onbesproken invloed, zoals politici.)

Volledig in extase, opgenomen in Gods Liefde, de liefde die de basis is van alle het leven, is hij aan het eind van zijn reis gekomen.
Hij zal de wereld laten weten wat hij gezien heeft, en hoe!

Slot
Hoe lang Dante in die staat van extase is geweest, wie zal het zeggen, wel kan ik zeggen dat ikzelf na mijn extase na het lezen van al die versregels van het Paradiso en dan met name die van het laatste Canto, waarin in alle pracht de schoonheid en genade van Maria en het goddelijk aanschijn wordt beschreven enige tijd nodig heb gehad om met mijn beide voeten weer op aarde te komen. Wat een intensiteit, wat een poëtische kracht, maar ook wat een geloof moet Dante gehad hebben om al dit poëtisch te kunnen verwoorden. Het is niet te bevatten dat een mens in staat is geweest zoveel vraagstukken over ons menselijk bestaan, gedrag, over oplossingen maar ook over ons

geloof aan de orde te stellen en daarop antwoord te geven en dat in een persoonlijk als in ons allen rakende universele verhaalvorm dat dat van het begin tot het eind blijft boeien.

Ik heb geprobeerd om dat wat ik relevant vond te verhalen, tegelijkertijd me bewust dat dat slechts kleine stukjes zijn van een heel complexe puzzel. Relatief kort ben ik hier mee bezig geweest, er zullen zeker vele anderen zijn die diepgaander, uitvoeriger op al dat de Divina Commedia betreft kunnen ingaan.
Los hiervan, slechts een enkel citaat, terzine, heb ik in mijn verhaal opgenomen, om iets toe te lichten. Eigenlijk zou ik veel meer citaten moeten overnemen om de schoonheid en kracht van de poëzie van de Divina Commedia over te brengen. Als ik even denk aan de eerste 13 terzinen van het laatste Canto XXXIII, waarin Bernardus tot Maria bidt en haar een lofzang toebrengt en om haar hulp voor Dante vraagt, dat is zo mooi, dat moet je gewoon zelf lezen om echt te kunnen bevatten wat Dante daarin heeft willen overbrengen. Al mijn eigen woorden om aan te geven wat je daar al zo leest schieten daarbij te kort, overigens niet alleen daar, overal, immers net zoals Dante zegt dat zijn zeggingskracht tekort schiet om het Goddelijke te beschrijven zo geldt dat ook voor mij, als voor mij ligt iets te zeggen over de Divina Commedia.

Nu de beschrijving van de Divina Commedia is afgerond, alles langs mijn ogen en vingers is gegaan, ligt mij de vraag voor wat ik het mooist, het meest indrukwekkende, het meest ontroerende of het knapste vond.
Daar kun je lang over nadenken, maar ook niet. Ik vergelijk het met een vraag over een schilderij bijvoorbeeld een van Rembrandt, wat vind je daarvan het mooist? Dan zou ik zeggen, in lijn met wat ik wil zeggen over de Divina Commedia, het gaat mij om de schoonheid van het totaal, niet om de details, de kleuren, de pennenstreek, het licht, de figuren, hun betekenis, waarom dit zus, waarom dat zo. Over al die details kan veel gezegd worden, boeken kunnen daarover vol worden beschreven, maar wat blijft hangen is de schoonheid, wat je daar dan ook mag verstaan, dat het schilderij uitstraalt. Zo ook is mijn kijk op de Divina Commedia, die van een onmetelijke, bijna goddelijke schoonheid.

Terughoudend, maar toch durf ik Dante enige Goddelijke Voorzienigheid toe te kennen. Al vroeg in zijn leven schrijft hij La Vita Nova. Hij zegt dan aan het slot dat hij eens over Beatrice zal schrijven wat nog nooit iemand voor hem heeft gedaan. Een profetie waarvan hij op dat moment niet kan bevroeden of dat ooit uit zal komen. Vervolgens na enig politiek gekrakeel wordt hij verbannen, moet hij een enorm geestelijk lijden ondergaan dat hem tot onderzoek van hem zelf als die van de maatschappij aanleiding geeft. In de Divina Commedia getuigt hij met vele voorbeelden van dit lijden, tegelijk geeft hij een zowel psychologisch als theologische oplossing voor de problemen waar hij en de samenleving voor staan. Zonder zijn ballingschap,- was dit vrije wil, noodlot of Goddelijke Voorzienigheid - was hem dit nooit gelukt, net zoals het lijden en de dood van Christus een conditio sine qua non waren voor zijn verrijzenis. En dan in 1321 vraagt Guido Novello da Polenta hem, een welsprekend persoon, nadat hij de Divina Commedia voltooid heeft naar Venetië te gaan om een lokaal probleempje op te lossen. Dante kon denk ik niet weigeren niet alleen omdat Guido zijn gastheer was maar ook omdat hij vermoedelijk niet blij was dat Dante zijn tante Francesca om niet voor iedereen te begrijpen redenen samen met Paolo in de Hel had geplaatst. Op zijn terugreis overlijdt Dante ten
gevolge van malaria. Zijn boek was voltooid, zijn werk volbracht, is het toeval, het noodlot of de Goddelijke Voorzienigheid dat Dante dan zijn laatste adem uitblaast?

Velen hebben in de loop der jaren geprobeerd om die schoonheid in een of andere artistieke vorm uit te drukken. Daar gaat mijn volgende verhaal in Augustus over.

Met grote dank is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- De Syllabus van het PROJECT DANTE 2021, aangeboden door de vereniging Dante Alighieri Deventer
- Ike Cialona, toelichting en vertaling, aangeduid met *, uit Dante Alighieri - Goddelijke Komedie

- DANTE *e la Commedia*, samengesteld door Raffaelle Campanella (gerealiseerd mede dankzij la Società Dante Alighieri Italia)

1 Juli 2021
Rob Vroom

PS
De 14de juni 2021 heb ik de gelegenheid gehad kennis te maken met de nieuwe Italiaanse Ambassadeur Giorgio Novello. In het gesprek over onze Società Dante Alighieri, die hij goed kent, kwam ook naar voren hoe hij zelf onder de indruk is van het werk van Dante Alighieri. Hij gaf aan dat op de middelbare school een aantal jaren achter elkaar wekelijks in de les aandacht aan de verzen van de Divina Commedia werd besteed. Tijdens zijn ambassadeurschap in Noorwegen heeft hij over zijn liefde voor het werk van Dante Alighieri een lezing gehouden. Ik wil je deze niet onthouden.
Amb. Giorgio Novello: "Dante e la mia vita" - Istituto Italiano di Cultura di Oslo 29/11/2017 - YouTube

Dante 700 Augustus 2021
De Kunsten

Dante Alighieri, aan het eind van zijn laatste 33ste Canto in het Paradiso volledig opgegaan in een totale abstractie, heeft velen geïnspireerd om alles wat hij met woorden heeft verbeeld in een of andere kunstvorm tot uitdrukking te brengen. Het is een terugkeer op aarde, waardoor zijn gedachtegoed ook weer voor ons simpele zielen weer toegankelijk, zichtbaar is kunnen worden. Dit zichtbaar maken wat abstract is heeft verwantschap met de schilderijen, de afbeeldingen van de persoon Dante, zoals verhaald in mijn April bericht. Wij weten niet hoe hij eruit zag, slechts beelden, vage beschrijvingen over zijn persoon hebben we, niets concreets dus. Zijn portretten kunnen dus ook als een concretisering, visualisering gezien worden van de abstracte, in nevelen gehulde persoon Dante.
Maar dit bericht gaat niet over de persoon Dante maar over zijn werk, een bron van inspiratie voor ongelooflijk veel kunstenaars.
Die kunstuitingen zijn veelvormig, natuurlijk de schilderijen, beeldhouwwerken, etsen, maar ook in minder concrete uitingen als de muziek, film en literatuur.
Maar waar te beginnen?

Rodin,(1840- 1917) La Porte d'enfer
Naar mijn mening kan niet beter begonnen worden dan bij de Denker van Rodin, Dante in eigen persoon, onderdeel uitmakend van de Hellepoort.
Als ik aan dat beeld denk schieten mij de tranen nog steeds in de ogen.
Nog als de dag van gisteren herinner ik mij de grote verslagenheid van kunstminnend Nederland toen de berichten over de diefstal van de Denker uit de tuin van het Singer in Laren in 2007 het nieuws bepaalde. Later in ongeloof omgezet toen het gestolen beeld, gelukkig, hoewel volledig getormenteerd was teruggevonden. Hoe hebben mensen als echte kunstbarbaren dat kunnen doen en dat voor het weinige geld dat brons opbrengt? Het is zoals zo vaak de hebzucht, de cupidigia, waar Dante in zijn Divina Commedia zo tegen te keer is gegaan, die hier de boventoon voert en al het schoons daaraan ondergeschikt maakt.
De restauratie van dit beeld heeft na de vondst veel tongen los gemaakt, moet het wel of moet het niet als een ware aanklacht tegen cultuurbarbarisme in beschadigde vorm blijven voortbestaan. Uiteindelijk heeft men voor een restauratie gekozen en is het nu weer in het Singer in Laren te bewonderen.
broken thinker
De Denker als icoon van het niet-denken | Trouw

Maar laat ik teruggaan naar de oorsprong van de Denker dat onderdeel uitmaakt van de Hellepoort.
Vermoedelijk naar analogie van de beroemde deuren van het Baptisterium in Florence gemaakt door Lorenzo Ghiberti, heeft Rodin rond 1860 deze deur als entree voor het nieuwe museum voor Toegepaste kunst ontworpen.
In deze deur heeft Rodin verwijzingen naar personages uit de Hel van de Divina Commedia verwerkt, zoals de verwijzingen naar het verhaal van Paolo en Francesca, uitmondend in zijn beroemde Kus en het verhaal van Ugolino die, opgesloten in de gevangenis in Pisa, zijn kinderen en kleinkinderen verslindt.
Boven op de deur staat de groep vormend De drie Schaduwen, gemaakt met verwijzing naar, vermoedelijk, de drie zielen in Canto XVI, zijnde Guido Guerra, Tegghiaio Aldobrandi en Jacopo Rusticucci, Welfen, die als een groep worstelaars in een cirkel staan. De beelden raken elkaar met de linkerhand alsof de beelden één en dezelfde persoon zijn.
Rodin heeft deze deur nooit afgemaakt. 3 Bronzen afgietsels zijn bekend, te zien in het Rodin Museum (Philadelphia), het Museum voor Westerse Kunst (Tokyo) en in het Musée Rodin (Parijs). In de loop der tijd zijn de beelden die voorkomen op de Hellepoort of die er even op hebben gezeten zoals de Kus, een eigen leven gaan leiden. Zij zijn in grotere of kleinere vorm in brons gegoten, in musea te zien of buiten in tuinen zoals in de tuin van het Musée Rodin.
Ook in het klein zodat deze voor een groter publiek bereikbaar zijn.

Hoe dan ook, het werk van de grote Rodin is een bijzonder eerbetoon aan het werk van de grote Dante Alighieri. Dankzij Rodin is het werk van Dante Alighieri nog meer gaan leven, we kunnen er niet meer om heen.
Alhier enkele websites, voor nadere info.
Het verhaal achter 'De Denker' van Rodin - deel 1 | Man en Kunst - YouTube
Het verhaal achter 'De Denker' van Rodin - deel 2 | Man en Kunst - YouTube
Hoe Rodin 200 beelden samenbracht in zijn Hellepoort – //Vensters (kunstvensters.com)
Auguste Rodin - Hellepoort en Denker (syavantvlie.nl)
Ugolin et ses enfants | Musée Rodin (musee-rodin.fr)
Ugolin et ses enfants | La Porte de l'Enfer (musee-rodin.fr)
Le Baiser | Musée Rodin (musee-rodin.fr)

Even ter opfrissing van het geheugen. In het derde Canto van het Inferno, nadat Beatrice Vergilius aan Dante heeft geïntroduceerd om hem door de Hel heen te geleiden staan zij samen letterlijk voor de Poort van de Hel, de plek waar verdoemden tot in lengte der jaren moeten verblijven om te boeten voor hun aardse zonden. Daar is geen ontkomen aan. Zo zegt Dante in versregel 9, Canto III: Lasciate ogne speranza, voi ch'intrate ('Laat varen alle hoop, gij die hier binnentreedt').
Deze tekst geeft ondubbelzinnig weer wat je te verwachten staat als je de drempel van de Hellepoort overschrijdt: niets. Maar, deze deur is door Rodin tegelijkertijd bestempeld geweest ook als een drempel, een toegang naar een nieuw museum, naar de kunst, juist op zichzelf al een bron van hoop, van overpeinzing, van genieten. Hoe die dubbelzinnigheid te rijmen?

Zoals gezegd na de vondst van de Denker heeft Singer deze laten restaureren. Ook het Singer museum heeft daarna een facelift ondergaan en de oorspronkelijk entree verplaatst naar de algemene ruimte, de centrale hal.
Aldaar is de Denker op een, je zou kunnen zeggen, virtuele Hellepoort, de doorgang van de centrale hal naar het museum geplaatst. Hier heeft de Denker, oorspronkelijk de Poëet, zijn plek gekregen als waker boven de entree van een museum.
Als u ooit in de gelegenheid bent om een rondleiding te krijgen van de huidige museum directeur Jan Rudolph de Lorm, dan zal hij zeker, voordat u het museum ingaat, staande voor de onderdoorgang en wijzend naar de Denker inspelen op het schone dat u in het museum gaat zien en de beschouwingen die door de kunst zullen worden opgeroepen. Dus geen hel en verdoemenis maar iets paradijselijks staat u dan te wachten. En dat wordt alleen nog mooier als begin volgend jaar (maart 2022) het Singermuseum met de Nardincvleugel met de collectie Blokker zal zijn uitgebreid. Niet alleen de doorgang onder de Denker maar de gehele collectie maakt een bezoek aan het Singermuseum meer dan de moeite waard.

Singer TV: 'De Denker' van Auguste Rodin - YouTube
Museum Singer Laren | Singer Laren

Rodin
Naast de Hellepoort heeft Rodin zich voor zijn zg ‘Disegni Neri” laten inspireren door de Hel. Alhoewel hij dit grafisch werk gelijktijdig maakte als de Hellepoort, was het niet bedoeld als een voorstudie hiervoor, het stond er los van.
Deze werken werden uitgegeven in 1897 door Maison Goupil, pionier in het gebruik van nieuwe technieken voor de reproductie van grafisch werk. In totaal 129 stuks, waarvan 82 direct verwijzend naar de Hel.
In 2013 zijn deze zowel in Rome als in Opheusden te zien geweest. Ze behoren tot de collectie van het Musée d’Aquitaine, Bordeaux/ la Musée Goupil.

« Les Hérétiques », d’après Auguste Rodin (1840-1917) | Le site officiel du musée d'Aquitaine (musee-aquitaine-bordeaux.fr)
Auguste Rodin & de Hel van Dante (orpheuskijktom.com)

Miniaturen/ Manuscripten

Laten wij bij het begin beginnen. Een drietal introducties:
La Divina Commedia in HD - ARTE: Benali e le Xilografie - YouTube

La Divina Commedia in HD - ARTE: storia della miniatura - YouTube
La Divina Commedia in HD - ARTE: il poema dantesco - YouTube

Zeer snel werden kopieën van de werken van Dante verspreid en zijn er talloze verluchte handschriften gemaakt. Van de in totaal meer dan 500 verluchte handschriften uit de veertiende en de vijftiende eeuw die bewaard zijn gebleven, zijn er een zestigtal met een uitgebreide narratieve cyclus. Enkele te noemen:

Milaan, **Bibliotheca dell'Archivio Storico Civico e Trivulzina**, ms. 1080, is het oudste verluchte handschrift. Het werd gemaakt in Florence in 1337 in het atelier van Francesco di ser Nardo da Barberino.
Biblioteca Trivulziana - Wikipedia
GuideToTheExhibition.pdf (comune.milano.it)
Il codice Trivulziano 1080 e i 'Danti del Cento' | Trivulziana (milanocastello.it)

Chantilly Musée Condé Ms 597/1424: bevat alleen het Inferno, met Latijnse commentaren van Guido di Pisa. Het werd gemaakt in de jaren 1330 in Florence voor Lucano Spinola en het bevat 55 miniaturen meestal in de bas de page.
Initiale - Manuscrit - Chantilly, Musée Condé, 0597 (1424) (cnrs.fr)

Egerton 943: het manuscript is afkomstig uit de bibliotheek van Parma en wordt nu bewaard in de British Library met signatuur Egerton 943. Het werd in Italië gemaakt in de eerste helft van de veertiende eeuw en bevat naast 261 miniaturen talrijke versierde initialen. De verluchting is toegeschreven aan de anonieme Meester van het Antifonarium van Padua.
Divine Comedy Egerton 943 « Facsimile edition (facsimilefinder.com)
Egerton 943 Divina Commedia - Google Zoeken

Holkham 48: het manuscript was in het bezit van de graven van Leicester in Holkham Hall, Norfolk en wordt nu bewaard in de Bodlein Library als Ms. Holkham misc. 48. Het werd gemaakt in het derde kwart van de 14e eeuw in Italië (Genua ?). Het manuscript bevat 91 miniaturen in bas de page. De verluchter is onbekend.
Holkham 48 Divina Commedia - Google Zoeken
Category:Bodleian Library, Holkham misc. 48 - Wikimedia Commons
Dante and Virgil meet Muhammad in the eighth circle of Hell (Inferno, Canto XXVIII) Dante Alighieri, Divina Commedia, Genoa 14th century Bodleian Library, MS. Holkham misc. 48, p. 42 - Flashbak

Biblioteca Marciana
Dante ontmoet Beatrice in het Paradijs. Verlichte pagina met een illustratie van een paradijslied uit de "Divina Commedia" van Dante Alighieri (1265-1321). 14de eeuw, Venetië, Biblioteca Marciana
...eerste hemel: Dante ontmoet Beatrice in het Par... (meisterdrucke.nl)
Divina Commedia | Biblioteca Nazionale Marciana (sbn.it)
biblioteca marciana Divina Commedia - Google Zoeken

De **Biblioteca Medicea Laurenziana** (afgekort Laurenziana) is een bibliotheek bij de Basilica San Lorenzo in Florence, Italië, naar een ontwerp van Michelangelo Buonarroti en wordt algemeen beschouwd als een meesterwerk van de renaissancebouwkunst.
Ook zijn hier etsen te zien gemaakt door Jan van der Straet / Stradanus. Alhier bevinden zich miniaturen met verwijzingen naar de Divina Commedia.
Divine Comedy Ms. Pluteo 40.7 « Facsimile edition (facsimilefinder.com)

Enkele met name te noemen miniaturisten:
Guglielmo Girardi is een miniaturist uit Ferarra, beroemd om de Codice Urbinate Latino 365, gemaakt in opdracht van Federico da Montefeltro waarin episodes uit het Inferno en Purgatorio worden afgebeeld.
File:Guglielmo Giraldi - Frontispiece to Purgatory by Dante - WGA09491.jpg - Wikimedia Commons

La Divina Commedia in HD - ARTE: Guglielmo Giraldi - YouTube

Giovanni di Paolo di Grazia (1399 - 1482) en **Priamo della Quercia** (1400-1467) wil ik in een adem noemen.
Zij waren de makers van de Divina Commedia, miniaturen gemaakt in opdracht van Alfons V van Aragon, koning van Napels. Dit handschrift wordt momenteel bewaard in de British Museum in de Yates- Thomson collectie als ms. 36.
Della Quercia was verantwoordelijk voor Inferno en Purgatorio, Giovanni voor het Paradiso.

Giovanni di Paolo was een begenadigd miniaturist. (Hij wordt hierna nog aangehaald bij het Laatste Oordeel)
Yates-Thompson collectie als ms. 36. - Google Zoeken
Paradis de Dante - Premier cercle des professeurs du royaume (miniatures de Giovanni di Paolo, XVe siècle) - Giovanni di Paolo - Wikipedia
Dante en Beatrice bij de eerste cirkel van leraren.
Dante en Vergilius links boven, zij ontmoeten Thomas van Aquino en Albert de Grote. In de onderste cirkel Franciscus Gratianus, Petrus Lombardus, Dionysius de Areopagiet, Koning Salomo, Boëthius, Paulus Orosius, Isidorus van Sevilla, Beda, een Engelse monnik, Richard, prior van Saint-Victor en Siger van Brabant. Zij allen worden genoemd in Canto XX van het Paradiso.

Priamo della Quercia (1400-1467)
Zijn miniaturen dateren van ongeveer 1440 en staat bekend als de Yates-Thompson Codex, aanwezig in de British Library. Deze datering is gebaseerd op het feit dat de dom en de koepel van de kathedraal van Florence nog onder constructie was. De reeks aan miniaturen zouden gemaakt zijn in opdracht van Alfons de V, de koning van Aragon, Napels en Sicilië
Priamo della Quercia, Dante Alighieri Dante and... - People of Color in European Art History (tumblr.com)
File:Inf. 34 Priamo della Quercia .jpg - Wikimedia Commons
priamo della quercia divina commedia - Google Zoeken
The British Library MS Viewer (bl.uk)

Bartolomeo di Fruosino (1366 of 1369 - 1441) was een Florentijns schilder en miniaturist die actief was op het einde van de 14e eeuw en het eerste derde van de 15e eeuw. In een document voor de belastingen van 1427 gaf hij aan van 61 jaar oud te zijn maar in een gelijkaardig document van 1433 werd dat 64 jaar. In 1394 was hij ingeschreven bij de Florentijnse *compagnia dei Pittori* als leerling van Agnolo Gaddi in Prato, maar terzelfder tijd, tussen 1386 en 1408 was hij ook ingeschreven bij de *Arte dei Medici e Speziali*.
File:Bartolomeo Di Fruosino - Inferno, from the Divine Comedy by Dante (Folio 1v) - WGA01339.jpg - Wikimedia Commons

Illustratoren van de Divina Commedia

Vele kunstenaars hebben zich ingespannen om de Divina Commedia van een groot aantal afbeeldingen, prenten te voorzien. Ik zal een aantal noemen.

Sandro Botticelli (1445- 1510)
In mijn April verhaal over de portretten van Dante is ook aandacht besteed aan de werken van Botticelli. Ik ben zo vrij hierbij die tekst te herhalen.

Gebaseerd op La Divina Commedia heeft Botticelli in opdracht van Lorenzo di Pierfrancesco de' Medici 93 tekeningen gemaakt, waarvan enkele in kleur waarin hij buitengewoon gedetailleerd de ervaringen van Dante in zijn reis door de 3 delen van de La Divina Commedia weergeeft. Per canto heeft Botticelli een tekening gemaakt. Een buitengewoon uitdagende aanpak. Slechts 4 tekeningen zijn volledig, waaronder La voragine infernale, de anderen zijn niet afgemaakt.
Deze tekeningen bevinden zich deels in het Vaticaans museum, waaronder *La voragine infernale* en deels, de meesten, in het Kupferstichkabinett in Berlijn.

Lang zijn de tekeningen uit het zicht gebleven totdat zij in de 19de eeuw te voorschijn kwamen in een collectie van de Duke of Hamilton. Deze 85 tekeningen kwamen later in 1882 in het bezit van de Kupferstichkabinett in Berlijn.
Botticelli Featuring Dante - Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin — Google Arts & Culture

De resterende tekeningen kwamen via de Koningin Christina van Zweden in 1686 in de handen van Paus Alexander VIII, en zo dus in het Vaticaans Museum.
Disegni per la Divina Commedia (Botticelli) - Wikipedia
In de tijd dat hij aan de tekeningen begon had hij vermoedelijk zijn beroemde schilderijen Primavera en La Nascita di Venere, gemaakt tussen 1480 /1485 en gebaseerd op de neoplatonische school al afgemaakt.

In de hel, waar de zondaars in 9 cirkels voor hun zonden moeten boeten, lijkt Botticelli beïnvloed te zijn door Savonarola, de dominicaner monnik die, van ketterij beschuldigd, in 1498 op de brandstapel in Firenze om het leven kwam.
De dood van Lorenzo de Medici en de onrust die het gedachtegoed van Savonarola politiek als sociaal veroorzaakte, leidden ertoe dat Botticelli in de jaren waarin hij aan de tekeningen gewerkt heeft (1481 – 1510 tot aan zijn dood), door een diepe persoonlijke en spirituele crisis is gegaan dat invloed heeft gehad op zijn werk en de visuele interpretatie van Dante's Inferno.
La Mappa dell'Inferno - A Brief History - YouTube Een nauwgezet verslag van de hel
Sandro Botticelli - La Carte de l'Enfer - Category:Sandro Botticelli's illustrations to the Divine Comedy - Wikimedia Commons
La Divina Commedia in HD - ARTE: Sandro Botticelli - YouTube

Alessandro Vellutello (1473 - ?)
Hij was een schrijver en graficus uit Lucca.
Zijn zeer gedetailleerde illustraties in *La Commedia di Dante Alighieri con la nova esposizione* zijn een zeer getrouwe verbeelding van de tekst van de Divina Commedia. Hij wordt beschouwd als de beste vertolker na Botticelli van het werk van Dante.
The World of Dante
Bestand:Inf. 20 Alessandro Vellutello (1534).jpg - Wikipedia (gravure 28.1 in de World of Dante)

Jan van der Straet / Stradanus (1523 – 1605)
De eerste Nederlandse illustrator was waarschijnlijk Jan van der Straet oftewel Giovanni Stradano, een belangrijke maniëristische meester uit de kring van Vasari. Hij maakte rond 1587 een fraaie reeks illustraties in een handschrift dat in de Florentijnse Biblioteca Mediceo-Laurenziana wordt bewaard. In Van der Straets illustraties is enige invloed van zijn landgenoten Jeroen Bosch en Pieter Brueghel bespeurbaar, vooral in het *Inferno.* Het zijn sprekende en niet van virtuositeit gespeende voorstellingen.
Giovanni Stradano - Wikipedia
stradanus dante's inferno - Google Zoeken
#stradanus op Tumblr
Zijn portret is te zien in de Rijksstudio van het Rijksmuseum
Zoeken - Rijksmuseum
Portret van Johannes Stradanus (Jan van der Straet), Hendrick Goltzius, 1581 - 1585 - Rijksmuseum

Federico Zuccari (1540 1609)
Federico Zuccari - Wikipedia
In mijn Maart bericht heb ik bij het bezoek aan Firenze gewezen op de tentoonstelling van de illustraties van Federico Zuccari
Het betreft een complete virtuele, indrukwekkende tentoonstelling van de 88 tekeningen van Federico Zuccari, gemaakt eind 16de eeuw, over de La Divina Commedia.
Zuccari is o.a. bekend van de fresco's van de **Cupola di Santa Maria del Fiore**. (bezoek de koepel virtueel, adembenemend!)
Cupola di Brunelleschi | L'Opera di Santa Maria del Fiore (duomo.firenze.it)

De virtuele tentoonstelling is daarom zo interessant omdat deze tekeningen normaal alleen voor een klein gezelschap te zien zijn vanwege de noodzakelijk atmosferische bescherming van deze papieren werken. De tekeningen kwamen in 1738 in het bezit van de Galleria, daarvoor waren deze in het bezit van de families Orsini en de Medici, nadat Zuccari ze had afgestaan.
"A riveder le stelle". Dante Alighieri. | Le Gallerie degli Uffizi

John Flaxman, 1755-1826.
Hij maakte in 1796 een reeks van 110 tekeningen als illustratie bij de Goddelijke komedie voor de privé verzameling van Thomas Hope. Het werk werd pas in 1803 gepubliceerd.
The World of Dante

Joseph Anton Koch(1768–1839) is een Oostenrijks/ Duitse schilder.
Koch was een illustrator van de Divina Commedia.
Koch e Dante - La Divina Commedia - Das Künstlerleben in Rom (kuenstlerleben-in-rom.de)
l'inferno di dante, 1825 - Joseph Anton Koch - WikiArt.org
Maar zijn invloed gaat veel verder.
Hij maakte deel uit van een groep Duitse kunstenaars die zich vestigden in Rome en zich noemden de Nazareners. Zij worden soms in een lijn gesteld met de puristen en de pre-Raffaelieten zoals Rossetti.
Nazareners (kunstenaars) - Wikipedia

Koch was in zijn tijd mede dankzij de illustraties van de Divina Commedia een gezien kunstenaar. Reden voor de vorst Massimo hem de opdracht te geven voor een fresco cyclus met als onderwerp de Divina Commedia. Voor Koch was dit zijn belangrijkste werk. Hij stierf in Rome vlakbij de Via delle Quattro Fontane, alwaar zijn plaquette.
Casino Massimo Lancellotti a Roma (rocaille.it)
V Quattro Fontane, memoria di Joseph Anton Koch P1140697 - Joseph Anton Koch - Wikipedia

Bartolomeo Pinelli (1781–1835) was een Italiaans tekenaar, etser en schilder. Pinelli was een veelzijdig en zeer productief kunstenaar. Hij maakte onder meer illustraties bij de werken van Vergilius, Dante, Cervantes, Tasso en andere schrijvers.
Pinelli's werk beïnvloedde onder meer Eugène Delacroix.
Category:Bartolomeo Pinelli's illustrations to the Divine Comedy - Wikimedia Commons
File:Virgil and Dante sitting on the back of Geryon to be Wellcome L0047437.jpg - Wikimedia Commons
Dante Flees the Wild Beasts and Meets Virgil - Bartolomeo Pinelli — Google Arts & Culture

Francesco Scaramuzza, 1803-1886, illustreerde de Commedia met een serie van 243 grote tekeningen.
Francesco Scaramuzza - Wikipedia
LA DIVINA COMMEDIA ILLUSTRATA DA SCARAMUZZA - crowdfunding (produzionidalbasso.com)
Dante Scaramuzza - Google Zoeken

William Blake, 1824-1827.[
In opdracht van John Linnell begon Blake aan de illustratie van de Komedie in 1824. Bij zijn dood in 1827 bleef een gedeelte van de tekeningen onafgewerkt achter, andere waren al uitgewerkt tot aquarel.
William Blake's illustrations to Dante's Divine Comedy – Look Closer | Tate
La Divina Commedia in HD - ARTE: William Blake - YouTube

Yan' Dargent (of Jean-Edouard Dargent), 1824-1899.
La Divine Comédie gepubliceerd door Garnier in 1879.
Jean-Édouard Dargent dit Yan' Dargent « Olivier Cotte (wordpress.com)
MONSTER BRAINS: Jean-Edouard Dargent - Illustrations from Dante's Divine Comedy, 1870

Gustave Doré, (1832 -1883)
Tussen 1882 en 1883 creëerde Gustave Doré zijn 125 illustraties bij de Commedia, die zo bekend werden dat ze tot op vandaag met het werk van de dichter geassocieerd blijven als de "standaard" illustraties. Zijn illustraties voor het werk van Dante waren de eerste in een reeks van de “meesterwerken van de literatuur”. De artiest vond geen uitgever die het risico van een dure uitgave in het geplande folio-formaat wou nemen en publiceerde in 1861 het eerste deel van het boek, het Inferno, dan maar voor eigen rekening. Het was een eclatant succes, wat de uitgeverij Hachette ervan overtuigde om de uitgave van het Purgatorio en het Paradiso op zich te nemen. Sinds de eerste uitgave zijn er nog een tweehonderdtal gevolgd.
The World of Dante
La Divina Commedia in HD - ARTE: Gustave Doré - YouTube

Franz von Bayros, 1866-1924.
De illustrator was bekend voor zijn voorkeur voor erotische boeken. Hij illustreerde een versie van de Komedie die in Wenen werd uitgegeven in 1921.
La Divina Commedia in HD - ARTE: Franz von Bayros - YouTube
Scala Archives - Collection: Divina Commedia - Franz von Bayros (scalarchives.com)

Alberto Martini, 1876-1954.
Hij nam in 1901 deel aan een wedstrijd georganiseerd door de Fratelli Alinari maar werd niet geselecteerd. In 1922 en 1944 maakte hij nog twee andere reeksen van illustraties zodat hij in totaal 300 werken maakte in de meest diverse stijlen.
Alberto Martini’s Haunting Illustrations of Dante’s Divine Comedy (1901-1944)

Amos Nattini, 1892 – 1985.
De artiest werd in 1921 geselecteerd om een nieuwe uitgave van Dante’s Commedia te illustreren ter gelegenheid van de zeshonderdste verjaardag van diens overlijden. Nattini besteedde er de volgende twintig jaar aan.
Amos Nattini - Wikipedia
63 Art by Amos Nattini ideas | art, dante alighieri, amos (pinterest.de)
amos nattini dante - Google Zoeken
L'inferno di Dante, illustrato da Amos Nattini - YouTube
Il Purgatorio di Dante, illustrato da Amos Nattini - YouTube
"Il Paradiso" di Dante, illustrato da Amos Nattini - YouTube
Doré, Scaramuzza en Nattini worden nogal eens naast elkaar gezet in een tentoonstelling, zo in 2012 en later in 2015 in Ravenna.
DIVINA COMMEDIA. LE VISIONI DI DORÉ, SCARAMUZZA, NATTINI - VAM (virtualartmuseum.it)

George Grosz (1893–1959)
Hij is geboren als *Georg Groß*, was een Duitse schilder en graficus.
In 1932 is Grosz al geëmigreerd naar de Verenigde Staten, waar hij rustiger en conventioneler werk maakte. Het meest interessant in deze periode zijn apocalyptische visioenen van nazi-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Buitengewoon indrukwekkend werk.
Der Agitator - George Grosz (stedelijk.nl)
george grosz - Google Zoeken

Bij de Divina Commedia heeft hij in 1944 illustraties gemaakt. Deze zijn in boekvorm beschikbaar. Helaas heb ik deze niet los op internet kunnen vinden.
THE DIVINE COMEDY OF DANTE ALIGHIERI ILLUSTRATED MODERN LIBRARY SLIPCASE 1944 | #1831847215 (worthpoint.com)

Salvador Dalí (1904–1989)
Voor de viering van de 700ste verjaardag van de geboorte van Dante kreeg Salvador Dali in 1951 van de Italiaanse regering de opdracht om een reeks illustraties bij de Divina Commedia te maken. Het werk van honderd aquarellen moest klaar zijn tegen 1965. De overeenkomst werd geannuleerd onder druk van de Italiaanse publieke opinie, die het niet zag zitten dat een Spanjaard hun literair patrimonium onder handen zou nemen. Dali werkte echter verder aan de

reeks en in 1954 werden de 101 aquarellen tentoongesteld in Rome in de Galleria Pallavicini. Op basis van zijn tekeningen werden meer dan 3500 houtblokken gesneden voor de publicatie van het werk als gekleurde houtsneden.
The Strange History Behind Salvador Dalí's "Divine Comedy" (parkwestgallery.com)
Salvador Dali Divine Comedy woodblocks Inferno, Purgatory, Paradise (lockportstreetgallery.com)
Dali divine comedy | Etsy

Leonard Baskin, (1922-2000).
Baskin werkte in een figuratieve, traditionele klassieke stijl. Hij illustreerde de komedie voor een uitgave door Grossman, New York in 1969.
Divine Comedy Watercolors · Leonard Baskin · R. MICHELSON GALLERIES (rmichelson.com)
Pin op Books and writers (pinterest.com)

Milton Glaser (1929–2020)
was de derde partner in de uitgave van 1999 door Nuages Gallery in Milaan, hij verzorgde "Il Purgatorio di Milton Glaser".
Dante Alighieri / Moebius / Milton Glaser / Lorenzo - Catawiki

Moebius (Jean Giraud), 1938–2012.
Deze beroemde striptekenaar verzorgde de uitgave "Il paradiso di Moebius" in 1999 bij Nuages Gallery in Milaan.
Mœbius Illustrates Dante's Paradiso | Open Culture

Lorenzo Mattotti (1954 - heden)
publiceerde naast Moebius "L'Inferno di Lorenzo Matotti" in 1999 bij Nuages Gallery in Milaan.
Lorenzo Mattotti - Wikipedia
Lorenzo Mattotti dante - Google Zoeken

Miquel Barceló Artigues (1957)
Een veelzijdig Spaanse schilder.
Zijn waterverf illustraties bij de Divina Commedia vervaardigde hij in 2004 en waren o.a. te zien in het Louvre.
Miquel Barcelo Goddelijke Komedie door Dante Alighieri | Etsy
miquel barcelo dante - Google Zoeken
Hoe veelzijdig hij was blijkt o.a. uit zijn kunstwerk te zien in 2017 op Art Zuid.
Miquel Barceló kunstenaar ARTZUID | Stichting Art Zuid

2 recente illustratoren uit Argentinië.
Julian de la Mota
julian de la mota Divina Commedia - Google Zoeken
La Divina Comedia. Una nueva edición del Infierno de Dante (laizquierdadiario.com)

Carlos Alonso (1929),
Carlos is een hedendaagse Argentijnse schilder, tekenaar en graficus. Hij wordt gezien als een volger van het Nieuwe realisme.
Alonso en-el-infierno (slideshare.net)
La Divina Comedia por Alonso: las nuevas obras de un genio (clarin.com)

Juke Hudig
In het overzicht van illustratoren mag natuurlijk Juke Hudig niet ontbreken.
Haar illustraties rond het thema van de Divina Commedia worden veelvuldig getoond. Zo ook tijdens de tentoonstelling 'Dante in de kunst van nu', in 2015 georganiseerd door Dante Alighieri Deventer in het kader van het 750ste geboortejaar van Dante Alighieri, waar het werk van Juke Hudig te zien was.
Dante Alihieri en zijn Divina Commedia, toelichting in het boek met 111 pastels van Juke Hudig | Pentagram boekwinkel (spiritueleteksten.nl)

Het is jammer dat vele illustraties alleen in boekvorm beschikbaar zijn, dus slechts maar beperkt toonbaar. Men moet dan terugvallen op Alamy of Pinterest en dat is jammer.

Een korte pauze

Deze wil ik gebruiken om te wijzen op een tweetal notities, die in het algemeen iets zeggen over de relatie Dante en de kunsten over de jaren heen.
Het betreft een presentatie van Prof. Jacques Jansen, (1944- 2018), hoogleraar cultuur en godsdienstpsychologie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.
PowerPoint Presentation (jacquesjanssen.nl) Deel 1
PowerPoint Presentation (jacquesjanssen.nl) Deel 2

En een verhaal van Reinier Speelman met als titel 'Dante verbeeld' in 2004 verschenen in
Madoc. Jaargang 2004 · dbnl

Het Laatste Oordeel / Hel

2 Grote onderwerpen hebben in de kunst, al of niet met een verwijzing naar La Divina Commedia, een belangrijke plaats gekregen en hebben kunstenaars tot majestueuze werken geïnspireerd. Dat zijn het Laatste Oordeel en de Hel.
Het Battistero in Firenze
Mosaici del battistero di Firenze - Wikipedia
Florence: The Baptistery of San Giovanni – – Corvinus –

Giotto di Bondone, (1266 -1337), die gewoonlijk Giotto wordt genoemd, een alom bekende Italiaanse kunstschilder en architect. Hij wordt genoemd als de maker van het oudst bekende portret van Dante in het Bargello. Zijn Laatste Oordeel in de Cappella degli Scrovegni in Padua (1303- 1305) is wereldberoemd.
Giotto - Wikipedia
Het laatste oordeel, ca.1305 door Giotto di Bondone (meisterdrucke.nl)
La Divina Commedia in HD - ARTE: Giotto - YouTube

Buonamico di Martino, ofwel **Buffalmacco** (1290 –1340), wordt beschouwd als de schilder van de fresco cyclus van Camposanto (1336-1341) te Pisa
Art in Tuscany | Buonamico Buffalmacco | Frescoes in the Camposanto, Pisa | Podere Santa Pia, Casa Vacanze in Maremma, Toscana (travelingintuscany.com)
Anderen zeggen weer dat Francesco Triani de basis heeft gelegd voor deze fresco's.
Francesco Traini - Wikipedia

Cappella Strozzi/ Nardo di Cione en Andrea di Cione Arcangelo (1308-1368), beter bekend als **Orcagna**
Al eerder in Maart, heb ik het portret van Dante genoemd dat te zien is tussen de 'Beati' van het *Giudizio Universale*, het fresco van Nardo di Cione in de "Cappella Strozzi" (di Mantova) in de Santa Maria Novella in Firenze.
Firenze. La Cappella Strozzi in Santa Maria Novella: i regni dell'aldilà – Visioni dell'Aldilà (wordpress.com)
Hell, from The Divine Comedy (Inferno) van Dante A... (meisterdrucke.nl)
Frescoes in Cappella Strozzi di Mantova, Santa Maria Novella (1354-57) (wga.hu)

Het beroemde altaarstuk de *Verlosser met Madonna en Heiligen* is van Orcagna.
Orcagna, Nardo di Cione Strozzi di Mantova-kapel Santa Maria Novella (teggelaar.com)
La Divina Commedia in HD - ARTE: Andrea Orcagna - YouTube

Fra Giovanni Angelico Da Fiesole(1395-1455),
beter bekend als Fra Angelico of Beato Angelico was een beroemd 15de-eeuwse schilder-frater in Florence ten tijde van de Italiaanse renaissance. Tot zijn bekendste werken behoren de fresco's die hij maakte in het San Marco- klooster te Florence. Hij werd in 1982 zalig verklaard door Paus Johannes Paulus II. Zijn feestdag valt op 18 februari.
Het laatste oordeel, detail van de hel, c.1431... (meisterdrucke.nl)

La Divina Commedia in HD - ARTE: Beato Angelico - YouTube
Dominicaans Nederland Fra Angelico (1395-1455) (dominicanen.nl)
Da Firenze a Forlì: il Giudizio finale di Beato Angelico esposto alla grande mostra su Dante (finestresullarte.info)

Giovanni di Paolo di Grazia (1399 - 1482) was een miniaturist en een Italiaans kunstschilder die wordt gerekend tot de belangrijkste Italiaanse schilders uit de zogeheten Sienese school in de 15e eeuw. Hij tekende zijn werken als *Iohannis Pauli de Senis* of *Iohannis Pauli de Senesis*.
Een wat vergeten schilder die pas in recente jaren de waardering kreeg die hij verdiende.
Het Laatste Oordeel schilderde hij in zijn laatste jaren. Wikipedia zegt hierover: *In de jaren 1460 gaat zijn kunde stilaan achteruit hoewel hij nog perfect in staat was om bijzonder mooie panelen te schilderen zoals zijn Laatste oordeel (Pinacotheca nazionale in Siena),* voor wat het waard is.
The Last Judgement, predella panel depicting Heaven and... (#46022) (meisterdrucke.uk)
Hell, detail from the Last Judgment, 1460-1465, by Giovanni di Paolo (active from ca 1420-1482), Foto de Stock, Imagen Derechos Protegidos Pic. DAE-90002095 | agefotostock

Rogier van der Weyden (1400—1464)
Het Laatste Oordeel (Rogier van der Weyden) - Wikipedia

Hans Memling (1430/40–1494)
Hans Memling: Het laatste oordeel | bijbel en kunst (statenvertaling.net)

Luca Signorelli (ca.1450- 16 oktober 1523)
was een Italiaanse renaissanceschilder. Hij was ook de maker van een van de portretten van Dante Alighieri.
Zijn 'Tot de hel verdoemden' bevindt zich in de San Brizio kapel van de kathedraal in Orvieto.
Luca Signorelli 001 - Hel (religie) - Wikipedia
Luca Signorelli, The Damned Cast into Hell – Smarthistory kathedraal van Orvieto
La Divina Commedia in HD - ARTE: Luca Signorelli - YouTube

Jeroen Bosch (1450–1516),
Laatste Oordeel (Jheronimus Bosch, Brugge) - Wikipedia
Bordeel Laatste Oordeel Jeroen Bosch Schilderij Drieluik Wenen Kunst (benhartman.nl)
Jheronimus Bosch - de duivelmaker - Museum Boijmans Van Beuningen
de hel jeroen bosch - Google Zoeken

Tongewelf Grote Kerk in Naarden.
Toevallig had ik enkele weken geleden de gelegenheid de beschilderingen van het tongewelf, uniek in Europa, van de Grote Kerk van nabij te bezien. Onder de naam 'Hemelbestormers' geeft de kerk op dit moment geïnteresseerden hiertoe de mogelijkheid. In verband met restauraties staat er nu een steigerconstructie die dit mogelijk maakt.
Ik trof daar een Laatste Oordeel aan, gemaakt rond 1518, door niet bekende kunstenaars. Veel lijkt de afbeelding geïnspireerd te zijn door het werk van Jeroen Bosch die net was overleden.
Beschilderd gewelf – Grote Kerk Naarden

Op de afbeelding met de Kruisdraging van Christus wordt Karel V als schenker genoemd. Dat wordt verbeeld door de afbeelding van 2 zuilen, verwijzend naar de Zuilen van Hercules (Gibraltar), en de vermelding van het devies 'plus outre, de lijfspreuk van Karel V.
En dit brengt mij tot mijn verhaal van Mei waarin ik het relaas van Odysseus vertelde die, overmoedig als hij was, voorbij de zuilen van Hercules wilde gaan, in die tijd veronderstelde voorbij het einde van de wereld, zijn dood tegemoet. Ik schreef aldaar:
Acciò che l'uomo più oltre non si metta (Inferno Canto XXVI 109)
(Opdat geen mens ze zou passeren, maar)*

Hiermee geeft Hercules middels een inscriptie op zijn Zuilen de waarschuwing: 'Voorbij dit punt, de Zuilen, ga je niet.

Deze uitdrukking: ‘’Non si va oltre’, of anders ‘Non plus ultra’ was voor Karel V, tevens koning van Spanje, reden om voor zijn Gulden Vlies het motto aan te passen in: ‘Plus Ultra’. Immers, zijn rijk moest verder rijken dan Gibraltar naar het westen en verder dan de islam naar het oosten.
Dit wapen met de Zuilern van Hercules is ook goed te zien midden op het koorhek van de Grote Kerk in Naarden.

Michelangelo Buonarroti Simoni,(1475–1564)
Giudizio universale (Michelangelo) - Wikipedia
La Divina Commedia in HD - ARTE: Dante nel Giudizio Universale di Michelangelo - YouTube

Hubert Goltzius (1526-1583).
4 Eeuwen was dit Laatste Oordeel aanwezig in het Venlose stadhuis. Thans aanwezig in het Limburgs museum in Venlo.
Laatste oordeel of naaktstrand? – Limburgs Museum (wordpress.com)
Limburgs Museum

Raphael (Raphaël) Coxcie(Coxie), (1540 – 1616)
Hij was de oudste zoon van de Mechelse kunstschilder Michiel I Coxcie (1499–1592), die de doopnaam had ontleend van zijn Italiaanse idool Rafaël.
Eén van Raphael Coxcies meest bekende schilderijen is een voorstelling van *Het Laatste Oordeel'* uit 1588-'89 in het Museum voor Schone Kunsten te Gent.
Raphael Coxie - Wikipedia
Het Laatste Oordeel | MSK Gent

Peter Paul Rubens (1577–1640)
Bestand:P.P. Rubens - Het Laatste Oordeel - E44 - Cultural Heritage Agency of the Netherlands Art Collection.jpg - Wikipedia
Laatste Oordeel, Cornelis Visscher (II), naar Peter Paul Rubens, 1638 - 1658 - Rijksmuseum
Het laatste oordeel door Peter Paul Rubens als kunstafdruk (meisterdrucke.nl)
Laatste Oordeel | Art In Flanders
Rubens Laatset OOrdeel - Google Zoeken

Diverse Divina Commedia personages

Diverse personages uit de Divina Commedia zijn door menig kunstenaar in beeld gebracht.

Beatrice, geen toelichting lijkt nodig.
Beatrice – Dante e il Cinema

Conte Ugolino,
door aartsbisschop Ruggieri samen met 2 zonen en 2 kleinzonen opgesloten in de Torre della Muda (thans onderdeel van het Palazzo dell’Orologio) te Pisa, die hij zou hebben opgegeten.
Conte Ugolino – Dante e il Cinema
Füssli - Testa di ugolino - Category:Johann Heinrich Füssli - Wikimedia Commons
Inf. 33 Joseph Anton Kock, Ugolino con i figli nella torre della fame, - Joseph Anton Koch - Wikipedia

Farinata degli Uberti,
Ghibellijn, heeft voorkomen dat Firenze na de nederlaag van de Welfen bij Montaperti in 1260 met grond toe zou worden gelijk gemaakt.
Farinata degli Uberti – Dante e il Cinema

Odysseus
had zijn overmoed niet onder controle, verging in een storm nadat hij de Zuilen van Hercules (Gibraltar) was gepasseerd.
Ulisse – Dante e il Cinema

Paolo en Francesca, hun liefdesverhaal, dat wordt verondersteld bekend te zijn.
Francesca da Rimini – Dante e il Cinema
Pinacoteca Civica » Paolo e Francesca nel vortice infernale (musa.savona.it)

Andere personages
Schede Personaggi – Dante e il Cinema

Diverse andere Divina Commedia schilders

Wederom een introductie;
La Divina Commedia in HD - ARTE: Dante e i pittori romantici - YouTube

Antonio di Tuccio Manetti (1423–1497) een Italiaanse humanist, architect en matematicus. Hield zich bezig met de astronomie en is vooral bekend als biograaf van Filippo Brunelleschi. Hij heeft o.a. de structuur van de hel nader heeft uitgewerkt.
Antonio Manetti - Wikipedia
Mapping Hell: Cartography and the Comedy | The Poetry of Science: Dante's Comedy and the Crafting of a Cosmos (brown.edu)
Manetti Divina Commedia - Google Zoeken

Jan Collaert II (1561-1620) was een Vlaamse graficus en boekdrukker in Antwerpen.
Jan Collaert II - Wikipedia
Op zijn '*Het gebruik van het astrolabium door Amerigo Vespucci'* staat Dante Alighieri afgebeeld.
Bestand:Het gebruik van het astrolabium door Amerigo Vespucci, Jan Collaert II, Museum Plantin-Moretus, PK.OPB.0186.018.jpg - Wikipedia
Jan Collaert I | New Inventions of Modern Times [Nova Reperta], Amerigo Vespucci Discovering the Southern Cross with an Astrolabium, plate 18 | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)
De 6 versregels, vermeld, staan in Canto I, Purg. 22-27, te vertalen:

*Ik keek naar rechts en nu zag ik op slag**
Vier sterren aan de pool er tegenover,
Die sinds de eersten mensen niemand zag.

De hemel straalde met zijn vonkentover.
O Noorderland, verweduwd is uw staat:
Niets van dat sterrenlicht bleef voor u over.

Johann Heinrich Füssli (1741-1825) was een Zwitsers- Britse schilder en publicist.
Füssli stond bekend als een avontuurlijke persoonlijkheid. Hij was aanvankelijk predikant, maar in 1764 trad hij uit de kerk. Tussen 1770 en 1780 woonde hij in Italië. Hij bewonderde het werk van Michelangelo en de Italiaanse maniëristen. Ook komen er in zijn werk figuren voor die een relatie tonen met de klassieke beeldhouwkunst. In veel van zijn werken geeft hij het sublieme weer in de vorm van het angstaanjagende. Zijn werk is bijzonder expressief en onconventioneel.
Füssli heeft veel geproduceerd, ook werken met verwijzing naar de Divina Commedia.
Johann Heinrich Füssli - Wikipedia
'Dante en Vergilius op het ijs' van Johann Heinrich Füssli - kunst reproducties, kunstdrukken & schilderijen (poster-en-kunstdrukken.nl)
Virgil comforts Dante at the sight of Paolo and Francesca by Henry Fuseli (Johann Heinrich Füssli) (1741-1825, Switzerland) | Art Reproductions Henry Fuseli (Johann Heinrich Füssli) | WahooArt.com
Head of a Damned Soul from Dante's "Inferno," (verso) - Wikidata
drawing; album | British Museum

Ferdinand Victor Eugène Delacroix (1798-1863) wordt gezien als de belangrijkste Franse kunstschilder van de romantiek. Hij wordt ook wel een "literair schilder" genoemd omdat hij zijn thema's vaak ontleende aan schrijvers als Shakespeare (*Hamlet et Horatio au cimetière*) en Dante (*Barque de Dante*).

The Barque of Dante - Wikipedia
Eugène Delacroix: Boot van Dante (cultuurarchief.nl)

William-Adolphe Bouguereau(1825 – 1905) was een Franse schilder met vooral aandacht voor mythologische onderwerpen die hij ineen modern jasje stak.
Eén van zijn werken is *Dante en Vergilius* gemaakt in 1850, thans aanwezig in het Musée d'Orsay in Paris.
Het schilderij verwijst naar 2 zielen, melaatsen, in een eeuwige strijd verwikkeld. De ene is Capocchio alchemist en verkwister, de ander is Gianni Schicchi, die frauduleus een beroep deed op andermans erfenis. De laatste gebruikte Puccini voor zijn gelijknamige opera.
Dante and Virgil - Wikipedia

John William Waterhouse (1849–1917) was een Engelse schilder. Ook zijn vader was kunstschilder. Hij wordt gerekend tot de prerafaëlieten net zoals Rossetti.
Dante and Matilda, study (formerly called "Dante and Beatrice") – John William Waterhouse (home.blog)
Bestand:John William Waterhouse - Dante and Matilda.jpg - Wikipedia

Franz ridder von Stuck (1863 -1928)
Hij is geboren als *Franz Stuck*, was een Duitse symbolistische schilder en beeldhouwer. In 1882 was hij mede oprichter van de *Münchener Sezession.*
Al jong, in1895, werd Stuck professor aan de Academie voor Beeldende Kunst in München en gaf hij les aan onder andere Wassily Kandinsky en Paul Klee. Stuck maakte k het liefst onwerkelijke fabelachtige voorstellingen en allegorische en symbolistische schilderijen als *De Zonde*. Hij beeldde fatale vrouwen af die mannen zagen als wezens die verleid moesten worden en daarna verzwolgen. Hij bewonderde vrouwen en vermoedelijk vreesde hij ze ook.
Inferno. 1908 von Franz von Stuck als Kunstdruck (#803534) (meisterdrucke.com)
De dame links heeft veel weg van de dame op het schilderij De Zonde.
The sin by Franz von Stuck as fine art print (#25517) (meisterdrucke.uk)
Of zijn Lucifer, gemaakt in zijn donkere periode, geïnspireerd is door de werken van Dante dat vertelt de geschiedenis niet.
Lucifer, c.1890 - Franz Stuck - WikiArt.org

Dante Gabriel Rossetti (1828 1882)
Hij was een Engels dichter en kunstschilder. Hij was een van de oprichters van de Pre-Raphaelite Brotherhood. Zijn vader was een Italiaans politiekvluchteling, dichter en een geleerde, die zich had gespecialiseerd in het leven en werk van de middeleeuwse dichter Dante. Hij heeft een hele serie van schilderijen gemaakt die verwijzen naar de Divina Commedia.
Dante Alighieri series by Dante Gabriel Rossetti - Wikimedia Commons
La Divina Commedia in HD - ARTE: Dante Gabriel Rossetti - YouTube

Edgar Degas(1834-1917)
Hij maakte in 1858 een schilderij over de ontmoeting van Dante en Vergilius bij de ingang van de Hel. Een zeer intiem moment, het lijkt wel of zij al een hele tijd samen zijn.
Bestand:Edgar Degas - Dante and Virgil at the Entrance to Hell.jpg - Wikipedia

Suloni Robertson
Niet veel info over haar gevonden.
The Divine Comedy | of Dante Alighieri (wordpress.com)
Dante's Inferno - Dark Wood - Gallery (utexas.edu)
Suloni Robertson - Google Zoeken

Tot slot
En tot slot nog even terugkijkend naar de Dante tentoonstelling in de Galleria degli Uffizi. Heel veel kunstenaars en heel veel werken, hoewel velen in zeer klein formaat, helaas, zijn langs gekomen, tegelijkertijd realiseer ik me dat ook heel veel kunstenaars niet aan de orde zijn gekomen die in

hun werk op de een of andere manier aandacht hebben besteed aan Dante Alighieri en zijn werken.
Non per foco ma per divin'arte | Le Gallerie degli Uffizi
Misschien ook nog aardig ter afsluiting van dit onderdeel te kijken naar de aankondiging van de Dante tentoonstelling in Forli, die inmiddels wel is afgelopen. Ook hier laten de afbeeldingen zien dat ik nog veel heb gemist in dit overzicht. Het zij zo.
Dante. La visione dell'arte. Musei San Domenico, Forlì. (mostradante.it)

Jan Toorop (1858-1929)
In April veel aandacht besteed aan de portretten van Dante. Gedacht dat ik de belangrijkste portretten in beeld had gebracht, nee dus, het portret van Dante gemaakt door Jan Toorop over het hoofd gezien. Bij deze deze omissie hersteld.
Jan Toorop - (1858 - 1929) Portet van Dante Alighieri – Catawik met voorali
"Deze Dante is de eerste die ik getekend heb", Toorop 1914. | Jan Toorop

Hoe nu verder?

Veel meer dan verwacht heb ik gewezen op een groot aantal kunstwerken die een verwijzing hebben naar Dante Alighieri en zijn werken. Dit is slechts een segment van het gehele kunstrepertoire waar Dante van invloed op is geweest. Te noemen de muziek, de film, het theater, de literatuur. En wat te denken van de filosofie, psychologie, theologie of nog andere geesteswetenschappen.

Niet alleen moet ik mij beperken vanwege de tijd die mij rest deze maand maar ook omdat het steeds moeilijker wordt de relevante informatie te vinden.
Ik beperk mij dus tot wat willekeurige informatie.

De muziek

De relatie Dante en muziek, voor velen een onbekend terrein, ook voor mij. Soms kom je het tegen, een keer was ik in het Concertgebouw dat een stuk met een verwijzing naar de Hel werd gespeeld, en het aanhoren van de muziek van Luzzaschi tijdens de heropening van het graf van Dante in september in Ravenna, dat zijn zover ik mij herinner de enige momenten waarbij het thema 'Dante en muziek' hoorbaar was. Maar op het moment dat je je in dit onderwerp gaat verdiepen, dan komt veel informatie op je af, waar het voor een outsider moeilijk is om daar enige orde in te krijgen. Toch zal ik het proberen.

Het lijkt me goed te beginnen met een algemene introductie, in 2010 opgesteld door Prof. Jacques Jansen, (1944- 2018), hoogleraar cultuur en godsdienstpsychologie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.
Dante e la musica (jacquesjanssen.nl)

Aansluitend hierop zijn inleiding:
http://www.jacquesjanssen.nl/wp-content/uploads/2008/11/dante-alighieri-en-de-muziek.pdf in 2008 opgesteld naar aanleiding van de première van de opera La Commedia van Louis Andriessen.
Als we het over de muziek in relatie tot Dante hebben dan gaat het over de muziek ten tijde van Dante, zijn verwijzingen in zijn werken en muziek gecomponeerd met verwijzing naar zijn werken.

In dit verband aardig te melden dat Dante voor muziek 3 verschillende woorden gebruikt: de canzone, de ballata en sonetto. Daarbij is de canzone de hoogste vorm, waarin hoogstaande poëtische teksten worden gebruikt, waar nodig van muziek voorzien. In Vita Nova gebruikt Dante alle 3 de vormen, de aard van de onderwerpen verschilt per vorm.

De muziek in de 14de eeuw kwam vanuit Frankrijk, de troubadours vertelden hun verhalen op muziek. In de Divina Commedia verwijst Dante naar personages die iets met (Provençaalse)

muziek van doen hadden zoals Bertram de Born, Folquet de Marseille, Guido Guinizelli, Guido Cavalcanti, Arnault Daniel en Sordello. In het volgend document wordt hier uitgebreid op ingegaan.
https://bitrix24public.com/ladante.bitrix24.com/docs/pub/f5b785b83b6daf6844f43075baf5aed2/default/?&

Voorts wordt er in de Purgatorio 17 x en in Paradiso `11x naar muziek verwezen.
Dante Music (archive.org)

Over de relatie Dante en muziek zijn vele artikelen geschreven, kort en eenvoudig, tot om zo te zeggen (zeer) ingewikkeld. Ik laat het geheel aan de lezer om daar zelf keuzes in te maken. Ik zal daar zelf geen analyses of samenvatting van maken.
Naar willekeurige volgorde

Paolo, Francesca, Dante e la musica
Ghiglione Paolo e Francesca - Google zoeken

Dante e l'Arte **/** Dante e la musica — Il sinfonismo
Dante e la musica. Il sinfonismo | Dante e l'Arte (uab.cat)

In the World of Dante: On Identifying and Performing the Chants in Dante's Divine Comedy
http://www.worldofdante.org/comedy/dante/musicEssay

La musica in Dante,
https://ladante.it/images/attualita/2017/12dicembre/La_musica_in_Dante_la_musica_di_Dante.pdf

L'orgoglio identitario e lo 'spirito di Dante'nella musica italiana postunitaria
L'orgoglio identitario e lo 'spirito di Dante' | Dante e l'Arte (uab.cat)

Lo spartito di Platone e Boezio.La musica secondo Dante. nella Divina Commedia
https://www.avvenire.it/agora/pagine/dante-suona-lo-spartito-di-platone-e-boezio-

La musica nella Divina Commedia
http://musikelios.altervista.org/la-musica-nella-divina-commedia/?doing_wp_cron=1601989173.3780310153961181640625

La Commedia e la musica
https://www.lindro.it/la-commedia-la-musica/

Dante e la musica da Monitverdi a Franz Liszt
Dante e la musica: da Monteverdi a Franz Liszt | BonCulture

Dante Alighieri, il grande poeta appassionato di musica e vers
https://www.iltempo.it/cultura-spettacoli/2008/06/04/news/dante-alighieri-il-grande-poeta-appassionato-di-musica-e-versi-66080/

Il trionfo di Orfeo : la fortuna di Orfeo in Italia da Dante a Monteverdi Rietveld, L.C.J. - PDF Download gratuito (docplayer.it)
Il trionfo di Orfeo : la fortuna di Orfeo in Italia da Dante a Monteverdi, proefschrift van Laura Rietveld (2007)

En tot slot 2 verhalen over de relatie Dante en de popmuziek
Fabiana Dammers heeft een thesis geschreven met als onderwerp:
La Divina Commedia e le sue metamorfosi nella musica pop Temi ed elementi strutturali danteschi reimmaginati.
Tesi_Fabiana_Dammers_Master_Literary_Studies.pdf
Dante e la musica pop: il caso di Argenti vive di Caparezza Di Alberto Fraccaroli

Eeen thesis van het Lyceo Scientifica Statale A. Messadaglia, onderdeel van: Concorso "Dante nel terzo millennio"
Argenti_vive_Fraccaroli.pdf (messedaglia.edu.it)
CAPAREZZA - ARGENTI VIVE - YouTube Deze muziek is wel iets anders dan Luzzaschi. Alhiet de tekst:
Caparezza: Argenti Vive, testo e interpretazione (radioliberatutti.it)
In dit verhaal een verwijzing naar de thesis van Fabiana Dammers

Componisten/ uitvoerenden

Een verre van volledig overzicht van componisten die door Dante zijn geïnspireerd. Om in de stemming te komen: Dante e la musica del suo tempo -Dantedi 2021 - YouTube

Ensemble San Felice /federico Bardazzi14de/15de eeuws –
La Musica della Commedia - YouTube
http://www.ensemblesanfelice.com/dante/index.html

Luzzasco Luzzaschi (1577 ca.-1637)
Quivi sospiri dal Secondo Libro dei madrigali a cinque voci, 1576 (Inferno, Canto III, vv. 22-27)
Profeti della Quinta - Luzzasco Luzzaschi CD - YouTube
Luzzasco Luzzaschi - Quivi Sospiri / Profeti della Quinta - YouTube

Deze en andere muziek is uitgevoerd tijdens het heropenen van het graf van Dante Alighieri in Ravenna op 5 sept. 2020 in aanwezigheid van President Mattarella.
https://www.ravennafestival.live/events/dante700/

Donizetti (1797- 1848)
Luca Micheletti, baritono - “Il conte Ugolino” di G. Donizetti - YouTube

Saverio Mercadante– 1830 –*Francesca da Rimini*, opera
Franz Liszt– 1857 –*Dante-Symfonie* (S.109)
Franz Liszt– 1839 Après une lecture du Dante:
Liszt: Après une lecture du Dante: Fantasia quasi sonata (Dante Sonata) - YouTube
https://nl.wikipedia.org/wiki/Dante_Sonate_(Liszt) tekst toelichting
Pjotr Iljitsj Tsjaikovski– 1876 –*Francesca da Rimini*, symfonisch gedicht
Paul Gilson– 1892 –*Francesca da Rimini*, oratorium
Granville Bantock– 1901 – *Dante and Beatrice*, symfonisch gedicht; 1920 –*;*Dante*, symfonisch gedicht nr. 2*
Sergej Rachmaninov– 1906 –*Francesca da Rimini (Rachmaninov)*, opera
Enrique Granados– 1907 –*Dante*, symfonisch gedicht
Conrado Del Campo– 1908 –*La divina commedia – El infiero*, symfonisch gedicht
Riccardo Zandonai– 1912 –*Francesca da Rimini*, opera
Roberto Mancinelli – 1913 –*Paolo e Francesca*, opera
Paul Von Klenau – 1913 –*Paolo und Francesca, symphonische Fantasie*, en *Dante-Symphonie*, No.4
Giacomo Puccini– 1918 –*Gianni Schicchi*, opera
Jenó Hubay– 1921 –*Dante-Symfonie, Vita nuova* op. 118
Charles Wuorinen– 1993 –*Dante Trilogie*, ballet
Loreena McKennitt– 1997 –*Dante's Prayer* op het album *The book of Secrets*(1997)
Zbigniew Preisner– 1997 – Van Den Budenmayer En Mi Mineur (Version 1798), liedtekst is een deel uit Inferno. Filmmuziek bij "La Double Vie de Véronique" van Kiéslowski
Patrick Cassidy– 2001 – "Vide Cor Meum", Gebaseerd op "A ciascun'alma presa"
https://nl.wikipedia.org/wiki/Vide_cor_meum
https://www.youtube.com/watch?v=f7ykwOLts3k
Tangerine Dream– 2002 – Drie muziekalbums met elektronische muziek
Paul van Gulick– 2003 – "Paradisal Journeys", 21 Canto's voor koor, gebaseerd op "Paradiso"
Sepultura– 2006 –*Dante XXI*, thrashmetal
Louis Andriessen – 2008 – La Commedia, opera

Iced Earth– 2011 –*Dante's Inferno*,heavy metal
Alesana– 2011 – het album "A place where the sun is silent"

Boeken te koop

Il canto di Dante Ebook Matteo Macinanti
https://www.bol.com/nl/p/il-canto-di-dante/9200000112604855/
Dante E La Musica: Meriti Di Dante Sulla Musica - Primary Source Edition (Italian) Paperback – 2013
by Pietro Giordani (Author)
Dante E La Musica: Meriti Di Dante Sulla Musica: Amazon.co.uk: Giordani, Pietro: Books
https://www.amazon.co.uk/Dante-Musica-Meriti-Primary-Source/dp/1295337347
Dante e la musica. Lo spartito della Divina Commedia
Marco Romanelli
https://www.amazon.in/musica-spartito-Commedia-Alighieri-Italian-ebook/dp/B079GX17QQ

http://www.classicvoice.com/riviste/classic-antiqua/la-musica-al-tempo-di-dante.html#
CAPAREZZA - ARGENTI VIVE - YouTube

Muziek te koop

CD DVd La dIvina Commedia Gergoriana
Schola Cantorum Karolus Magnus
https://www.mirasound.nl/musicshop/contents/nl/p186.html

Dante en het theater

Dante a Teatro – Dante e il Cinema

Ravenna Festival - Programma Ravenna Festival 2020
Alhoewel hier 2020 staat, ook nu wordt een boeiend programma geboden o.a. van muziek, van 2 tot 31 juli 2021, geheel gewijd aan Dante Alighieri.

https://www.divinacommediaopera.it/
Il musical tratto dalla Divina Commedia | Letteratura | Rai Cultura

Het is jammer dat ik er niet in ben geslaagd een theaterproducent te vinden die bereid was dit stuk in Nederland op de planken te brengen. Vanwege corona lagen alle initiatieven op een laag pitje. Mogelijk later.

DIVINA COMMEDIA MUSICAL - Antonio Spaziano (Full Album HQ Audio) - YouTube

Ook jammer dat dit Dante ballet programma vanwege corona niet is uitgevoerd.
The Dante Project (2020) — Cinemas — Royal Opera House (roh.org.uk)
Het Dante Project (Royal Opera House) - LUX Nijmegen - v.a. DO 28 MEI (lux-nijmegen.nl)

Mogelijk dat dit ballet wel kan doorgaan in Dortmund. Première vastgesteld op 29 oktober 2021 in Dortmund.
Die göttliche Komödie III: Paradiso: Theater Dortmund

SOSPESO Faust rapsodia – Teatro Alighieri
De tekst spreekt voor zich, jammer.

Een bijzonder muzikaal initiatief van **Dante Alighieri Leiden – Den Haag** in het kader van de Dante 700 activiteiten.
Een verwijzing naar het Dante 700 muzikale programma van Dante Alighieri Leiden- Den Haag is hier op zijn plaats. Op 17 september zal een concert worden gegeven door het New European Ensemble met muziek van Olivier Messiaen. Ter afwisseling zullen teksten worden voorgelezen uit de 3 Cantiche van de Divina Commedia. Messiaen en Dante hebben veel gemeen, Dante balling, voortdurend op de vlucht, Messiaen krijgsgevangene in een Duits kamp. Beide getormenteerde zielen, beiden in staat tot het maken van meesterwerken. Voor details:

Dante Alighieri ontmoet Olivier Messiaen | De Nieuwe Regentes

Dante Films

Er zijn veel films gemaakt, veel materiaal, voor jong en oud, is beschikbaar dat het verhaal van de Divina Commedia vertelt. Ook hier weer een beperkt overzicht.

Cinema – Dante e il Cinema
https://letterboxd.com/vitulis/list/dante-alighieris-divina-commedia-in-film/
Dante Alighieri : i 10 film cult ispirati alla Divina Commedia | iO Donna

Te beginnen bij de oudste films, begonnen als stomme film, later mogelijk gerestaureerd en van geluid voorzien.
L'Inferno (Dante's Inferno) 1911 | Colorized | Divine Comedy | FULL MOVIE | English - YouTube
Een andere, gemaakt in dezelfde tijd door de firma Helios uit Velletri boven Rome, is een veel kortere en bescheidener versie. Deze werd gerestaureerd door de Filmoteca Vaticana.
https://www.youtube.com/watch?v=DVPXi-IemCE
Dante e 'La mirabile visione'. Restaurato Kolossal del 1921 - Video - Rai News
“Dante nella vita e nei tempi suoi” (1922) di Domenico Gaido, in “al Cinemà”, anno 2°, n.7, 18 febbraio 1923 | Umberto Cantone
Dante nella vita dei tempi suoi – VIS 1923 – sempre in penombra
DANTE'S INFERNO - Silent Movie 1924 Fox Film (best quality) HQ - YouTube

La Nave de Satán Dante's Inferno,1935 V O con subtítulos - YouTube

Dante's Inferno - A Summary of the Divine Comedy Pt. 1 - YouTube
Dante's Purgatorio (Inferno Part 2) | A Summary of the Divine Comedy Pt. 2 - YouTube

https://vimeo.com/170623697 Een Art film gemaakt door Alejandro Mos Riera (2016)
De Rai Italië heeft in 2020 3 afleveringen gemaakt over het leven van Dante, boeiend.
https://www.raicultura.it/cinema/articoli/2020/02/Vita-di-Dante-9ef152d8-1fdd-4d3b-b89b-9e5ac8c11233.html

Dante Hell animated deel i https://www.youtube.com/watch?v=7iyfQaMtvpw
dante Hell animated deel 2 https://www.youtube.com/watch?v=QrvsJW9XsSQ

En tot slot de trailer van de beroemde Dante Film naar het boek van Dan Brown, Inferno
INFERNO - Official Trailer (HD) - YouTube
INFERNO - Official Trailer (HD) - YouTube

Als je internet raadpleegt, het kan ook niet anders, dan kom je soms verrassende dingen tegen. Zo trof ik onder Dante Inferno een film tegen over het leven van Dante Gabriel Rossetti.
Dante's Inferno (1967 film) - Wikipedia
dante2 - YouTube
dante1 - YouTube

Ter afsluiting.

Dante en de kunsten is een onderwerp waar je aan kunt beginnen, een einde is er niet. Eenmaal een onderwerp aangeraakt, je wilt er meer van weten. Daarnaast heb ik mij tot een aantal aspecten beperkt, de literatuur, filosofie, mythologie, theologie, psychologie, allemaal niet aan de orde gekomen. Het is aan de lezer zelf om bij interesse zich in deze onderwerpen te verdiepen.

Ik ga me nu voorbereiden op de sterfdag van Dante 14 september. De Dante 700 week komt in zicht. Ik ga me nu richten op de achtergrond van de verbanning van Dante in 1302 en op de plaats waar hij is gestorven: Ravenna.

1 Augustus 2021
Rob Vroom

Dante 700 September 2021
De Welfen en Ghibellijnen, de verbanning en de dood van Dante Alighieri

Als we het leven van Dante Alighieri in 2 stukken indelen, dan is voor mij de verbanning uit Firenze in 1302 het scharnierpunt. Tot aan zijn verbanning leidde hij een burgerlijk leven, trouwde met Gemma Donati in 1285, kreeg 3 zonen Jacopo, Pietro en Giovanni – alhoewel enige twijfel heeft bestaan of Giovanni wel een echte zoon van Dante was- en een dochter Antonia, die later in een klooster de naam Beatrice zal aannemen, studeerde, bezocht de religieuze scholen van de Franciscanen en Dominicanen, wijdde zich aan de dichtkunst, was politiek actief en verzaakte niet in zijn burgerplicht om ook als militair een rol te vervullen. Na zijn verbanning was Dante een dolende ziel, vol frustratie en ergernis, zeer afhankelijk van de gastvrijheid van anderen. Tegelijk een periode waarin zijn dichterlijke meesterschap tot volle ontplooiing kwam.

Dat roept de vraag op naar de reden van die verbanning, wat was daarvan de achtergrond. Enig inzicht in de geschiedenis van de Welfen en Ghibellijnen is daarvoor nodig.
De naam Welf, mogelijk afgeleid van 'jonge wolf', komt het eerst voor als naam voor de zoon van Rothard van de Argengau (rond 750). Deze Rothard, een Frankische edelman, had grootgrondbezit in de Elzas en werd door de Frankische koning Pepijn in 769 benoemd tot graaf van Argengau, een gebied ten noorden van het Bodenmeer, om zich zeker te stellen van het gezag over de Alemannen, een verbond van Germaanse volkeren. Deze zoon Welf I, graaf van Altdorf, werd in 819 ook graaf van Argengau. Sindsdien neemt het geslacht de naam Welfen aan.

Inmiddels had Karel de Grote zich de absolute macht toegeëigend na de Merovingers (re fannuloni) te hebben verslagen en verzekerde zich van de steun van de kerk. In 800 liet hij zich tot keizer kronen door Paus Leo III. Alhier de grondslag van de relatie tussen de Welfen en de kerk. Judith, de dochter van Welf I, trouwde met Lodewijk de Vrome en haar zus Emma met Lodewijk de Duitser, zoon resp. kleinzoon van Karel de Grote. De zoon van Welf I, Koenraad (Corrado) I, koos partij voor de zoon van Lodewijk de Vrome, Karel de Kale en werd graaf van Auxerre, het begin van de Bourgondische tak van de Welfen.
Echter deze Bourgondische tak stierf rond 1050 uit omdat Welf III kinderloos stierf.
Met het uitsterven van de Bourgondische tak kwam een eind aan wat men noemt de dynastie van de Oude Welfen (La vecchia dinastia dei Guelfi/ Welfen).

In de vrouwelijke lijn trouwde in 1055 Cunigunda, een zus van Welf III van Carinzia, met Alberto Azzo II, lid van het Italiaanse huis d'Este. Dit legde de basis voor de tak van de Jonge Welfen, op hun beurt weer de basis voor verbanden tussen diverse belangrijke Europese geslachten zoals het Huis van Hannover.
Uit dat huwelijk kwam voort Welf IV, later getrouwd met Judith van Vlaanderen. Hun zoon Hendrik IX (Hendrik de Zwarte) trouwde met Wufhilde van Bugling, wier dochter Judith trouwde met Federico II (van Hohenstaufen). Hun zoon was Federico III, die later de naam aannam van Federico I Barbarossa, de latere keizer van het Heilige Romeinse Rijk (1152).
Met de dood van keizer Hendrik V in 1125, zonder erfgenamen, kwamen deze geslachten tegenover elkaar te staan. Beide meenden recht te hebben op de troon. Uiteindelijk kwam die in 1152 toe aan de latere Federico I Barbarossa, gezien zijn relatie met de Hohenstaufen en de Welfen via de vaders en moederskant. Hitler zou later zo onder de indruk zijn van de daadkracht van Federico I dat hij voor de aanval op Rusland in 1941 **Operatie Barbarossa** als codenaam gebruikte. Echter deze operatie mislukte volledig hetgeen een keerpunt betekende in het verloop van de Tweede Wereldoorlog.
Die strijd om de troon was veel meer dan een strijd om de macht, het was een strijd van recht tegenover elkaar staande politieke opvattingen, kort gezegd de kerk tegenover de staat.
Wie had in Duitsland de macht om belastingen te innen en bisschoppen en ander geestelijken te benoemen, de kerk of de keizer. Deze Investituurstrijd had zijn wortels in de vraag van de macht van de kerk.
Deze strijd kwam echt tot uitbarsting in 1075 tussen keizer Hendrik IV en Paus Gregorius VII. Enerzijds bemoeide de Paus zich met de Saksische oorlogen, waardoor het koninklijk gezag werd ondermijnd, anderzijds was de benoeming van een bisschop van Milaan door Hendrik IV de druppel die de emmer deed overlopen.

De keizer organiseerde een samenkomst van bisschoppen, waarbij Paus Gregorius VII werd afgezet. In antwoord daarop excommuniceerde Gregorius de keizer, evenals zijn medestanders. Dit bracht Hendrik IV in een moeilijke positie, omdat een aantal Duitse bisschoppen zich tegen hem keerde en sommige vorsten hetzelfde dreigden te doen. Om zijn excommunicatie op te heffen ondernam Hendrik IV in 1077 een boetetocht naar Canossa (iets beneden de lijn Parma – Modena), waar de Paus op dat ogenblik verbleef bij Mathilde van Toscane. Hendrik IV toonde zich bereid om zich aan de Paus te onderwerpen, maar deze wilde Hendrik aanvankelijk niet ontvangen. Pas nadat de Paus hem drie dagen in de sneeuw voor het kasteel van Canossa had laten wachten werd de koning uiteindelijk ontvangen. Deze vernedering heeft de Investituurstrijd niet doen liggen, deze bleef nog jaren doorsudderen. Zie later het verhaal bij keizer Federico I Barbarossa in de wedijver om de heerschappij in Italië.
Dankzij de veronderstelde machtsoverdracht van de macht over het West Romeinse rijk aan Paus Silvester I en zijn opvolgers door de Byzantijnse keizer Constantijn aan Rome in 315 de zg **Donazione costantiniana**, een 8ste eeuws document**,** claimen de Pausen het recht op wereldse macht te hebben.
De Welfen stonden hierachter, de Ghibellijnen, gesteund door de adel als hun belangrijke achterban niet. Zij stonden een duidelijke scheiding tussen kerk en staat voor.

Min of meer tegelijk met de opkomst van de Welfen kreeg het Swabische geslacht van de Staufen vorm. Hun kasteel stond op de Hohenstaufen, Waiblingen, in de buurt van Stuttgart, vandaar hun naam. Waiblingen werd verbasterd tot Ghibellini / Ghibellijnen.
Hiervoor gemeld, Federico II van het geslacht Hohenstaufen. Hij was de zoon van Federico I, die in 1079 getrouwd was met Agnes, dochter van Keizer Hendrik IV. Hij liet het slot Staufen bouwen. Die datum wordt beschouwd als het begin van de familiegeschiedenis van de Hohenstaufen.

Federico I Barbarossa (eigenlijk Federico III) stierf in 1190 tijdens een kruistocht in Anatolië. Zijn opvolger Hendrik VI huwde in 1186 met Constance van Sicilië, genoemd in Par. III 118 als la gran Costanza, die volgens Dante in een klooster zou hebben gezeten en streefde naar de macht over het Zuid-Italiaans Normandische rijk. Hij stierf in 1197 met wederom een strijd tussen de Welfen en de Hohenstaufen over de opvolging tot gevolg, ongeveer honderd jaar na de vorige uitbarsting over de investituur. Hierbij kwam in eerst instantie de Welf Otto IV met steun van de Paus als winnaar naar voren, hetgeen tegen het zere been van de Hohenstaufen was die niets van een Pauselijke inmenging in de Duitse koningsstrijd moesten hebben. Maar door zijn agressieve Italië politiek verloor hij de steun van de Paus Innocentius III en werd alsnog de zoon van Hendrik VI, Federico II, die toen zijn vader stierf nog minderjarig was, tot koning gekroond.
Keizer Federico II, die later de bijnaam *stupor mundi* (de verbazing van de wereld) kreeg, geldt als het wonderkind ten tijde van de Rooms- Duitse keizers in de middeleeuwen. In 1220 werd Federico II ook tot keizer gekroond. Tot een goede verhouding met de Paus Gregorius IX is het nooit gekomen. Voortdurend lagen ze met elkaar in de clinch. De daaropvolgende jaren werden gekenmerkt door een strijd tussen zijn rijk en de kerk, waarbij beide wereldmachten naast militaire middelen steeds vaker oorlog voerden door propaganda in te zetten. Federico II werd door de Paus voor antichrist uitgemaakt en geëxcommuniceerd, terwijl Federico II de Paus op zijn beurt verweet zuivere machtspolitiek te voeren.

Gregorius' opvolger in 1241, Paus Innocentius IV, eigenlijk een Ghibellijn, zette diens harde politiek voort en ontnam Federico II in 1245 de keizerstitel, een maatregel die kwaad bloed zette bij een groot deel van de door de katholieke kerk beheerste wereld. Federico II hield echter stand tot zijn onverwachte dood in 1250. In zijn testament had hij laten opnemen dat hij, hoewel hij stierf als banneling, toch graag tot een overeenstemming met het Pausdom zou zijn gekomen.
De dood van Federico II luidde het einde van de heerschappij van het geslacht der Hohenstaufen in. Koenraad IV nam het stokje over, maar overleed in1254. Zijn halfbroer Manfredi liet het leven in de slag bij Benevento in 1266, Koenraad’s zoon Konradijn van Hohenstaufen werd in 1268 door Karel van Anjou verslagen, op de vlucht gevangen genomen en in Napels op het marktplein onthoofd. Twintig jaar later in 1298 werd Rudolf I als eerste koning uit het huis Habsburg gekozen. Hoewel het geslacht van de Hohenstaufen uiteindelijk in 1268 zijn einde vond, in de Ghibellijnen leefde dat geslacht nog eeuwen voort.

Die strijd tussen de Welfen en Ghibellijnen zette zich ook door in Italië. De Welfen hadden met steun van de Pausen het bezit, de macht gekregen in vele communes, dit tegen het zere been van Federico I, die de macht over Italië wilde hebben.
De communes ontwikkelden zich tot steden, die al of niet kozen voor de kant van de Welfen of Ghibellijnen. Zo waren Firenze, Milano (t.o.v. Pavia) e Mantova Welfs en Forlì (t.o.v. Faenza), Arezzo, Pisa, Siena en Lucca Ghibellijns. De keuzes voor de een of andere waren vaak triviaal. Als de buurstad voor de een, zo was de andere stad voor de andere partij. Een andere reden was het verzet tegen de oude keizerlijke of Pauselijke invloed. Door te kiezen voor de andere partij probeerde men zich onder het juk van de oude partij uit te komen. Het is begrijpelijk dat gelijkgestemde steden zich met elkaar verbonden en waar nodig gezamenlijk de strijd aangingen zoals bv de slag bij Montaperti in 1260. Overigens was het in de loop der geschiedenis ook zo dat de steden verwisselden van partij. Dat was zo in Firenze, maar ook bv in Ferarra, Milaan, Bergamo, Lucca.

In Firenze zag men in het begin dat er binnen de stad de verschillende fracties aanwezig waren, veelal gekoppeld aan families. Zo waren de families degli Amidei Welfs, de families Degli Uberti, Lamberti, Donati Ghibellijns. Deze families kwamen tegenover elkaar te staan in 1216 na de moord op Buondelmonte dei Buondelmonti op de Ponte Vecchio. Deze Buondelmonte was verloofd met meisje degli Amidei. Hij verbrak zijn huwelijksbelofte en trouwde me een meisje Donati. Om deze breuk te wreken werd hij in de buurt van het standbeeld van Mars op de Ponte Vecchio over de Arno op Paasdag op brute wijze vermoord door Mosca dei Lamberti, met steun van de Degli Uberti familie. Van deze Mosca zijn de beroemde woorden: **Che disse, lasso! 'Capo ha cosa fatta'.**- (Canto XXVIII 107 (*Helaas ik zei 'Geen keert wat is geschied")* of te wel, 'gedane zaken nemen geen keer'.
In het Paradiso Canto XVI (140-148) komt Dante nog eens op deze wraak terug, door te betreuren wat mensen elkaar kunnen aandoen. Zo wenste Dante: 'Oh was Buondelmonte maar in de Ema, een zijrivier van de Arno verdronken, dan was ons die ellende als gevolg van de wraak niet overkomen'.
Deze moord laat zijn sporen na in de veelvuldige veldslagen tussen de Welfen en de Ghibellijnen met daarbij ernstige gevolgen voor de burgers en de stad Firenze.

1260 De slag bij Montaperti op 4 september. De overwinning van de Ghibellijnen leidde tot een verdrijving van de Welfen uit de stad Firenze. Dankzij de tussenkomst van Farinata degli Uberti kon een deel van de stad voor vernietiging bespaard blijven.
Battaglia di Montaperti - Wikipedia

1266 De slag bij Benevento. Dankzij de steun van Karel van Anjou, die zijn oog op Sicilië had laten vallen, en Paus Clemens IV kwam de stad weer in het bezit van de Welfen. Het bezit van de Uberti families moest het wel ontgelden, veel gebouwen gelegen op en rond de Piazza della Signoria.
In deze slag was Manfredi van Sicilië, de onwettige zoon van Federico II, zoon van Hendrik VI en Costanza, kleinzoon van Federico I Barbarossa, hun tegenstander. Hij was geëxcommuniceerd, hij zat de Paus dwars. Voor zijn dood had hij berouw. In Canto III van het Purgatorio komt zijn verhaal naar voren, waarbij wordt onderstreept dat de Pauselijke ban niet definitief is, God kan die doorbreken. Of in de woorden van Dante (Purg. III 133-134) "Non si perde l'ettterno amore mentre che la speranza ha fior del verde' oftewel zolang er leven is is er hoop.

1289 slag bij Campaldino. Aretijnen/ Ghibellijnen tegenover de Florentijnen met o.a. Corso Donati en Dante Alighieri met steun van Siena, Lucca en Pistoia. Hier verloor Bonconte de Montefeltro, aanvoerder van Aretijnen, zijn leven. Zijn lichaam kwam door een storm in de Arno terecht, nooit teruggevonden. Zijn verhaal komt voor in Canto V Purgatorio.
In Maart waar ik verwijs naar de rivier de Archiano zei ik hierover:
De duivel wilde de ziel van Bonconte naar de hel brengen. Op dat moment, zo vertelt hij aan Dante, vond hij, aan zijn keel verwond, toch de kracht om een kruis te maken, als teken van berouw voor zijn zonden. Zo kwam zijn ziel in het Purgatorio terecht. De duivel kwaad, liet een storm opsteken waardoor de rivier de Archiano aanzwol en het lichaam van Bonconte in de rivier daar waar de Archiano overgaat in de Arno terecht kwam en nooit meer is gevonden.

1289 In het zelfde jaar vecht Dante bij Pisa om de Welfse Visconti, door Ugolino, Ghibellijn, verdreven uit Pisa en verblijvend in de toren van een kasteel in Caprona. Het is de Ugolino, die later door bisschop Ruggieri is verraden en in de gevangenis is gezet. Zijn lot is bekend.

In het zelfde jaar vindt de splitsing plaats tussen de Witte en Zwarte Welfen. Het begon als een burenruzie tussen de Vieri di Cerchi ’s en de Donati’s, beide bankiersfamilies. De Witte Welfen steunden meer op het volk, wilde politiek onafhankelijk zijn met zo weinig mogelijke inmenging van buiten af, waren voorstander van een republikeinse structuur. De Zwarte daarentegen steunde op de aristocratie en rijke handelaren. Zij waren nauw verbonden met de Paus om economische redenen, zij keken als bankiers uit naar de financiële rijkdom van de Paus en lieten zijn invloed toe bij binnenlandse aangelegenheden van Firenze.
Er zou een poging gedaan zijn om Guido Cavalcante te vermoorden, waarna gepoogd is Corso Donati met en pijl te doden. Niet zonder reden is wordt deze wijk waar deze families woonden, ook de familie Alighieri, genoemd als de Sestieri degli scandali.
Uiteindelijk was vooral de steun aan de Paus en aan het huis Anjou het belangrijkste ideologische twistpunt.

Langzamerhand krijgt de betrokkenheid van Dante in de lokale politiek vorm. Om daarin een rol van betekenis te spelen moet je lid zijn van een Gilde. De Gilde van de “Arte dei Medici e degli Speziali, je zou deze een restgroep gilde kunnen noemen, accepteerde Dante als lid. Hij wordt gekozen tot lid van het Consiglio Speciale del Popolo en later in het Consiglio del Cento. In juni – augustus 1300 wordt hij benoemd tot prior van Firenze. Het was in deze hoedanigheid dat Dante Guido Cavalcanti, zijn vriend en leermeester, grondlegger van de Dolce Stilo Nuovo, tezamen met Corso Donati, als vertegenwoordigers van de Witte en Zwarte Welfen om de rust in Firenze te herstellen heeft verbannen.
Vanwege gezondheidsproblemen mocht Guido naar Firenze terugkeren waar hij kort daarna stierf. Dante overigens moest zelf niet veel hebben van het onderscheid tussen wit en zwart. Voor hem stond het welzijn van de burgers van Firenze centraal.

In Pistoia zou voor het eerst het onderscheid tussen een witte en zwarte factie van de Welfen naar voren zijn gekomen. De oorzaak van de ruzies zou liggen tussen neven en nichten van de familie Cancellieri vanwege alcohol. Een ander verhaal is dat na een licht incident, waarbij de zoon van de machtige Cancellieri-familie uit Pistoia per ongeluk zijn speelkameraadje met een zwaard verwondde, er een tweespalt ontstond binnen het Welfische kamp. Toen de jongen zijn excuses kwam aanbieden, werd hem met de woorden: "Alleen met ijzer, niet met lege woorden, worden wonden aangebracht door een zwaard geheeld," de hand afgehakt. Daarop ontstond een conflict of er juist gehandeld was, waarbij de voorstanders en tegenstanders partij kozen voor de "witten" of de "zwarten". Een gelijk verhaal heeft zich later in Firenze afgespeeld.
Dat onderscheid Wit – Zwart zou te zien zijn in kinderen uit het eerste en kinderen uit het tweede huwelijk van een lid van de familie Cancellieri, ook wordt beweerd dat dit onderscheidt voortkwam uit de naam Bianca van een meisje. Bij de Zwarte of de Witten sloten zich door huwelijk of andere reden andere familieleden of ander families zich aan.

Aan het hoofd van de factie van de zwarten stond Simone da Pantano, een vriendin van Corso Donati, terwijl aan het hoofd van de witten Schiatta Amati stond. De twee facties splitsten de stad Pistoia al snel in tweeën, ieder met de regeringskantoren om het definitieve bestaan van de partijen te sanctioneren. De situatie in Pistoia was bekend bij de Florentijnen, alwaar dezelfde strijd tussen de witte en zwarte Welfen was ontsprongen, welke zich verhevigde nadat na de slag bij Campaldino in 1289 de Ghibellijnen uit Firenze waren verdwenen.

Het begin van de echte gewapende strijd vond plaats vanwege een ruzie tussen jonge exponenten van de twee huizen. Op 1 mei(Calendimaggio)van 1300 – precies 26 jaar na de eerste ontmoeting van Dante met Beatrice - ontstond er een ruzie tussen de leden van de twee families op de Piazza Santa Trinita, waarbij de neus van Ricoverino de' Cerchi door een Donato zou zijn afgesneden.

De ruzie tussen beide facties was aanleiding voor de priors van Firenze w.o. Dante om de leiders van de twee facties op te sluiten in een poging om de geesten te koelen. Hetgeen hem door beide

partijen niet in dank werd afgenomen. De Donatische leiders werden gestuurd naar Castel della Pieve. De Welfische leiders waaronder Cavalcante naar de andere kant van Toscane gestuurd, naar Sarzanza (iets ten oosten van La Spezia)
De Donati wachtten echter sluw tot de tegengestelde leiders waren vertrokken en weigerden op hun beurt de stad te verlaten. De hulp van kardinaal d'Acquasparta met zijn Lucca-leger ten faveure van de Donati had geen effect. Integendeel, het leidde tot ontevredenheid over zijn ogenschijnlijk neutrale rol. Hij verliet de stad kort daarna om daar geen voet meer te zetten.

Intussen had Bonafatius VIII Karel van Valois, broer van Filips de Schone van Frankrijk, tot Paciaro van Toscane benoemd, een positie die niet goed gedefinieerd was en die velen als bedreigend beschouwden.
Tijdens een geheim beraad - Simone de'Bardi, echtgenoot van Beatrice Portinari was hier ook bij betrokken- gehouden in Santa Trinita (juni 1301) beraamden de Donati een plan om de Witte Welfen te elimineren. Toen dit werd ontdekt, werden de Zwarten hard gestraft met de ballingschap van de leiders van de factie, boetes en confiscaties.
De Donati togen naar de Paus en vertelden Bonifatius VIII over hun nederlaag.
Als reactie liet hij Karel van Valois ingrijpen in de stad, ondanks het verzoek aan de Paus van vertegenwoordigers van de Witten waaronder Dante Alighieri tezamen met Maso Minerbetti en de daarvan af te zien.
Karel van Valois was vanaf 1 november 1301 in Firenze, op een gemaskerd beleefdheidsbezoek, wat veel onrust veroorzaakte in de Florentijnen. Hij was er met grote pracht en praal binnengegaan, met paarden en infanterie, met de officiële bedoeling om de vrede tussen de strijdende partijen te herstellen, en plechtig te zweren de stad en haar instellingen om welke reden dan ook geen schade toe te brengen. Maar men vertrouwde hem niet.
Tegelijkertijd belastte de Paus Bonifatius VIII Cante Gabrielli, een legeraanvoerder, Karel van Valois ter zijde te staan vanwege zijn politieke ervaring en zijn trouw aan de Kerk. Hij stond aan het hoofd van de cavalerie tijdens de intocht van Karel van Valois. Op 9 november benoemde Karel van Valois hem tot podestà van Firenze, tot volle tevredenheid van de Paus.
Valois begon echter strenge wetten uit te vaardigen en eiste de betaling ter ondersteuning van zijn militie. Er kwam geen verzet toen de Zwarten terugkeerden naar de stad, niet alleen de voorwaarden van de verbanning schendend, maar zich ook overgaven aan plunderingen, moord en andere wreedheden.
Karel van Valois besloot ook tot het gebruik van listen met als doel de elementen die hem vijandig stonden te elimineren, zoals ter gelegenheid van de ontdekking van een document dat het bestaan van een samenzwering tegen zijn persoon zou hebben bewezen(1302). Nooit is opgehelderd of dit document, dat nog steeds in het Rijksarchief bestaat, een notariële akte tussen de Cerchi, de Gherardini – Lisa Gherardini is de Mona Lisa van Leonardo da Vinci- en de Republiek Siena een origineel was of een enscenering verzonnen door Zwarten. In ieder geval een goed excuus om de laatste flarden van de adel van het platteland uit te roeien en in feite, met de vernietiging van het kasteel van Montagliari van de Gherardini een einde te maken aan het feodale tijdperk in Toscane.

Het was de genoemde Cante Gabrielli die zijn vonnissen uitsprak tegen leden van de Witte Welfische factie waaronder die op 27 Januari en 10 Maart 1302 tegen Dante Alighieri terwijl hij op bezoek was in Rome, op beschuldiging van corruptie en persoonlijk gewin, het aannemen van geld als hoofd wegen programma, tijdens uitoefening van een publiek ambt. Zijn straf bestond uit een boete van 8000 lire, een verbod van het vervullen van een publiek ambt in Firenze en een verbanning van 2 jaar (*pro bono pacis)*
In een tweede veroordeling toen hij niet aan de voorwaarde van de eerste had voldaan werd Dante Alighieri bij verstek veroordeeld tot de brandstapel (*igne comburatur sic quod moriatur*), met vernietiging van zijn huizen en confiscatie van al zijn goederen. O.a. mede werden veroordeeld de vader van Petrarca en Gherardini.

Deze Gabrielli stond ook aan het hoofd o.a. in de strijd tegen de Welfen in Pistoia, totdat op 30 juni 1302 een einde kwam aan zijn podesteria, inmiddels verantwoordelijk voor 170 doodvonnissen en de uitzetting van ongeveer zeshonderd burgers van de blanke factie.
In oktober 1302 was de macht in handen gekomen van de Zwarten die zich met de steun van de Paus en Valois in alle regeringskantoren hadden gevestigd.

De verdrijving uit Firenze, met de ervaring van ballingschap en de pogingen om met geweld terug te keren naar de stad, dwongen de Witte Welfen om de steun te zoeken van de Ghibellijnen van Scarpetta Ordelaffi uit van Forlì, waar Dante dat jaar zijn toevlucht had gezocht en de titel van secretaris had gekregen.
Die steun had voor de Witte Welfen weinig succes. Eerst in 1302 een nederlaag bij Mugello, vervolgens in 1303 bij Castel Puliciano tegen de Zwarten uit Firenze o.l.v. Fulcieri da Calboli.

Pulicciano e dintorni di Borgo San Lorenzo – Dante in Mugello
Quando il ghibellin fuggiasco Dante dimorò a Forlì - Blog (forlitoday.it) in 1302 en 1308

Zijn zwerftocht begint in Verona alwaar hij te gast is van Bartolomeo della Scala, de oudere broer van Can Grande, daarna in Arezzo, Lunigiana, Treviso, Venetië en Padua alwaar hij Giotto bezig ziet in de Cappella degli Scrovegni en Bologna. Vervolgens weer in Verona alwaar te gast van Can Grande en uiteindelijk in Ravenna.
Het lijkt zo opgeschreven als een toeristisch verslag, verre van, het is een verslag van iemand die gefrustreerd om het feit dat hij op onrechtvaardige gronden is verbannen uit zijn geboortestad, die voortdurend op zoek is naar een plek van rust en bescherming, terwijl hij tegelijkertijd nauw volgt wat er in Firenze en in de politiek in het algemeen gebeurt. Zijn geest leidt er niet om, in tegendeel, het verscherpt zich steeds meer, blijkens zijn voortdurende zichtbare opwinding over de politieke en religieuze chaos zoals we kunnen lezen in zijn Divina Commedia.

In 1304 een hernieuwde poging om de macht in Firenze terug te krijgen. Dat was bij de bloedige slag bij Lastra op 12 juli. Maar ook deze poging faalde.
Dante had zijn makkers gewaarschuwd deze veldslag niet aan te gaan, waarop zij hem van lafheid en verraad beschuldigden.
Dante maakt hiervan gewag van in zijn Canto XVII Paradiso 65-66 :

che tutta ingrata, tutta matta ed empia
si farà contr'a te; ma poco appresso,
ella, non tu, n'avrà rossa la tempia.

Zij zullen je weerstreven en je schaden*
Met hun verdwazing en ondankbaarheid,
Maar zich al spoedig schamen voor hun daden

Nadat de Witte Welfen uit Firenze verdreven waren, ontstond er een nieuw strijd tussen een nieuw factie met de naam Tosinghi, afkomstig van de familie onder aanvoering van Rosso della Tossa en de Donateschi.
Deze strijd eindigde uiteindelijk met de dood van Corso Donati in 1308, uitvoerig beschreven door Dante in Purg. XXIV 79-89. Daarna normaliseerde zich het leven in Firenze, leidende tot de opkomst van nieuwe families en meer welvaart.

Guelfi bianchi e neri - Wikipedia

Een mooi moment om deze politieke geschiedenis nog eens samen te vatten. De Welfen en de Hohenstaufen in Duitsland, de Franken en hun navolgers in Frankrijk en daarnaast de Paus, zij allen proberen de macht in Europa en dan met name in Italië naar zich toe te trekken. Dat leidde tot strijd maar ook tot samenwerkingsverbanden, dat alles met grote politieke gevolgen. Die strijd op hoog niveau vertaalde zich vervolgens in een strijd op regionaal en lokaal niveau in Italië tussen steden en families die onder de Welfische of Ghibellijnse vlag om de macht streden en met elkaar tot bloedens toe de strijd aangingen. Sterker nog, toen laat in de tweede helft van de 13de eeuw er een splitsing kwam binnen de groep Welfen, de Witte en de Zwarte, ging die strijd door in kleine kring, tussen families maar ook tussen personen. Zo had die grote politiek zijn weerslag op microniveau, waar de verbanning van Dante een uiting bij uitstek van was.
Anderzijds valt ook te zeggen dat dat microniveau ver af stond van het grote geheel, het was gebaseerd op persoonlijke wraak, op een vergelding die weinig nog met de grote politiek van doen had. De verbanning van Dante was ook een wraak van Corso Donati, net daarvoor verbannen.

Langzamerhand stierf het belang van de families uit en kwam het bestuur van de stad te liggen bij het bestuur, de Podestà. Neemt niet weg dat de verwijzing naar de Welfen en Ghibellijnen nog lang gebruikt werd om de politieke verbinding met de Paus of de keizer te onderstrepen.

Even een tussendoortje, de Merlatura.
De kantelen van kastelen in die tijd werd altijd gezien als een aanduiding wat de politieke kleur van de stad was. Rechthoekig dan was het Welfisch, met een zwaluwstaart dan was het Ghibellijns. Dit wordt de 'merlatura' genoemd, afkomstig van het woord 'merlo'.
Merlo (architettura) - Wikipedia
Ook al is Firenze een korte tijd echt Ghibellijns geweest, in feite was het een Welfische stad. Terecht dat de kantelen van het Palazzo Vecchio dit aangeven.
Guelfi e Ghibellini | comunicazioneimmagine (rotarycomunicazioneimmagine.com)

Na de dood (vermoord door zijn neef Jan van Zwaben) van Albert I van Oostenrijk, zoon van Rudolph I van Habsburg in 1308 was de keizerlijke troon onbezet. Paus Clemens V vond Hendrik VII van Luxemburg een goede opvolger. In een brief aan de burgers van Italië bepleit Dante ook zijn komst als een nieuw caesar.
In 1311 vond de kroning tot koning plaats in Milaan, als onderkoning werd een Ghibellijn aangesteld. Tot woede van de Zwarte Welfen in Firenze. Dante heeft Hendrik VII nog aangespoord om Firenze binnen te vallen, maar zonder resultaat.

In 1312 is Hendrik VII in Rome tot keizer gekroond, waarna hij een jaar later door malaria is gestorven. Daarmee spatte de droom van Dante uiteen. Hij had gehoopt dat Hendrik VII de redding zou zijn voor Italië met weer een duidelijk en krachtig centraal bestuur. Helaas, hij overleed snel na zijn kroning (1313).

In 1314 sterft Paus Clemens V (voorheen aartsbisschop van Bordeaux) die na de dood van Bonafatius VIII in 1303 het Pausdom had overgenomen. Zijn opvolger Johannes XXII, ook een fransman, verplaatste de Pauselijke zetel naar Avignon waar het tot 1377 zal blijven.

In 1315 doet Firenze een poging om zich te verzoenen met Dante en hem de gelegenheid te geven terug te keren naar Firenze. Firenze, bedreigd door Uguccione della Faggiola, een Toscaanse veldheer, had manschappen nodig om Firenze hiertegen te verdedigen.
Het mondde uiteindelijk uit in de Slag bij Montecatini, waarbij Uguccione aan het hoofd stond van de troepen uit Pisa en Lucca. Firenze was onderworpen aan de heerschappij van Pisa, later een vorm van samenwerking. De macht van Pisa vervalt, in 1284 verslagen door Genua en in 1406 door een Visconti verkocht aan Firenze. Inmiddels was Firenze een machtige en ontwikkelde stad geworden dat verder zijn ontwikkeling kent door de komst van de Medici in 1437.

Het aanbod van Firenze aan Dante hield een terugkeer in met erkenning schuld, een blijk van nederigheid om met een touw om de nek voor de doopkapel van San Giovanni te verschijnen en hoge boete. Dante weigerde dit met als gevolg een ter dood veroordeling middels onthoofding. Hiermee werd zijn definitieve verbanning uit Firenze een feit.
Deze ter dood veroordeling gold ook voor zijn zoons, waarna zij Firenze verlieten.

1312 -1318 Dante was in Verona (Ghibellijns) te gast bij Can Grande della Scala (Scaligeri). De Scala verwijst naar het familiewapen met op de trap een adelaar.
Deze Grote Hond, Veltro, zoals hij in Canto I van de hel wordt aangeduid en wiens heerschappij door Vergilius aldaar wordt voorspeld, is voor Dante de ideale heerser. In Canto XVII van het Paradiso wordt hij alom geprezen. Het is iemand die het niet om geld en grondbezit gaat, maar om wijsheid, liefde en de deugd.
Dit was voor Dante een zeer productieve tijd, genietend van zijn vrijgevigheid en gastvrijheid. Deze gastvrijheid die hij ook jegens anderen had, leidde tot veel gezelligheid en onthaal, maar werd voor Dante uiteindelijk te veel. In Ravenna vond hij als gast van Guido Novello da Polenta meer rust om zijn werk te kunnen voortzetten.
Het paleis van de Scaligeri stond op de Piazza dei Signori waar nu het standbeeld van Dante staat (1865).

Overigens nog aardig te verwijzen naar de onwettige zoon Giuseppe van Alberto della Scala, de jongste broer van Can Grande die Giuseppe tot abt van San Zeno (1291 -1314) had gemaakt. Deze Giuseppe was mismaakt en verdorven, op geen enkele wijze fysiek en moreel in staat om deze zware post te vervullen. Voor Dante alhier de gelegenheid om uit te varen tegen misbruik van politieke macht, in dit geval door Alberto.

Naast het afronden van zijn Divina Commedia vond Dante Alighieri ook nog tijd om een Ecloge op te stellen als antwoord op het verwijt van Giovanni del Vergilio dat hij niet in het Latijn maar in het Toscaans zijn Divina Commedia had opgesteld. Deze Ecloge is recent vertaald door Patrick Lateur.
Literair salon met Patrick Lateur en Luc Devoldere (20.5.2021) - YouTube
Herderszangen — Dante Alighieri – Patrick Lateur

Op verzoek van Guido Novello da Polenta was Dante naar Venetië gegaan om wat geschillen op te lossen. Ravenna had enig schepen van Venetië in handen gekregen en hun bemanning gedood. Venetië upset, wilde oorlog maar Ravenna niet. Vandaar het verzoek aan Dante als welbespraakt persoon en uomo politico om een vredesakkoord te sluiten. Gezien de genoten gastvrijheid kon Dante niet weigeren, helaas met noodlottige gevolgen. Op zijn terugreis door de moerassen van Comacchio liep hij malaria op waaraan hij op 14 september 1321 is gestorven. Volgens Boccaccio heeft hij 'nederig en devoot de laatste sacramenten ontvangen, en vol berouw over alles wat hij tegen Zijn behagen gedaan had, zoals de mens dat doet, verzoende hij zich met God. Daarop steeg zijn vermoeide geest, in de maand september van het jaar onzes Heren 1321, op de dag waarop door de Kerk de Kruisverheffing gevierd wordt, tot groot verdriet […] van alle inwoners van Ravenna, ten hemel.'
Aan de buitenkant van de kerk van San Francesco liet Guido Novello da Polenta een graf plaatsen ter ere aan de grote Dichter.

Deze schets van vooral de politieke wereld waarin Dante leefde en de consequenties daarvan voor zijn eigen leven en werk, verhinderde hem niet een indrukwekkend oeuvre achter te laten.

Te beginnen natuurlijk met La Vita Nova, dat hij rond 1295, 5 jaar na de dood van Beatrice, voltooide. Zijn schrijverskunst had al enige uitdaging gekend door zijn contacten met Guido Cavalcante en Bruno Latini. Zij spoorden hem aan om te schrijven in de zg Dolce Stilo Novo, een hoofse, volkse stijl dat zijn hoogtepunt kende in La Vita Nova.
In Bologna schrijft rond 1305 zijn De Vulgari Eloquentia en zijn Convivio (beide niet voltooid).

In 1308 begint hij aan zijn La Monarchia in het Latijn. Hier in een pleidooi voor de scheiding van de wereldlijke en kerkelijke macht. Hij beargumenteert dat de wereldlijke macht van de keizers in feite ook door God gegeven is. Net zoals dat was met het Romeinse Rijk. Waar bemoeit de Paus zich dan mee? Dat de kerk daar niet blij mee was, kan je verwachten.
In 1327 vond de Dominicaner abt Guido Vernani het nodig de werk aan te klagen en met succes In 1327 plaatste de kerk dit boek op de lijst verboden boeken. Dat bleef zo tot 1881.

Daarna zet hij zich aan het schrijven van het Inferno. Intussen laat hij vorsten en de geestelijkheid weten via brieven hoe hij tegen het e.e.a. aankijkt. Zo is in 1311 een brief aan de keizer over Firenze aan het zere been van die stad, waardoor hij van enige amnestie wordt uitgesloten. Pas in 1315 begint hij aan zijn Paradiso, dat hij opdraagt aan zijn gastheer in Verona Can Grande della Scala. Gelukkig weet hij, thanks God, voor zijn vertrek naar Venetië in 1321 zijn Paradiso met de beroemde slotzin: l'amore che move il sole e l'altre stelle te beëindigen. Dante had voor zijn vertrek nog de manuscripten van zijn laatste 13 canto's van het Paradiso in een kast weten te leggen, zonder zoals gebruikelijk daarvan kopieën te maken. Na zijn dood hebben zijn zonen lang naar die 13 canto's gezocht. Zij wisten dat hun vader deze had geschreven, maar waar lagen ze? Het verhaal gaat dat na 8 maanden Dante in een droom van Jacopo verscheen, hem bij de hand nam en wees waar de manuscripten lagen. Toen, eenmaal wakker, troffen zij deze onder een laagje stof in een inham in een muur aan. Zo is de droom de maat der alle dingen geworden, verrassender kan het leven van Dante Alighieri niet een einde nemen.

Ravenna

Uiteindelijk vindt Dante zijn rust in Ravenna in gezelschap van zijn vrouw en kinderen. Alle mannen, Dante en zijn zonen, waren ter dood veroordeeld, de genoemde rust is maar betrekkelijk.

Ravenna, deze stad heeft een lang, boeiende geschiedenis.
Ravenna was lang een onbeduidend stadje vlakbij de Adriatische zee, in het jaar 404 veranderde plotseling alles. De jonge keizer Honorius vond dat Milaan, waar het hof meestal verbleef, door zijn ligging aan de invalswegen over de Alpen naar Italië te gevaarlijk was geworden.
Gekozen werd voor Ravenna dat de hoofdstad werd van het West Romeinse Rijk (402-476). Achter zijn muren en een ring van kanalen en moerassen gelegen leek het onneembaar. Het luidde een roemrijke periode in voor Ravenna maar niet voor het West Romeinse Rijk. Na de dood van Honorius verbleven de volgende keizers afwisselend in Rome en Ravenna, terwijl de macht hun ontglipte en in handen van Germaanse legeraanvoerders kwam. Toen het West Romeinse rijk eigenlijk alleen nog Italië omvatte maakte Odovakar in 476 aan de schertsvertoning een einde en riep zichzelf uit tot koning der Germanen in Italië en nam zijn intrek in Ravenna.

Zeno, keizer van het Oost Romeinse Rijk, trachtte in 493 een einde te maken aan de Germaanse hegemonie in Italië. In Theodorik, een Ostrogotische jonge edelman, die met zijn volk over de Balkan trok, zag hij een gevaar en een kans. Zeno hoopte Theodorik en zijn Goten naar Italië af te schuiven en zo enerzijds het gevaar van Theodorik te bezweren en anderzijds Italië hechter aan Constantinopel te binden. En zo geschiedde. Odovakar werd verslagen en de Ostrogoten werden de nieuwe macht in Italië. Theodorik de Grote, de nieuwe koning en opperbevelhebber vestigde zich in Ravenna in het voormalige keizerlijke paleis. Zo werd Ravenna de hoofdstad van het Ostrogotische Rijk (493 -540).

Onder Theodorik kwam Ravenna tot grote bloei. Het stedelijk gebied werd uitgebreid, moerassen drooggelegd, er werden kerken gebouwd en de infrastructuur werd aangepast. Een nieuw koninklijk paleis werd de ontvangplaats in de loop der jaren voor vele geleerden.
Een van zijn dienaren was Severinus Boethius, staatsman en filosoof, die Theodorik later verdacht van verraad liet ombrengen. Hij is een van de 12 geesten die Dante in het Paradiso tegenkomt. Zijn belangrijkste werk: ‘Over de troost van de wijsbegeerte’ schijnt ook Dante troost te hebben gegeven.

Theodorik liet voor de Arianen, een aparte stroming binnen het Christendom, een baptisterium bouwen en vlak buiten de stad verrees in 520 zijn machtig stenen mausoleum.

Vervolgens namen de troepen van de Byzantijnse keizer Justinianus 1 onder leiding van de generaal Belisarius bezit van Ravenna. Noord Italië werd geteisterd door de Longobarden waardoor de grip van Keizer Justinus II, neef en in 565 opvolger van Justitianus I, op dit gebied afnam. Het Italië werd in 584 verdeeld in een aantal exarchen, waaronder Ravenna. Een soort stadhouderlijke provincies onder leiding van een exarch, die zowel het civiele als het militaire en kerkelijk gezag uitoefende.
Gedurende zijn gehele bestaan werd het exarchaat constant bedreigd door de Longobarden. Dit culmineerde rond 750/51 in de verovering van Ravenna door de koning van de Longobarden Aistulf. Daarmee verdween het exarchaat van Ravenna voorgoed. Na de overwinning van de Franken op de Longobarden in 756, eiste Paus Stephanus II het grondgebied van het exarchaat voor zichzelf op. Zijn bondgenoot Pepijn de Korte, koning van de Franken, het is dezelfde Pepijn die in 769 Rothard, de vader van Welf I benoemde tot graaf van Argengau, schonk de veroverde gebieden van het voormalige exarchaat in 756 aan het Pausdom; deze Pepijnse Schenking, die door zijn zoon Karel de Grote in 774 werd bevestigd, markeerde het begin van de wereldlijke macht van de Pausen, het *Patrimonium Petri*.
Ravenna koos de kant van de Ghibellijnen en tussen 1297 en 1441 was het geslacht Polenta er aan de macht. Maar daarna verloor de stad, onder meer door de verzanding van haar haven, haar onafhankelijkheid en kwam Venetië er aan de macht.
Nog lang, tot aan de inname van Bari door de Noormannen in 1071 bleef in Zuid Italië de Byzantijnse invloed aanwezig.

Beroemde gebouwen in Ravenna

Zoals gezegd Theodorik de Grote heeft de basis gelegd van de stad Ravenna zoals wij die heden ten dage kennen.
Naast zijn paleis heeft hij de **basiliek van Sant' Apollinare Nuovo** laten bouwen. Deze basilica was aanvankelijk gewijd aan Christus de Verlosser volgens de ariaanse leer.
In 561 werd de kerk door Justinianus I opnieuw gewijd: onder Byzantijns gezag kreeg de kerk de naam van de anti-ariaanse heilige Martinus van Tours. Toen de relieken van de heilige Apollinaris, de eerste bisschop van Ravenna, in de 9de eeuw naar deze kerk werden overgebracht, kreeg de kerk zijn huidige naam.
De mozaïeken van deze kerk zijn wereldberoemd. Een daarvan stelt Christus voor met 26 martelaren en 16 kerkvaders.
Eén van de 2 mozaïekportretten in de façade is dat van de overwinnende keizer Justitianus, in feite een omgewerkt portret van Theodorik, die op die wijze nog altijd in zijn Ravenna voortleeft.

Naast de eerder genoemde paleis en mausoleum van Theodorik en de basilica di Sant'Apollinare Nuovo zijn nog vanwege de aanwezige mozaïeken het vermelden; de basilica di San Vitale, met daarin het mozaïek van keizer Justitianus en zijn vrouw Teodora, de basilica di Santa Maria in Porto, de basilica di Sant'Apollinare in Classe en het Mausoleo di Galla Placidia (de zuster van de Byzantijnse keizer Onofrio). Al deze gebouwen staan opgenomen op de Werelderfgoedlijst:

Dante en Ravenna

Van al dit schoons heeft Dante mogen genieten.
Dante verwijst in zijn werk wel naar Ravenna, maar echt prijzend is hij niet. Mogelijk dat zijn late verblijf in Ravenna, toen hij zijn werk nagenoeg af had, hem nog maar weinig ruimte liet om over Ravenna aardige dingen te zeggen. Wel is het zo dat Dante zich in zijn werken veel heeft laten inspireren door de mozaïeken van Ravenna.

Siede la terra dove nata fui (If., canto V 97-99)
su la marina dove ’l Po discende
per aver pace co’ seguaci sui.
*De stad waar ik (Francesca) geboren ben, ligt waar een**
Rivier in zee uitmondt: de Po komt dar
Met al zijn rivieren tot bedaren

Ravenna sta come stata è molt’anni: (If., canto XXVII 40-41)
l’aguglia da Polenta la si cova,
sì che Cervia ricuopre co’ suoi vanni.
Ravenna toont wat men al jaren ziet:*
Polenta’s arend, wijdgewiekt, blijft broeden,
Bedekt door Cervia. En het gebied (Cervia gelegen naast Ravenna, rijk door zijn zoutpannen)

Tal qual di ramo in ramo si raccoglie(Pg., Canto XXVIII 19-21)
per la pineta in su 'l lito di Chiassi, (een haven bij Ravenna)
quand'Eolo Scirocco fuor discioglie
*Die heerlijke muziek was mij bekend**
Van Classe, waar aan zee de pijnen zingen,
Als Aeolus ons de sirocco zendt.

Dante Alighieri e Ravenna (ITA) - YouTube

Zoals algemeen bekend stierf Dante Alighieri in Ravenna. Hoe is het verder met zijn beenderen gegaan?
Na zijn dood werd zijn lichaam in een sarcofaag geplaatst onder een portiek aan de buitenkant van een Franciscaans klooster, links van de Basilicata di San Francesco.
Firenze kon zich daar niet mee verenigen. Al sinds 1396 vraagt het bestuur van Firenze aan Ravenna om de beroemde dichter in zijn geboortestad, zijn thuis, te mogen begraven. Ravenna weigert dit consequent; eens verbannen, blijft verbannen. Zij gaven echter de hoop niet op.

In 1519 richtten de Florentijnen, de Accademia Medicea, met Michelangelo als lid van deze Accademia, een verzoek aan Paus Leo X, voorheen Giovanni di Lorenzo de' Medici, om de botten te mogen verplaatsen naar Firenze. De Paus stemde in, maar tot grote teleurstelling van Firenze bleek bij opening in Firenze de sarcofaag leeg. Om de plannen van Firenze te dwarsbomen hadden de Franciscaner monniken inmiddels via een gat in de muur en in de sarcofaag de botten van Dante verwijderd.

Het was te danken aan het briljante idee van frater Antonio Santi (1644-1703) om op 3 juni 1677 en nog eens op 18 oktober op de cassette met de botten de inscriptie te plaatsen: 'Dantis ossa-denuper revisa die 3 junii 1677' (Ossa di Dante di nuovo riconosciute il 3 giugno 1677) en 'Dantis ossa a me fre Antonio Santi hic posita An. Domini 1677 die 18 octobris' (Ossa di Dante da me frate Antonio Santi qui poste l'anno 1677, il 18 ottobre).
Een klein straatje in de Zone Dantesca met de naam Via Antonio Santi een klein bordje laat ons eraan herinneren dat dankzij hem en zijn medebroeders, dankzij hun 'gelosa custodia' de botten in Ravenna zijn gebleven.

In 1781 zijn deze botten geplaatst in een tempeltje in 1780 gemaakt door de architect Camillo Morigia.
Omdat de fraters onder dwang van Napoleontische wetten het klooster moesten verlaten verborgen de fraters, onzeker over de veiligheid van de botten, deze opnieuw, nu in een gang tussen het klooster en de Quadrarco di Braccioforte (eveneens de verblijfplaats tijdens de Tweede Wereldoorlog). Ze werden vergeten.

Toevallig zijn deze botten op 27 mei 1865 dankzij de opschriften tijdens werkzaamheden in verband met de 600ste geboortedag van Dante gevonden.
De cassette waarin de botten vermoedelijk van 1519 tot 1865 bewaard zijn gebleven is te zien in Museo Dantesco.
Dante Museum (turismo.ra.it)

Onmiddellijk daarna heeft de stad Ravenna een onderzoekscommissie ingesteld om de authenticiteit van de botten vast te stellen.
De patholoog Giovanni Puglioli beschreef het als een bijna compleet skelet, 'met alleen een fragment van de schedel, de hele onderkaak en drie gewrichten van de rechterhand. Naar zijn mening behoorden alle botten van dezelfde vorm, afmeting en kleur toe aan een enkele mannelijke persoon van hoge leeftijd, die sinds hun begrafenis onaangeroerd was gebleven. Zijn enige spijt was dat de wetenschappelijke vooruitgang van zijn tijd niet ver genoeg was om ze te dateren, maar hij geloofde dat het individu tussen de 5,5 en 5,7 voet lang was. Hij vond de schedel groter dan de norm en verklaarde dat "de schedel van superieure mannen gewoonlijk groter en mooier is dan die van mannen met middelmatige intelligentie". Hij citeerde Napoleon, Cromwell en Byron om deze theorie te ondersteunen'.

Tijdens de vieringen van 1865 werden de botten weer in elkaar gezet en gedurende twee dagen tentoongesteld in een speciaal geconstrueerde houten en kristallen sarcofaag die in de Braccioforte-kapel was geplaatst voordat ze opnieuw werden bijgezet in het mausoleum van Morigia.

Aldaar liggen ze nu in een sarcofaag, voorzien van een reliëf van het gezicht van Dante en profiel, al in 1431 gemaakt door Pietro Lombardo. Dit gezicht zou ook de basis zijn geweest van zijn dodenmasker, aanwezig in het Palazzo Vecchio in Firenze.
De sarcofaag bevat een grafschrift in 1327 geschreven door Bernardo Canaccio, die Dante kende vanuit Verona.
De plaats waar het tempeltje staat, de Zona Dantesca, is thans een zone van respect en stilte.

Centro Dantesco dei Frati Minori Conventuali di Ravenna

Uiteindelijk heeft Firenze zich verenigd met het feit dat Dante Alighieri niet meer terug zal keren naar Firenze, alhoewel ….. hoop doet leven.
In de Chiesa di Santa Croce in Firenze bevindt zich een Cenotaaf van Dante Alighieri in 1829 gemaakt door Stefano Ricci met opschrift: '*Onorate l'altissimo poeta'* afkomstig uit het Inf. Canto IV 80, in de hoop dat zijn stoffelijk overschot nog terug zou kunnen keren naar zijn geboortestad. Voor de Florentijnen echter is de volgende versregel hoopgevend: l'ombra sua torna, che era dipartita. (Hier is de hoge dichter die wij eerden, En die maar tijdelijk was heengegaan*) Opmerkelijk de aanduiding Onorate etc. Deze verwijst naar Vergilius die in de limbo 4 beroemde dichters uit de oudheid ontmoet zoals Homerus, Horatius en Ovidius. Het zijn zij die Vergilius prijzen en hopen dat hij snel naar hen terugkeert.
photography_ProvidedCHO_KU_Leuven_9992111968301488 (2575×2576) (europeana.eu)

Uit respect voor deze grote burger stuurt Firenze elk jaar op 14 september, Dante's sterfdag, olie naar Ravenna, voor de lichtjes op zijn graf.

Het graf heeft een restauratie ondergaan. Op 5 september 2020 is het graf van Dante Alighieri in Ravenna in aanwezigheid van President Mattarella heropend.
https://www.ravennafestival.live/events/dante700/

Enkele sites die een mooi beeld geven van Ravenna en het graf van Dante Alighieri.
DANTE 2021 - Oriente Occidente (guide-ravenna.it)
Dante Alighieri - Ufficio Turismo del Comune di Ravenna - Sito Ufficiale
La tomba di Dante - Meraviglie - YouTube
visita virtuale" il sepolcro dell'Alighieri.

Dante 2021 programma's in Ravenna
Ravenna Festival - Programma Ravenna Festival 2020
Dante 2021,
www.Dante2021.it

De familie Alighieri

Uiteindelijk bleek de familie Alighieri niet echt onbemiddeld, zij bezat landgoederen die met succes beheerd werden door zoon Pietro en latere Alighieri's.
Rond 1540 dreigde de familie uit te sterven en de naam Alighieri te verdwijnen. Om dat te voorkomen had Francesco Alighieri, broer van Pietro IV, in zijn testament bepaald dat Pieralvise (geboren in 1550) de zoon van Ginevra Alighieri, inmiddels wees geworden dochter en enig erfgenaam van Pietro IV Alighieri en Teodora Frisoni, in 1549 getrouwd met Marcantonio Serego, naast de naam Serego ook naam van Alighieri moest aannemen. Dit betekende het begin van het geslacht Serego Alighieri.
De voornaam Pieralvise is thans ook de voornaam van de huidige graaf Serego Alighieri, beheerder van het familielandgoed, dat in 1353 door Pietro Alighieri was aangekocht.
Het produceert thans uitstekende wijnen. Een toost op het nageslacht van Dante Alighieri lijkt zeer op zijn plaats.
THE ESTATE | Serego Alighieri

Slotoverweging

9 Maanden geleden ben ik op een geheel eigen wijze aan mijn Via di Dante begonnen. Enigszins overmoedig heb ik mijzelf eind 2020 voorgehouden in 2021 elke maand iets aangaand het leven en werk van Dante Alighieri op papier te zetten. Een reis door het onbekende, immers in de loop der jaren had ik best wel eens wat over het leven en werk van Dante Alighieri gelezen en gehoord, maar dat waren veel eerden flarden dan dat er sprake was van een behoorlijk zicht op het geheel.
Maar nu, negen maanden later, zijn er duidelijk contouren ontslaan, de flarden hebben zich wat samengeklonterd waardoor inzicht in de persoon en het werk wat is verdiept.
Tegelijkertijd is mij, teksten en toelichtingen lezende, steeds meer duidelijk geworden dat ik eigenlijk nog maar heel weinig weet en doorzie hoe groots en monumentaal de Divina Commedia

is. En dat betreft zoveel invalshoeken, het theologische, filosofische, mythologische, astronomische, psychologische maar vooral ook het poëtische.
Er is zoveel te vertellen, te verklaren over het werk van Dante Alighieri, uiteindelijk zou ik het toch willen houden op het poëtische van de Sommo Poeta.
Tussen al het gezoek op internet door heb ik mij steeds de tijd gegeven om verzen van de Divina Commedia te lezen, om van de intense schoonheid daarvan te genieten. En of dat nu hardop in het Italiaans gebeurt zoals door Roberto Beningi of Gassman of in het Nederlands in een vertaling van Ike Cialona, het is allemaal even mooi.
Ik heb eerder gezegd als antwoord op de vraag wat vind je het mooist lezende de Divina Commedia, dan zeg ik steeds het totaal, net zoals je onder de indruk kunt zijn van een schilderij. Ook dan gaat het niet om de details maar om de totale indruk die het werk op je maakt. En zo geldt dat ook voor de Divina Commedia.

9 Maanden geleden zoals gezegd begon ik aan deze reis. Eigenlijk is mijn Via di Dante 20 jaar geleden begonnen. Ik herinner het mij goed. Om wat voor reden dan ook, pas begonnen met het Italiaans, heb ik mij ingeschreven voor een Dante symposium op 7 juni 2002, georganiseerd door de VU in Amsterdam. Een internationaal gezelschap van vertalers waren daar bijeen. Onderwerp: hoe vertaal je, aan de hand van een aantal verzen, het werk van Dante Alighieri. Geen eenstemmigheid hoe dan ook.
Eén van de sprekers aldaar was Ike Cialona, mede vertaalster van de uitgave de Goddelijke Komedie, voorzien van de etsen van Gustave Doré. Dat boek nu, toen aangeschaft en voorzien van haar handtekening met datum, is steeds voor mij de leidraad geweest bij mijn maandberichten. Kennelijk is toen de kiem gelegd voor iets wat 20 jaar later tot een soort voltooiing is gekomen.

Maar is uiteindelijk de Via di Dante niet 20 jaar geleden maar met ons geboorte begonnen. Zijn we niet allen net zoals Dante met onze levensweg bezig, zoals Patrick Lateur in het interview zei: Voor mij is Dante een metafoor voor mensen onderweg, kortom zijn we niet allen una persona Dante?

Ik sluit nu mijn cyclus af, ik hoop de lezer op een aardige manier geïnformeerd te hebben en geïnspireerd om zich te verdiepen en te genieten van al het schoons dat Dante Alighieri ons heeft nagelaten.
Ook jou wens ik een buona Via di Dante toe. En vergeet intussen niet te genieten van al het schoons dat de comitati Dante Alighieri voor hun leden en anderen met name in hert kader van de Dante 700 viering in september 2021 hebben georganiseerd. Zie: Dante Alighieri – Italiaanse taal en cultuur in Nederland – Website van de gezamenlijke Dante verenigingen in Nederland (dantenederland.nl)
1 September 2021
Rob Vroom

Dante 700
Dante en Rome
Ondersteunende informatie ten behoeve van de lezing van Sandrina Bokhorst

Hoe zag Dante Rome?
Dante heeft in Firenze geleefd, kende daar de mensen, de wegen, het politieke klimaat, was daar kind aan huis, tot aan zijn verbanning in 1302, waardoor zijn verering voor die stad omsloeg in wrok, in afkeer. Hij zal daar nooit meer terugkeren.
Rome daarentegen was voor hem veel meer symbolische betekenis. Rome, de door Christus uitverkoren stad als basis voor het christendom met zijn geschiedenis, zijn gebouwen, zijn Pausen, heiligen en martelaren. Voor Dante had Rome de verantwoordelijkheid om het licht der mensheid te zijn, om ons te leiden naar het goddelijk licht, zoals door Christus met Rome bedoeld.
Ook heeft Rome een keerzijde, het is de stad van de corrupte, verdorven Pausen en geestelijkheid, meer begaan met de wereldlijke macht dan met de zielenheil der mensen. Het verblijf van de Pausen in Avignon (1309- 1377) ten tijde van het schrijven van La Divina Commedia zal ongetwijfeld de pen van Dante hebben aangescherpt.
In de Divina Commedia noemt hij al deze lieden met naam en toenaam, laat ze lijden in de Hel als voorbeeld voor ons allen. Tegelijkertijd geeft Dante niet alleen aan de kerk maar aan ons allen de hoop dat er redding is mits men zich weer tot de ware kerk keert, tot het goddelijke heil. Dat gaat niet vanzelf, daar is een weg voor nodig om die te bewandelen zoals Dante die weg heeft afgelegd door de Hel, het Vagevuur om uiteindelijk in het Paradijs te worden opgenomen.

What Dante Saw in Rome (romeartlover.it)
Verblijf Dante in Rome (1300 en 1301)
Dante is vermoedelijk 2 keer in Rome geweest, alhoewel daar geen echt bewijs voor is.
In **1300,** het Heilige jaar. Hij heeft beschrijvingen gegeven van de stad zelf, ook kroniekschrijvers verwijzen naar zijn aanwezigheid, maar echt hard bewijs is er niet.
In 1300 is het Heilige Jaar door Paus Bonifatius VIII voor het eerst afgekondigd, daarna zullen nog vele Heilige Jaren volgen.
Heilig jaar - Wikipedia

In **1301** maakte Dante deel uit van een delegatie die in de herfst van 1301 paus Bonifatius VIII ertoe wilde bewegen Karel van Valois van een inval in Florence te doen afzien, blijkbaar zonder er rekening mee te houden dat het Bonifatius zelf is geweest die de machtsgreep van de Zwarte tegen de Witte Welfen in 1301 georganiseerd had. Inmiddels was Karel van Valois op 1 november Florence binnengetrokken en zeer warm onthaald door de Zwarte Welfen. Twee van de drie delegatieleden keerden terug naar Florence, maar Dante bleef in Rome. Men is niet zeker of hij nog in Rome was of al op de terugweg naar huis op het moment dat zijn veroordeling in Florence werd uitgesproken, geen van zijn tijdgenoten heeft hierop een duidelijk antwoord gegeven.
Of er daadwerkelijk contact tussen Bonifatius en Dante is geweest, wie zal het zeggen. De kroniekschrijver geeft aan dat de vertegenwoordigers van Florence alleen in de kamer (soli in camera) met Bonifatius VIII zijn geweest, namen worden daarbij niet genoemd.
Vermoedelijk plaats van verblijf.
Enkele honderden meters van de St. Pieter, nabij de Tevere, stond een 15de eeuws gebouw eigendom van een Romeinse edelman, later omgevormd tot de ***Hostaria dell'Orso***, hetwelk traditioneel maar ten onrechte beschouwd wordt als verblijfplaats van Dante.
In Rome staat een gebouw met de naam ***Casa di Dante***. In feite gaat het om een 13de eeuws Palazzo en een ***Torre degli Anguillara***, in de 15de eeuw omgevormd tot een renaissance complex. Dit is na de eerste WO in 1921 gerestaureerd t.g.v. de 600ste sterfdag van Dante, daarna door de stad Rome geschonken aan de stichting Casa di Dante, opgericht ter studie en verspreiding van het werk van Dante Alighieri onder protectie van Margherita van Savoie. (vrouw van Umberto I, koning van Italië, naamgeefster van de pizza Margherita)
Casa di Dante in Roma

Het bord aan de muur van Casa di Dante

De Pausen
Het verval van het geestelijk gezag door corruptie, geldhonger, nepotisme, het gebrek aan geestelijk leiderschap, waren voor Dante reden om fel tegen de kerk tekeer te gaan.
In zijn ogen diende de kerk weer terug te gaan naar daar waar ze voor is: voor de geestelijke nood van de mensen, voor het dienen van God.

Bonifatius VIII
Bonifatius VIII, in 1303 gestorven, opgevolgd door Benedictus XI, die binnen een jaar werd opgevolgd door Clemens V.
Hij wordt geplaatst in de derde kloof in de Hel – Canto XIX- waar enkele Pausen zijn geplaatst die aan simonie deden. Zij zitten met hun hoofden in holten, waarbij hun voeten worden geroosterd.
Benedetto Gaetani volgde In 1294 de geabdiceerde Paus Celestinus V op na een conclaaf van elf dagen. Om moeilijkheden te voorkomen, hield Bonifatius VIII zijn voorganger tot aan zijn dood in verzekerde, kloosterlijke, bewaring in het kasteel van Fumone. Bijgestaan door twee monniken van zijn orde stierf Celestinus daar op 81-jarige leeftijd.
Dante suggereert dat Bonifatius op bedrieglijke wijze tot Paus is verkozen. Hij zou zijn voorganger hebben ingefluisterd via een buis aan zijn bed om afstand te doen. Ook zou hij Franse koningen beloften hebben gedaan waardoor de Franse kardinalen op hem hebben gestemd.
Bonifatius is voor Dante de meest verderfelijke Paus. Bonifatius gaf zijn familieleden profijtelijke ambten, 7 neven werden kardinaal en beschouwde het bezit van de kerk als zijn eigendom.
Er is een Monumento funebre van Bonifatius VIII in de Sint-Pietersbasiliek gemaakt door Arnolfo di Cambio, dat eerst geplaatst was tegen de controfacciata van de Oude Basilkiek van Sint Petrus, later geplaatst in de Grotte Vaticane. Daarnaast is er een buste van Bonifatius VIII, ook gemaakt door Arnolfo di Cambio, waarin hij staat afgebeeld met een tiara en sleutels, thans aanwezig in Museo dell'Opera del Duomo (Firenze). Deze beide sculpturen zijn gemaakt jaren voor de dood van Bonifatius VIII, kortom hij was niet wars van enige zelfverheerlijking.
Paus Bonifatius VIII - Wikipedia

Clemens V
Clemens, Fransman, geboren in Gascogne was Paus geworden dankzij Philips de Schone.
Hij wordt door Dante 'il pastor senza legge' genoemd.
Hij is degene die verantwoordelijk is voor de overdracht van het Pausdom in 1309 naar Avignon (tot 1377), onderworpen aan de koning van Frankrijk.

Niccolo III (1277-1280) Ook deze Paus is geplaatst tussen de seminoaci en nepotisti.
Het woord nepotisme zou van deze Paus zijn afgeleid omdat hij zoveel nipoti en parenti met belangrijke functies heeft belast.
Hij is ook verantwoordelijk geweest voor de inrichting van het Heilige der Heiligen (Sancta Santorum boven aan de Heilige trap (Scala Santa), vlakbij de Sint Jan van Lateranen
In Inf. XIX 65 vraagt Paus Niccolo III van het geslacht Orsini, (beren) - vandaar dat Dante hem 'berin' noemt - aan Dante: Wie heeft u hier gebracht, veronderstellende dat Dante Bonifatius is.
Dante laat Niccolo III vertellen dat Bonifatius naar de Hel moet, later gevolgd door Clemens V (het speelt zich af in 1300, geschreven na 1303, de dood van Bonifatius).
Hij is begraven in de St. Pieter, Grotte Vaticane.
Papa Niccolò III - Papa Niccolò III - Wikipedia

Andere pausen genoemd in La Divina Commedia
Adrianus V , Martino IV, Onorio III, Urbanus I, Clemente IV en Anastasio II

Constantijn de Grote Romeinse Keizer
Hij heeft Rome in 315 bezocht. Keizer Constantijn heeft de Boog van Constantijn laten restaureren.
Piazza del Colosseo - page two (romeartlover.it)

De oorsprong van de pauselijke wereldlijke macht zou liggen op een achteraf gebleken vals document uit de 8ste eeuw: de **Donazione costantiniana** (Donatio Constantini) waarin Keizer Constantijn de wereldlijke macht over het West Romeinse Rijk aan de Paus overdraagt. Deze overdracht heeft de basis gelegd voor het eeuwenlange conflict tussen de Pausen en keizers. Dante heeft op 2 plaatsen hier kennis van genomen namelijk 1) op de fresco's aan de oostelijke colonnade van de Basilica di S. Giovanni in Laterano, welke later zijn verdwenen en 2) tijdens zijn bezoek aan de **Basilica dei Santi Quattro Coronati** en het daaraan verbonden ***Oratorio di San Silvestro.*** Hier zijn rond 1250 door Byzantijnse meesters gemaakte fresco's te zien waarin het leven en de werken van keizer Constantijn worden verteld en de doop van Constantijn door Paus Silvester. (hetgeen overigens niet waar gebeurd zou zijn, zie verder)
Ma come Costantini chiese Silvestro
d'entro Siratti a guerir de la lebbre,
così mi chiese questi per maestro

a guerir de la sua superba febbre;
domandandomi consiglio, e io tacetti
perché le sue parole parver ebbre

Als Constantijn, door lepra half vermoord
Die om zijn kwaal Silvester liet ontbieden.
Vanuit zijn grot, heeft hij mij opgespoord.

Ik moest de koorts van trots die in hem ziedde
Met raad genezen. Ik heb niets gezegd
Zijn woorden waren die van dronken lieden.

Het verhaal ging in Dante's tijd dat voordat Constantijn zich bekeerde tot het christendom hij getroffen was door melaatsheid. Om te genezen hadden heidense medici hem aangeraden zich te wassen in het bloed van onschuldige kinderen. In een droom kreeg hij de boodschap dat hij paus Silvester moest ontbieden die zich schuil hield in een grot van de berg Socrate bij Rome. (Gezegd wordt vanwege de christenvervolging, ook gelezen dat de christenvervolging toen niet meer plaats vond. Officieel bevestigd in 312 met het Edict van Milaan, waarin de vrijheid van godsdienst zou zijn vastgelegd).

Silvester keerde terug naar Rome, doopte Constantijn en genas hem van de melaatsheid, aldus de legende.

Het 'werkelijke' verhaal ziet er iets anders uit.
Constantijn was succesvol met zijn veroveringen in Noord Italië in strijd met zijn rivaal Maxentius. Wederom zou Constantijn Maxentius treffen, nu in Rome bij de Milvische brug. Ondanks dat hij over minder manschappen beschikte won hij die slag in 312. Maxentius verdronk toen , waarna zijn hoofd op speren in de stad is rondgedragen.
Battaglia di Ponte Milvio - Wikipedia
De brug Ponte Milvio is een brug met een brede historie, ook vandaag de dag nog met de inmiddels verwijderde sloten.
Ponte Milvio – een van de hipste plekken van Rome – Ciao tutti – ontdekkingsblog door Italië

Een dag voor die slag zou hij een droom hebben gehad, een visioen, met veel zonlicht, met daarbij een kruis met de woorden: Met dit teken zul je winnen. En inderdaad hij won.
Men twijfelt aan het kruis, omdat in die dagen het kruis nog niet de betekenis had zoals in onze tijd. Het was meer een heidens symbool, verbonden aan een zonnegod.

Ook wordt gezegd dat dat teken verwijst naar de christenen, derhalve naar God aan wie hij de overwinning te danken zou hebben waarna zijn bekering zou volgen. Daartegenover wordt gezegd dat zijn doop niet zo zeer was ingegeven door zijn christelijk geloof, maar om de politieke steun van de christenen, om de steun van de kerk die hij nodig zou hebben om zijn macht te bezegelen. Hoe dan ook, na die slag werd de positie van Constantijn steeds sterker.

De strijd verplaatste zich naar het oosten, naar zijn tegenstander Licinius die vanuit het noorden van Turkije het Oost Romeins rijk bestierde.
Uiteindelijk heeft Constantijn ook deze verslagen, waarna hij in 330 Constantinopel / Byzantium vestigde. Hij stierf in 337, nadat hij op zijn sterfbed en niet in 312 door Silvester zou zijn gedoopt
Sala di Constantino | stanzediraffaello (wordpress.com)

Keizer Trajanus
Trajanus, ondanks dat hij heiden is, wordt door Dante toch opgenomen in het Paradijs in de 6de hemel onder de Rechtvaardige geesten, waarin ook Constantijn verblijft Hun aanwezigheid aldaar is een teken van de ondoorgrondelijke goddelijke wijsheid, voor een mens niet te bevatten, aldus een toelichting bij deze passage.
De rechtvaardigheid van Trajanus is gebaseerd op een verhaal waarin hij een weduwe verhoort die hem, op een paard gezeten, nederig vraagt om rechtvaardigheid voor een ten onrechte ter dood veroordeelde zoon.
Deze leggende is te zien op de boog van Constantijn, dat Dante tot het verhaal over Trajanus geïnspireerd zou hebben.
RomaArcoCostantGrandeFregioTrian - Arco di Costantino - Wikipedia
gustave dore dante Trajanus - Google Zoeken
De weduwe heeft in haar hand een wiel zo ook te zien op munten uit die tijd met onderschrift Via Traiana.
Volgens de legende zou Trajanus door God op voorspraak van Gregorius de Grote even tot leven zijn gewekt opdat hij zich kon bekeren en gedoopt kon worden, nadat hij al in de Hel had gezeten. Derhalve ook om deze reden voor Dante geen bezwaar om Trajanus onder de Rechtvaardige geesten in het Paradijs op te nemen.
PS. Een interessante vraag in dit verband is of heidenen, d.w.z. niet gedoopten in de hemel kunnen worden opgenomen. Een vraag die de Roomse Kerk vele eeuwen heeft beziggehouden. Volgens Dante niet, uitzonderingen daargelaten. Daarom is Dante hard voor sommige heidenen, die goede werken deden, maar tijdens het overlijden niet gedoopt waren, niet over het christelijk geloof konden beschikken, een eeuwigdurend verblijf in de Hel tot gevolg. Ook om die reden komt Vergilius, heiden, niet verder dan Canto XXX van het Vagevuur, waarna Beatrice de rol van Vergilius overneemt om Dante verder te begeleiden tot aan het hemelse Paradijs.

Engelenburcht Ponte Sante Angelo
Vanwege de drukte in het Heilig Jaar 1300 was de toenmalige Ponte Elio, thans Ponte Sante Angelo bij de Engelenburcht in tweeën gedeeld, om de komende en gaande pelgrims naar de St. Pieter en de Urbe van elkaar te scheiden en zo de doorgang te vergemakkelijken.
Deze beschrijving wordt als een van de bewijzen gezien dat Dante in 1300 in Rome is geweest. Met deze beschrijving van het verkeer op de brug beschrijft hij de manier waarop verleiders en koppelaars in het 18de Canto van de Hel tegen elkaar inlopen.
Op de Engelenburcht, voormalig mausoleum van Hardrianus, staat het beeld van Aartsengel Michael. Dit is gebaseerd op het verhaal dat rond 600 Paus Gregorius de grote Aartsengel Michael op de burcht zou hebben zien staan om het einde van de pestepidemie aan te kondigen.

Hendrik VII van Luxemburg
Hij wordt in 1312 in Rome tot keizer gekroond. Hij sterft in 1313.
Dante zag Hendrik VII als een redder van Italië, iemand die het keizerlijk gezag weer zou herstellen. Door zijn korte leven is die hoop van Dante op inname van Firenze door de keizer de bodem ingeslagen.
In Canto XXX Paradiso wordt hiernaar verwezen door een verwijzing van Beatrice naar een lege zetel getooid met keizerskroon in het Paradijs, bestemd voor Hendrik VII.

Dante schrijft dit in 1320, 7 jaar na de dood van Hendrik VII, hij wist toen dat zijn hoop op redding niet zou uitkomen.
Enrico VII di Lussemburgo - Wikipedia

Vergilius
Ook al heeft Vergilius (70 – 19 v.Chr.) in de Divina Commedia een zeer bepalende rol, van hem is niets te zien in Rome. Hij is geboren in Mantua, gestorven in Calabrië en begraven in Napels. Maar voor Dante is Vergilius wel het symbool van Rome, als schrijver van de Aeneas, de stichting van de stad Rome. Vergilius is voor Dante de verbinding tussen het heidense en christelijke Rome, hij zou ook de voorspeller van het christelijke Rome zijn, verwijzend naar zijn 4de Ecloge (40 v. Chr.) waarin hij zegt:
Maar wat nieuw zal zijn,
is dat van grote hoogte,
Een zoon uit de hemel neerdaalt.

Theorie van de twee zonnen
In Purg. Canto XVI 106-108, wordt aangegeven dat Rome 2 zonnen zou hebben, een voor ons werelds bestaan, de keizer en een die naar God verwijst, de Paus. 2 Gescheiden werelden. De zonnen gaan om beurten uit om elkaar niet te vrezen.
Voor Dante staat Rome gelijk voor pracht en verbazing, maar ook voor het verderf en corruptie van de Pausen, hetgeen in strijd is met hun goddelijke missie. Met zijn Divina Commedia wil Dante Rome weer op het juiste pad brengen.
Volgens Dante is Rome het geestelijk licht van de mensheid, de goddelijke zon die naast de wereldse zon gericht is op ons aardse, tijdelijke bestaan.

Zijn visie van 2 zonnen zou strijden met de pauselijke visie van die tijd waarin de zon voor het Pausdom staat en de maan voor het Keizerrijk, met de visie waarin de Kerkelijke macht boven de wereldlijke macht uitstijgt.
De suprematie van de Kerk wordt nog eens bevestigd in de bul van Paus Bonifatius VIII in 1301: Unam sanctam.
In Rome zijn geen afbeeldingen te zien van de 2 zonnen. Voor Dante zijn dus de kerk en het Keizerrijk gelijkwaardig, ieder een eigen rol, ieder verplicht zich aan de eigen missie vast te houden. Dat is zijn visie, zijn hoop op een rechtvaardige toekomst voor de mensheid.

Lateraan
Het Lateraan, gelegen op de Mons Caelius, de pauselijke residentie tot 1309, tot de verplaatsing van de pauselijke zetel naar Avignon.
Het oude Lateraan is in 1308 door brand verwoest, het nieuwe in 1586 gebouwd.

Als de vorst van de nieuwe huichelaars / farizeeërs aldus Dante, zag Bonifatius reden oorlog te voeren bij het Lateraan d.w.z. in Rome. Bonifatius VIII trok ten strijde tegen het adellijke geslacht van de Colonna's, ook leverancier van kardinalen, omdat zij Bonifatius VIII hadden gewezen op de onregelmatigheid van zijn verkiezing. Dante verwijt Bonifatius VIII dat hij wel tekeer gaat tegen de Colonna's maar de christenen niet hielp bij hun kruistochten na de val van Acco.
Inf. Cant XXVII 85 – 87
Lo principe d'i nove Farisei,
Avendo guerra presso a Laterano,
En non con Saracin né con Giudei.

*De vorst der nieuwe huichelaars zag reden**
Oorlog te voeren bij de Lateraan;
Hij heeft geen jood of muzelman bestreden.

Fresco, voorstellende de afkondiging van het Heilig Jaar in het Lateraan, toegeschreven aan Giotto.
Abridged History of Rome - PART II - IV - The Rise and Fall of Theocratic Power (romeartlover.it)

Basilica di S. Giovanni in Laterano (romeartlover.it)

Rome klaagt te zijn verlaten
Vieni a veder la tua Roma che piagne!
Vedova e sola, e dì e notte chiama
'Cesare mio, perché non m'accompagne?

*Zie Rome, om die stad te horen klagen;**
Verweduwd roept zij eenzaam dag en nacht:
'Mijn keizer, waarom liet u zich verjagen?' Purg. Canto VI 112-114

Hij verwijt de Duitse keizers, w.o. Albertus/ Albrecht I van Habsburg, dat ze niet voldoende aandacht aan het verscheurde Italië hebben besteed. Hen ook verwijtend niet de wetten van Justitianus in Italië te hebben uitgevaardigd.
In deze canto gaat Dante tekeer tegen de politieke situatie van Italië, voortdurend in oorlog en beschrijft hier ook een verwijzing naar Avignon, Albert is ook zelf slachtoffer van innerlijke strijd.

Aventino
Het speelt zich af in de 7de Bolgia, alwaar de dieven verblijven, met handen vastgebonden, hun lichamen door slangen verast. Cacus mag niet bij zijn broeders de andere centauren zijn.
Onder de Monte Aventino woonde volgens de legende Caco, een centaur, die gewoonte had dieren te stelen.
Hij had vee, 2 stieren van Hercules geroofd. Hercules had hem 100 keer geslagen. 10 keer was voldoende om hem het licht te doven. Een beeld van Hercules en Cacus gemaakt door Baccio Bandinelli staat bij de entree van Palazzo Vecchio, Firenze.
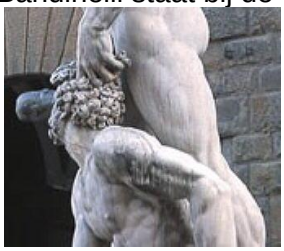
Hercules and Cacus - Wikipedia

Pigna bronzea del Vaticano
Alhier het verhaal over de reuzen, de giganten, in opstand gekomen tegen het goddelijk gezag, w.o. Nimrod, die ooit probeerde de toren van Babel op te zetten en volgens Dante verantwoordelijk was voor de Babylonische spraakverwarring.
Nimrod zijn hoofd was even groot als de Sint Pieter pijnappel te Rome. Zijn lijf vanaf zijn middel tot aan zijn hals 3 Friezen groot. (De Friezen werden in die tijd zeer groot beschouwd Inf XXXI 64)
Deze pijnappel, in verguld brons, stond ten tijde van Dante bij het graf van Paus Hadrianus op het oude St. Pietersplein als onderdeel van een fontein. Het staat nu in het de tuinen van het Vaticaans museum.(in de Cortile della Pigna) Deze pijnappel is onder de puinhopen van de Termen van Agrippa vandaan gehaald.
Giardino e Casino Pontificio del Belvedere (romeartlover.it)

De Rione Pigna in Rome is genoemd naar de plaats waar de Pigna is teruggevonden.
Pigna (rione di Roma) - Wikipedia

Rupe Tarpea
Op de Tarpea's rots, onderdeel van het Campidoglio, stond een tempel van Saturnus, waarin de schatkist van Rome zich bevond. Caesar plunderde deze met veel geweld en lawaai. Het verzet van Metellus, die de schatkist moest verdedigen, hielp niet, hij werd met geweld verjaagd.
In Purg. Canto IX 136- 139 beschrijft Dante het geknars van de deur waar Dante doorheen moet om in het vagevuur te komen. Deze deur wordt door engelen bewaakt.

Non rugghiò sì né si mostrò sì acra
Tarpea, come tolto le fu il buono
Metello, per che poi rimase macra.

Tarpeia's rots heeft minder zwaar gekraakt
Toen men besloot Metellus te trotseren,
En Rome al zijn goud is kwijtgeraakt.
http://recensioni-libri-tv.blogspot.com/2016/09/la-roma-di-dante-il-campidoglio-e-la.html

Overigens in de Romeinse tijd werden ter dood veroordeelde verraders van de Tarpea rots gegooid.

XXXI del **Paradiso**.
Alhier verwijst Dante naar Veronica, een vrouw uit Jeruzalem.
Zij zou de zweetdoek van Christus bezeten hebben waarmee ze het gelaat van Christus zou hebben afgeveegd op zijn tocht naar Golgotha waardoor een afdruk van het gezicht op de doek bleef staan. Weinig tot nooit tentoongesteld tot begin 13e eeuw toen Innocentius III de doek jaarlijks liet ronddragen naar het Santo Spirito hospitaal. Dat was voor iedereen zichtbaar. Bonifatius VIII liet het wekelijks zien. Daarna veel minder. Van deze zweetdoek ontbreekt elk spoor.

Echter volgens sommigen zou deze doek het Velo Santo di Manoppello zijn**,** een linnen doek, waarin op beide kanten een lijdend hoofd met een doornenkroon**.**
Volto Santo di Manoppello - Wikipedia
Volto Santo

Dante en Raffaello in het Vaticaans museum
Dante wordt 2 x door Raffaello afgebeeld in de Stanza della Segnatura in het Vaticaans museum. Hieronder mijn tekst uit mijn brief aan de Dante leden van April 2021 over de portretten van Dante.
(1508-1509) Raffaello Sanzio
Twee portretten van Dante zijn te zien in de Stanza della Segnatura**,** één van de 4 Stanze di Raffaello in het Vaticaans Museum. Het ene portret in La Disputa del Sacramento, het andere in de Monte Parnaso.
Deze als eerste door Raffaello geschilderde Stanza was aanvankelijk bedoeld als bibliotheek voor de Paus, maar werd later de zetel voor het kerkelijk tribunaal 'Supremo tribunale della Segnatura apostolica' en kreeg daarom de naam Stanza della Segnatura.
La Disputa del Sacramento bestaat uit twee delen. Het onderste deel van het werk stelt de miltante kerk voor, daarboven de triomferende kerk met o.a. de Drie-eenheid, Maria en Johannes de Doper.
Het portret van Dante bevindt zich in het onderste deel, waar een concilie van theologen, kerkgeleerden en geestelijken staat afgebeeld, maar ook filantropen, letterkundigen en eenvoudige gelovigen. Op de achtergrond een marmeren steen wat mogelijk verwijst naar de 'Pietra angolare, (de eerste steenlegging) en de bouw van de Sint Pieter, toen net onder constructie. (1506 – 1626)
Het fresco is een uitbeelding van de theologie, gerepresenteerd door een aantal heiligen en katholieke kerkleraren. Het is de aanvullende weg naar de Waarheid, te bereiken door het geloof en openbaring.

Disputa del Sacramento (Rafael) - Disputa del Sacramento - Wikipedia
Disputa 08 - Disputa del Sacramento - Wikipedia

Monte Parnaso, de woonplaats van de Muzen.
Apollo, voorzien van een lauwerkrans, in het centrum van de compositie bespeelt een lier, een soort viool, wordt omgeven door de Muzen.
In diverse groepen bevinden zich 18 dichters. Naast Homerus zie je Dante, die naar Vergilius kijkt.
Een schets van Dante zoals afgebeeld in Monte Parnaso bevindt zich in het Kasteel Windsor.

File:Parnaso 02.jpg - Wikipedia
Dante Alighieri by Raphael | Dante alighieri, Dante, Portrait (pinterest.com)
Study on "Parnassus", Homer, Dante and other poets (besides Sapho). Raphael (hellenicaworld.com)

Rob Vroom
April / oktober 2021